

LEVHA: 1

Şekil: 1

Türkiye Cümhuriyeti Maarif
Vekâletince Yaptırılan

KARALAR HAFRİYATI

Remzi Oğuz
Maarif Vekâleti arkeoloğu

«Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» nin 1932 de vardığı neticelerden biri de Türkiyede, Türklerin elile ve Türk bakımından hafriyat yapılması zarureti olmuştur. Cemiyetin kıymetli «Kâtibi Umumisi» Aydın Meb'usu merhum Reşit Galip Bey, Maarif Vekili bulunduğu sırada bu meseleyi devlete maletmiştir. Ankaranın tarihteki yerini aydınlatmak maksadı ve alâkadar şahısların arkadaşlığı ile bizzat yaptığı tetkik gezintileri, meselenin tatbik edilmesi yönünden ehemmiyetli neticeler vermiş, «Ahlatlıbel» gibi, «Karalar» da gezintiler sayesinde adeta keşfedilmiştir. «Zir Köprüsü» nden şimale bükülen «Kızılca Hamam» yolu üzerindeki köyler arasında - mezar taşı, yapı taşı olmak için - serpilen eski taşlar izlenmek suretile «Emirgazi» ve «Karalar» köyüne varılmış; oradaki *Asarkaya*, köydeki eski ve işlemeli yapı taşlarının bolluğu, Çevrede görülen bütün eserlerin buradan dağıldığına şüphe bırakmamıştır. Karalardaki kalenin mevkii, görünüşündeki ifade, burada yapılacak hafriyat neticesi için çok ümit vermiş, bunun üzerine Ankara kalesindeki sondajdan sonra araştırmaların burada devamına karar verilmiştir.

— 1 —

«Karalar hafriyatı» nı yapacak küçük heyet, 1933 senesi ağustosunun 22 sinde Ankaradan ayrılmıştı. «Karalar» devlet merkezinin 60 kilometre şimaligarbisinde merkez kazasına bağlı «Bitik nahiye» sinin bir köyüdür. Oraya kestirme bir yoldan yaya veyahut hayvanla 7-8 saatte varıla-

KARALAR: Panorama.

bilir. Otomobil ve kamyonla 2-3 saattir. Bugün «Ovaçayı» üstüne kurulan «Zir köprüsü» ne kadar tamamiyle garba giden güzel Ankara - Ayaş şosesinden ayrılıp şimale bükülen bozuk cadde üstünde sırasile Çolu, Onaç, Kışla, Bitik, Cemşit köylerine uğranılarak Murtat ovası geçilir. Yolun batısında, cenubugarbisinden şimalişarkisine doğru uzayan Abdüsselâm dağları «Galatya Olempi» denen «Aladağ» ın son yüksekliklerini teşkil eder. «Kızılca Hamam» şosesi denen yol Zir köprüsünden 20-21 kilometre ileride de «Emir Gazi» ye varmadan sola(batıya) ince bir kol halinde ayrılır. «Çemşit» köyünün içinden geçerek beş kilometre daha garpta Abdüsselâm tepelerinin son bölükleriyle *Hızır Dağı* nın cenubugarbî bölüklerinin kapatığı ufku arasında akan ince vadi kenarındaki tümeltiye yerleşen Karalar köyüne varır.

Bugün 80 kadar evden ibaret kalan bu eski nahiyeye merkezi, yumşak kilsli bir saydan ibaret ve ilkin hüyük sanılabilecek, bir alçak tepe üstündedir. Köyün çervesinde, sonradan yaptığımız sondajların mahiyetlerini meydana koyduğu hüyük manzarası gösteren daha böyle birçok kireçli tepeler vardır.

Çemşitten gelen yol, Karalar köyünün cenup ucunda ikiye ayrılır. Birisi şark yanından köye uğramadan «Ali Beyler» e ve eski «Legna» ya doğru şimale gider. Öteki köyden geçer, ince vadinin - suyun akışına göre - sol kenarını takip eder, «İğne köyü» ne uğrayarak garp ve cenuba ilerler; Güdül'den geçerek büyük şimaligarp yoluna katışır.

Cemşitten gelen yolun Karalarda ikiye ayrıldığı yerde ve köyün doğrusunda bir dalgalı yükseklik vardır ki eski veyeni mezarlık oradadır. *Asarka* ya asıl köyden bir kilometre şimalde ve şimdiki yolun üstünde, ince vadiyi şarktan garbe doğru kapatan yekpare bir kayadır. Şarkındaki «Sivri Tepe», garbindaki Çamlık tepesi, hisardan daha yüksektirler.

Biraz garp cenubunda Kieperin 1015 rakım ile gösterdiği «İkiz tepeler» in [bizim sonra T. B. ve T. C. dediğimiz yığmaların] bulunduğu yüksekliktir.

İnce vadi, şimalden inen küçük bir derenin yatağıdır ki köyü solda bırakır, şimalden cenuba akar. Köyün en gümrah tarlaları bu derenin kenarındadır. Köyü bir vahaya benzeten ve isteplerde az görülen yeşillikte bu suya borçludur. Bizim sonradan [T. A.] dediğimiz küçük yığma bu suyun sağındaki tarlalardan birisindedir.

«Kızılca Hamam» yolu ile birlikte Karalardan geçen yol garp ve şimalden gelenlerin belli başlı geçidini, yegâne yolunu teşkil ederler. Bugün üçüncü derecede kalmış bulunan Karaların geçmişteki ehemmiyeti şüphesiz daha büyüktür. Bugün şimal ve şimal garbindan gelip Ankaraya giden yollar Kızılca Hamamda toplanıyor; yalnız garptan gelen yol (İznik - Geyve - Nallıhan - Beypazarı yolu) Ayaştan geçer. Kilâsik devirlerde garptan, şimalden (İznik ve İstanbuldan) Ankaraya gelen veya oradan dağılan yollarda şu istikametleri tutardı:

1. Ankara - Manegordos (Crintius yahut Girindos?) - Legna - Carus Vicus - Kreteia (Flaviopolis) - Bithynion (Claudiopolis) - Nikomedeia Livissa - Chalceden.

2. Ankara - Manegordos - Mnizos - Petobriga - Lagania (Anastasiopolis) - Sykeon - Gordoukom (Kördüğüm - Juliopolis) - Dadastana Koinon - Gallicanon - Dablis - Tataion (Tottaion) - Midas - Nikaia [1].

Görülüyor ki bugünkü Kızılcahamam yerini kilâsik devirlerde Manegordos tutuyor. O devirlerdeki yolların geçtiği veya kavuştuğu yerler üzerinde durmadan şurasını kaydedelim ki eski devirlerdeki yollar bu günlere göre daha cenuptan yahut daha aşağıdan, Porsuk ve Sakarya yahut onların ayaklarına daha yakın geçmektedirler.

Ozman Asarkayanın eski Manegordos olarak telâkki edilmesi yanlış olmaz sanıyoruz. Petobriga (Sipahi Oğlu) dan gelen garp yolunu Mnizosdan sonra Çangly çayını takip ederek şimal şarkına dönmesi, Prasmon ve bugünkü Şeylek [2] yolu ile Asarkayaya yani Mangordosa uğraması ve oradan Cenaxis üstünden Ankaraya gelmesi bize pek mümkün görünüyor. Bu hususta R. Kiepertin, Mosyö W. M. Ramsayın noktaî nazarlarını [aksi ispat edilene kadar] benimsemeyi uygun bulmaktayız [3].

Bugüne kadar Karalar, hattâ kadim Manegordos üzerine bile elimizde bulunan vesikalar, malûmat yok denecek kadar azdır. Eski metinlerin ve eski metinleri bize - seyahatleri, tetkikleri, hafriyatları dolayısıyla - nekle-den yeni müelliflerin doğrudan doğruya Manegordosdan bahsetmeleri ancak Bizans devrinden başlar; söylenenler ve yazılanlar umumiyetle Galatya-yı; Galatları ve Roma istilâsını anlatmak suretile bize Karaların eski mevkiini aratmışlardır [4].

[1] W. M. Ramsay: Hiş. géog. Asia-Minor; Galatya ve Kapadokya haritasına; aynı zamanda 240 mnci sahifedeki cetvele bakınız.

[2] Şeylek yanında harabeler bulunduğunu bugün biliyoruz.

[3] W. Ramsay: aynı eser, S. 241-242. R. Kiepert: Ankara paftası. 1914.

[4] Bu hususta yazımızın sonuna bir bibliyografya koyuyoruz.

Bu itibaldır ki Karaların hafriyat sahası olarak seçilmesi doğrudan doğruya «Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» nin ve onun merhum yüksek Kâtibi Umumisinin keşfidir diyoruz.

Hafriyat sahası olarak Karalarda dört mıntaka ayırmıştım:

- A. Nekropol ve civarı.
- B. Köy içi.
- C. Dere kenarındaki yığma ile ikiztepelere denilen [çifte yığmalar].
- D. Kale yahut «Asar Kaya».

— 2 —

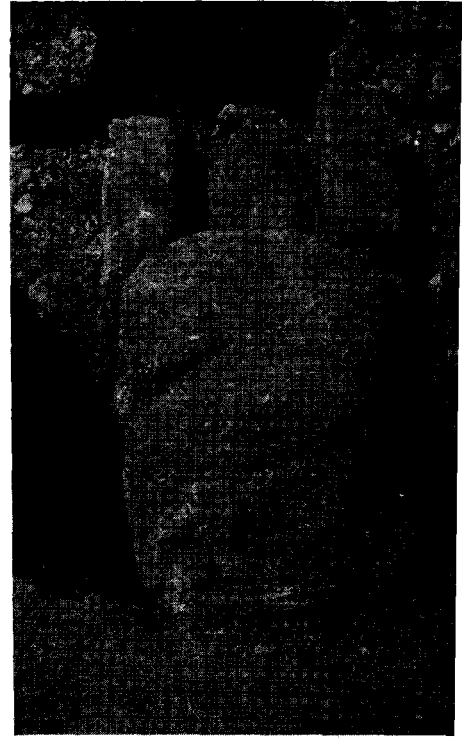
«Cemşit» ten gelen yolun köyiçine gireceği noktanın sağında - köyün cenup şarkında - dalgalı bir yükseklik vardır ki bugün köyün mezarlığıdır; biraz cenupta işlenmiş mermer, taş ve mimarî parçalar, hususî biçimde bir sıra halinde dizilmiş taşlar bulunuyordu ki, köylüleri dinlemesem bile bana orada sondaj yapmağı telkin ediyordu [Levha: 2 Şekil: 2].

İlkin Nekropolün çevresinde, yolun alt ve üstünde ve Nekropolden 1-2 metre daha aşağı seviyede bulunan tarlalarda sondaj yaptırdım; bir metreden iki metreye kadar derinliğe indim; ne iskelet ne çanak çömlek parçası, nede insan oturduğunu gösterir eşya buldum.

Nekropolde, takriben elli metre murabbalık sahada 20 mezar açtırdım. Bunlarda istikamet büyük ekseriyetle şark - garptır; fakat şimal - cenup istikametinde olanları da bulduk. Ölülerin yatışı da hep bir vaziyette değildir. Yan, arka üstü, kolları iki yana uzatılmış, kolları göğsünde kavuşturulmuş, dizleri büyük vaziyette bulunanlar vardır. İçinde bir tanesi - çocuk mezarı - 20 santimetre derinlikte idi; ötekiler hemen umumiyetle bir metreden aşağıda (1,25 1,30 metre derinlikte) bulunmuştur.

Ölülerin doğrudan doğruya toprak üstüne, yahut yumşak kilsî kayanın içinde açılan yere konduğu, sonra üstünün toprakla doldurulup örtüldüğü görüldü. Mezarın çevresine umumiyetle müstatil biçiminde, oldukça kaba yontulmuş adi taş bloklar dizilmiş, baş ve ayak ucuna doğru gittikçe kısalan - taşlar kapatılıyor bulduk. Taşlar sadece yanyana dizilmiş ve harç kullanılmamıştır. Mezarlardan birisi [Levha: 4, şekil: 4 a] kilsî ve yumşak kayanın verevine, bir su yolu kadar sıkı - aşağısı geniş yukarısı dar - oyulması ile husule gelmişti; uzun kenalardan birisinin boyunca bir kademe daha oyulup taşları oraya bir [sundurma - appentis] biçiminde verevine konulmuş böylece mezarın üstüne bir nevi çatı meydana getirilmişti. Diğer birisi - dıştan tek mezar sanılacak surette iken toprağa indikçe birçok mezarların veya birçok iskeletlerin bulunduğu görülüyordu. Dışta sıra taşlar halinde gözükün ve kazdıkça her biri bir mezara, bir iskelete tekabül eden mezar serileride bulundu.

Hemen bütün mezarlar çırılçıplaktı. Eşya, avadanlık, süs gibi tek parça yoktu. En cenupta daha 40 santimetre inmeden mustatil biçimli bir

Şekil: 3 a Karalar: Nekropoldaki mezar örneklerinden

Şekil: 3 b Karalar: Nekropoldeki ha

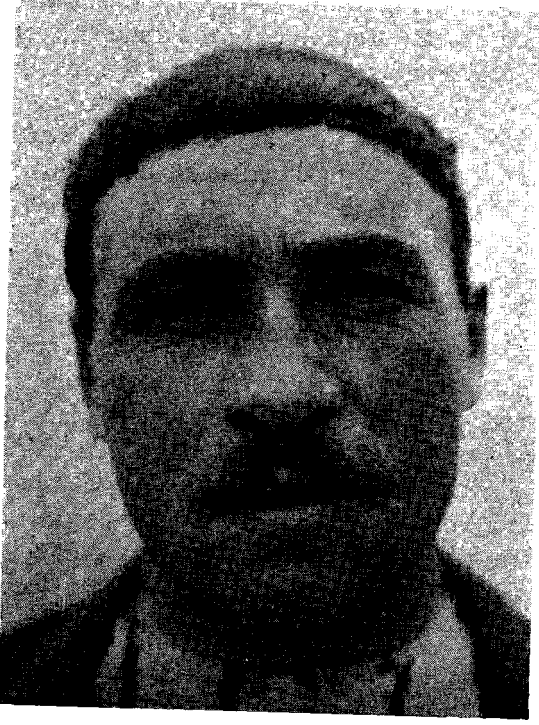

Şekil: 3 Karalar: Nekropolda kullanılan klasik mimarî parçalar

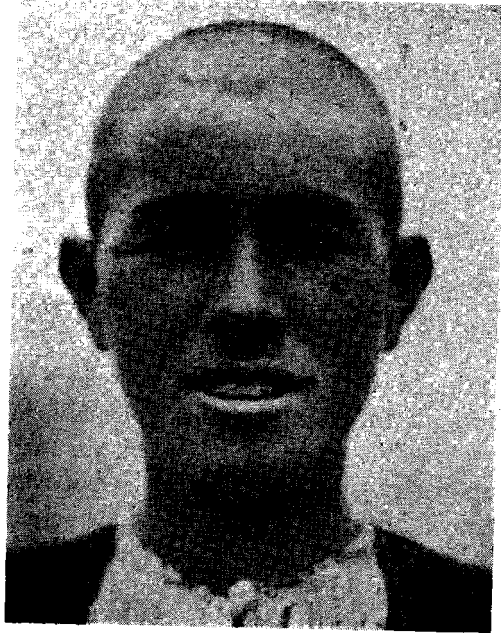
LEVHA:

Karalar köylüsüne ait iki tip

Şekil: 3 c Mustafa oğlu Yunus (22 yaşında)

Şekil: 3 ç Ahmet oğlu Cemal (19 yaşında)

yüzü kabaca yontulmuş, bir yüzünde [Croix Latine] denen salip ile süslü bir taş bulundu [Levha: 6 Şekil: 9]. Bazı mezarların üstünde kılâsik mimarî parçaları konulmuştu. Fakat mezarların arasında, buldukları toprak tabakalarda, hatta içlerinde bol bol, irili ufaklı çakıl taşları vardı. Bazan birçok ağaç kütükleri, yanık ve tahammuz izlerigördük. Mezarların boyunda, uzunluğunda da bir ittirat yoktu: Bir tanesi bir yana durursa, ötekiler 1,70 ile 2 metre arasında idiler (mezarın dışında); isketler hemen umumiyetle vaziyetleri anlaşılacak kadar sağlamca kalmıştı. Yalnız bazıları perişan, alt üst edilmiş halde idi. Mezarlarda umumiyetle karıştırılmış, kaymış, hali görülüyordu [Levha:3, Şekil: 3]

Sondajın neticesi için (köyde yapılan sondajla yan yana getirilererk) hüküm vermek lâzımgelirse diyebilirizki, bu mezaralar: Bizans devrine ve kılâsik mimarî parçalarını kullanan, yani o devrden sonra gelmiş olan insanlara aittir. Elimize tek kültür eşyası geçmemiştir. Kafataslarını da antropolojik bir tetkikten geçirtememiş bulunuyoruz. Haçlı taş hemen şöyle atılmış bir halde bulunmuştur, hem yalnız başına, ancak diğer işlenmiş parçaların ifade ettiği şeyi: Yani buhavalide kılâsik devir insanlarının yaşadığını ispat eder. (Kılâsik devir kelimesile Yunan, Roma, Bizans devirlerini kast ediyoruz).

Mezarların istikameti muttarit olmayıp - Şimalî İranda yapılan Amerikan hafriyatında görüldüğü üzere - arkeoloğu mutlak surette aydınlatacak amil olmaktan uzaktır.

Bunun karşısında şu iki vaka bulunuyor: 1. Ne köyde nede Nekropol ve civarında kılâsik devirden birisine: Bizans devri müstesna, diğerlerine ait yapı izleri ve bu izler arasında kültür eşyası bulunamamıştır. 2. Halbuki köyde yapılan sondaj bize Selçuk ve Osmanlı bakiyeleri vermiştir. Bunun içindirki netice olarak: Nekropolün büyük bir ekseriyetle Osmanlı devrine ait olduğu; maamafih daha evvelki devirlerde de kullanılmış olmasının mümkün olabileceğini tahmin ediyoruz.

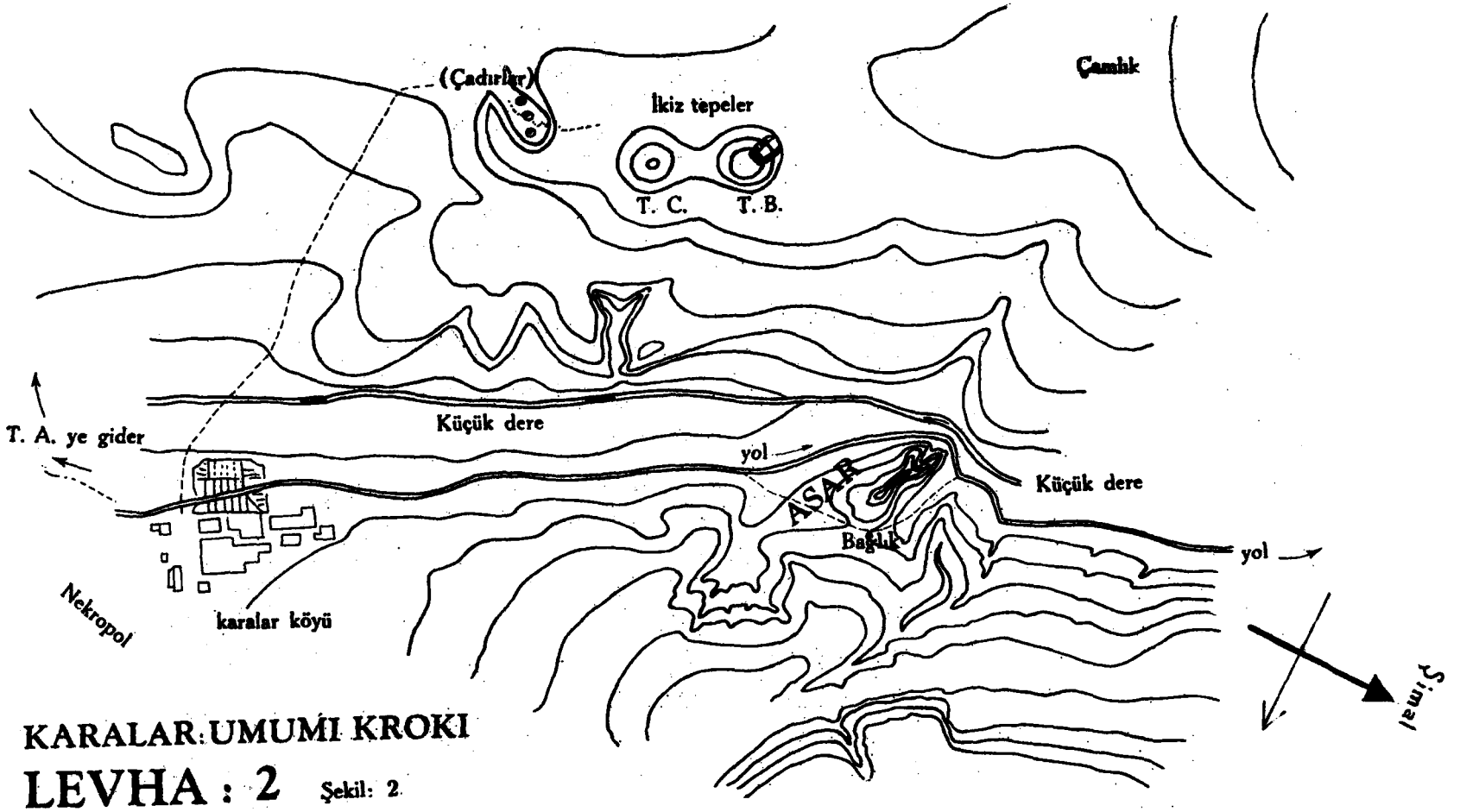
— 3 —

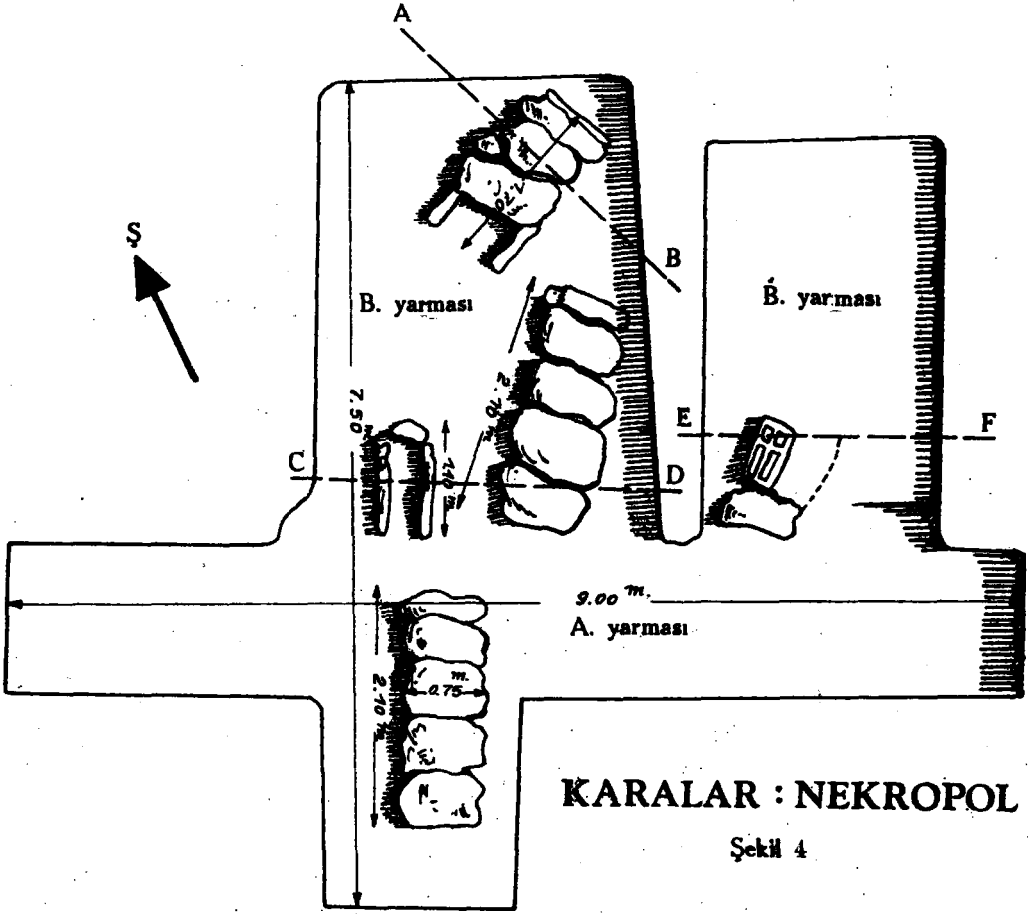
KÖY İÇİNDEKİ SONDAJ

Kralar köyü [Levha: 1, Şekil: 1] ince vadinin solunda bir tepecik üstündedirki ilk anda - tıpkı Cemşit köyünün kurulduğu tepecikler, civardaki benzerleri gibi, - basık bir hüyük hissini verir. Köyün kenarında ve içinde göze çarpan siyah, mor yontma taşlardan yapılmış temel duvarları; çeşmelerde, camide, hususî ev avlularındaki aynı cins yontma taşların görülmesi, insanda bu hissi kuvvetlendiriyor. Köyde sondaj bu itibarla bir zaruretti.

İlkin, köyün tam ortasında görünen bir duvarın önü ve çerçesi üstünde duruldu. Her yanı örtülü duvar bölüğünün yontulmuş, morumtrak taşları ilk anda akla «Boğazköy» ünü getiriyor, burada yerli bir yapının var-

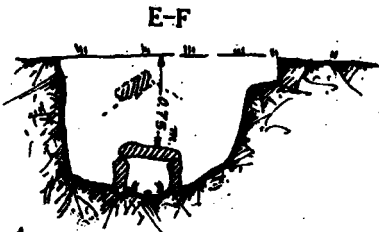
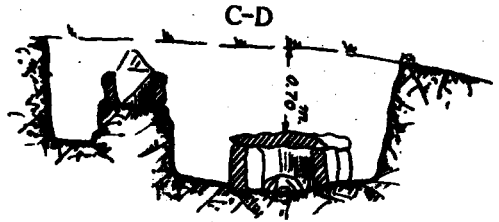
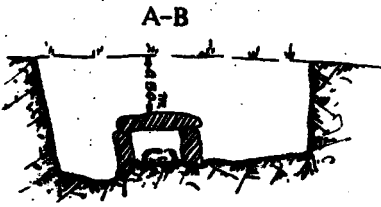

KARALAR: UMUMİ KROKİ
LEVHA : 2 Şekil: 2.

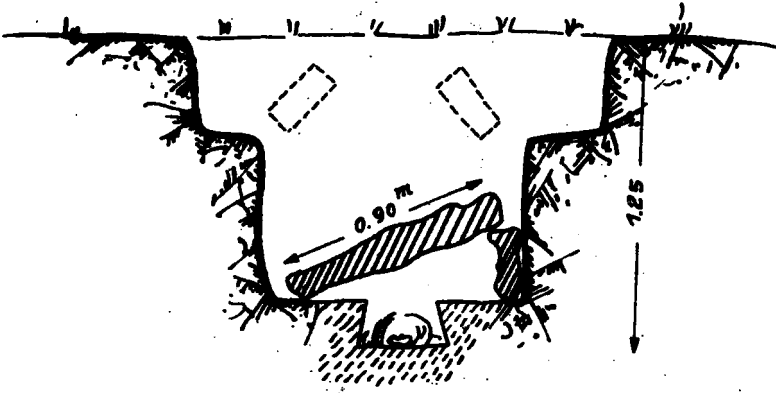
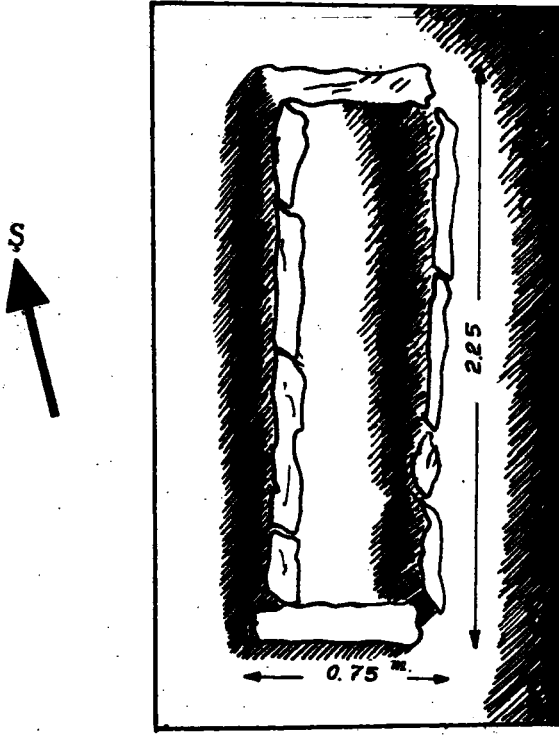

KARALAR : NEKROPOL

Şekil 4

LEVHA : 4

Şekil 4.. A
Büyük mezarlardan B.

lığı kanaatini veriyordu. Daha ilk kazma kürek ve süpürme hamlesinden sonra duvarı meydana getiren örgü taşlarının esasen bu duvar için yontulup konulmadığı vçe aralarının alelâde harçla doldurulup tutturulduğu görül-
dü. [Levha: 6, Şekil: 7] demek butaşlar da köyde ve civardaki diğer taşlar ve mimarî parçalar gibi, başka bir merkezden getirilip kullanılmıştı.

Mamafih sondajı 5×5 ebadında genişçe bir murabba içinde devam ettirdim. 65 santimetre derinlikte tandırlar, taşlar; 1,37 metrede iki küp ve çini tabak parçası ile diğer bazı demir avadanlık kırığı... bulundu.

Bütün bunlar ve yapının umumî heyeti bir kiler veya mutbak içinde bulunduğumuzu ve bu kiler veya mutbağın büyücek bir eve ait olduğunu gösteriyordu. Tandırlar, küpler ve çanak parçası [Levha: 6, Şekil: 8] bunların Osmanlı devrinden kaldığını telkin etmektedir. Çanak parçası sarımtarak ince hamur üzerine beyaz «engobe» ve onun üzerine sır konmak suretile içli dışlı muhafaza altına alınmış; içerde mor renkle kirazlar top top nakşedilmişti. Dışardada çiçeğe benzer tezyinat nakşı vardı.

Hafriyatı iki metreye kadar indirdim. Ve o zaman aynı yapı temelinin saf kaya (buranın jeolojik hususiyetinden bulunan, yumşak kilsî say) üzerine kurulduğu sabit oldu. Köyün iki yerinde - duvar görünen sahalarda - 1×1 ebadında yaptığım sondaj aynı neticeyi verdi. Demek köyün bulunduğu yer hüyük değildi ve ancak Osmanlı devrinde üzerinde oturulmuştu [Levha: 6, Şekil: 7, 7 a].

Köyün ve civarının kullandığı taşlar, mimarî parçaları nereden gelmiştir? Bugünkü Kızılcahamam yolunun geçtiği yerde ve Karaların beş kilometre cenup şarkında bulunan Emigazi köyünün bu merkez olması imkânından bahsedenler vardı. Ozaman Emirgaziye gözden geçirdim. Burada da kılâsik mimarî parçalar var; mezarlığı bunlarla dolu. Muslupaşa camii-
nin köşesinde birde yunanca kitabe vardı [Levha: 5, Şekil: 5]. Fakat bu yunanca kitabeden netice çıkarmak son derece zor. Çünkü eser pek çok kırılmış, zedelenmiş. Mimarî parçaların ise Emirgaziye Karalardan getirildiğini aksakallılar söyledi. Başka temel ve yapı izide görmedim. Yalnız bu münasebetle Emirgazideki Muslupaşa camisini keydetmek bir farz. Mihrabı ve yazı ile süslü firizi bize son aşırda, ikinci veya üçüncü derecede bir merkezdeki Türk san'atini göstermesi yönünden pek kıymetli.

Çemşitteki mimarî parçalarının, kitabenin de Karalardan getirildiğini ve umumiyetle bu havalide - meselâ Bitik nahiye müdürlüğü merkezinde - görülen bütün buna benzer asarıatikanın da aynı yerden nakledilmiş ve edilmekte bulunmuş olduğu anlaşıldı.

Karalarda ise kaleden (Asarkaya) başka bu kadar geniş bir taş ocağı hizmetini görecektir yer yoktur.

TÜMÜLÜSLER = YIĞMALAR [Levha: 2, şekil: 2]

Hafriyat Heyeti Karaları tetkik edene kadar, bize oradan bahsedener [Tümülüs = Yığma] olarak yalnız köyün biraz şimaline düşen (İkiztepeleri) kaydetmişlerdir (Kiepert bizim bu hususta bildiğimiz tek müelliftir). Fakat köy ve çevresini gözden geçirirken tesbit ettiğim bir yer daha vardı: Köyün cenubunda İnce vadinin sağ kenarında, Rifat çavuşun talasındaki ufak tümsek! Buradan öteberi çıktığını köylüler söylemişlerdi. Fakat (İkiztepelerden inanla, ısrarla, yığma olarak bahsedilen en yaşlılar bile) burada bir yığma bulunduğunu tasavvur bile etmemişti. Halbuki, köylülerin sözü ve delâletile oraya gittiğim zaman ufak bir tümülüsün önünde bulunduğumuzu görmüştüm. Tümülüsün köye yakınlığı, ufaklığı beni ilkin onun üzerind durmıya sevketti.

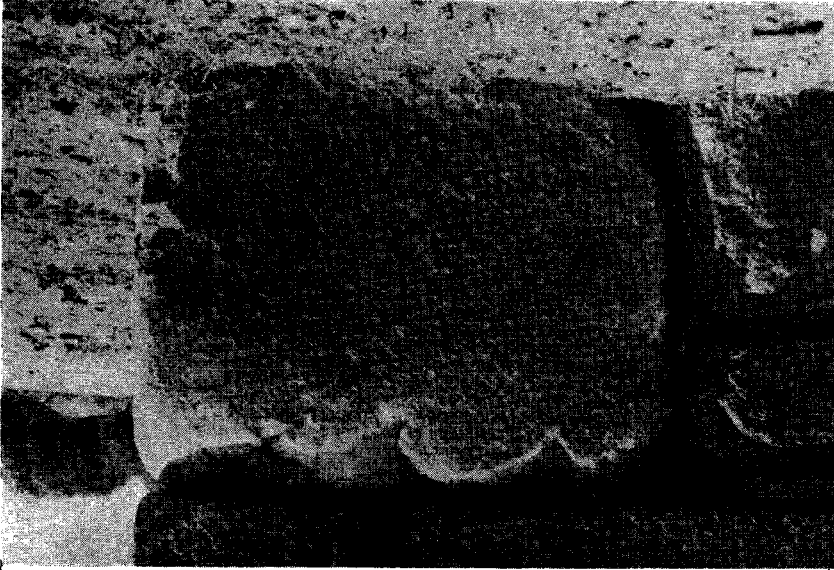
Karalar hafriyatına «A. tümülüsü veya T. A.» diye geçen yığma [Levha: 7, Şekil: 10] iki kuşaklı, iki hafif taraçalı, basık, üstünde bodur istep ağaçları çıkmış; mevsiminde ekine örtülmüş; şimal garbı ve garp cenubu, köylülerin taraladan topladığı muhakkak olan taş yığınlarile hususiyet kazanmış bulunan yumurta biçimli bir tümsekti. Şark eteği İnce vadi ile bitişikti, diğer yanları tarlalarla çevrilmişti. Yüksekliği vadinin içinden 6,25 metre; ufak kutru (şark - garp) tarla zemininde 35,40; büyük kutru, yine tarla zemininde, 45,90 metre idi. çevresini şimalde taş yığınları bir kemer gibi kuşatıyordu.

Burada tünel kazmak istemedim. Bir kerre yükseklik müsaade etmiyordu. Sonra tünel sistemi çok masraflı, az verimli oluyordu; yarı yolda ya bir kaza çıkıyor; yahut kültür eşyası ve mimarî hüviyet için tüneli kaldırmak lâzımgeliyordu. Bu itibarla ben genişçe çaprazlama yarmalar usulünü tercih ettim. Önce tümülüsün küçük kutru boyunca garptan şarka doğru yığmanın tepesinden ilerlemek üzere bir yarma açtırmıya başladım. Bu yarmayı dirsekli yani önce garpten şarka gelirken, yarı yolda şimal garbindan şark cenubuna doğru inecek surette açtırıyordum. Maksadım iki istikamete ayrı ayrı işçi vermeden, ayrı ayrı iki yarmanın verebileceği izleri bulmaktı. Yarmanın genişliği 2,40 ile 2,50 idi. Toprağın nakli çok zorluk veriyordu. En çok 2,50 enliliğinde bir hendekten bir demir el arabasının gidip öbürünün gelmesi çok dikkat ve meleke isteyor, halbuki bunlar ilk devrede işçilerimde bulunuyordu. Bu yüzden aletler çabuk kırılıyor, iş geç ve güç lerliyordu. Bundan başka kazılan toprağın doldurulmasında yetesi çabuklukla olamıyordu. Toprağı dökcek yer bulmakta bir dertti: Burası hüyük ve ilk anda harabe olmamakla beraber, altından çıkacak şeylerin cinsini ve nereden nereye kadar yayıldığını bilmediğimiz için toprağı ikinci bir kere daha kaldırmak telaşına düşmemek lâzımdır. Sonra her yanımız tarlaydı. Bereket versinki yığmanın toprağı bereketile şöret bulmuş olduğun-

Karaların içinde ve civarında klasik vesikalar

Şekil: 5 Karalar köyünün içinde ele geçen mimari parçalar.

Şekil: 6 Emirgazi köyünde Muslupaşa camisinin köşesindeki yunanca kitabe.

LEVHA: 5

dan çıkan toprağı çevremize taşımayı, öbek öbek koymayı tarla sahipleride istediler; bu işi böylece hall ettik.

Toprağın üstü yumşaktı, fakat bir metreye inmeden kaya gibi sertleşmeğe, kazmaların ucuyla çarpışmaya başladı. İşçilerim bütün arzularına, fevkalâde namuskâr, içten gayretlerine rağmen takatsiz düşüyorlardı. İşte o zaman yozgatlı işçibaşım orijinal bir çare buldu: Demir kösküyü balyozla toprağın kenarına çakıyor; iki üç arkadaşı ile ona abanıyor ve böylece toprağı kocaman yığınlar, kesekler halinde düşürüyorlardı ki onun nakli de kolay oluyordu. Bu usulün ne kadar faydalı olduğunu ille büyük tümülüslerde minnetle takdir ettik.

Kırk santim kazınca tümülüsü çerçveliyen, onun topraklarını tutan taş kemerlerden birine rastladık. Bu kemerlerden üç tane bulduk: Aşağıdan yukarıya doğru, bir metre ile 50 santimetre arası derinliklerde, alelade irili ufaklı taşların yan yana, yığılıp dizilmesile meydana geldikleri görülüyordu.

20-30 santimetreden başlayarak sık sık mezar ve iskelet bulmaya başladık. Bunlar sadece toprağın kazılıp çukurlaştırılmasile ve çevreleri - Nekropoldeki gibi - kabaca düzeltilmiş yassı taşlarla kapatılarak meydana gelmiştir. İçlerinde tek kültür eşyası yoktu. İskeletler daha az muhafaza edilmişler, taşlar hemen hemen çoğunda kalmamış gibi bir şeydi. Bir ikisinin üstünde işlenmiş mermer bloklarda bulundu. Ölülerin yatış vaziyeti, istikameti burada da muttarit değildi. Mezarların izini 1,50 metreye kadar takip ettik.

Arasına çanak çömlek kırıntıları çıkıyordu. Amma bunlar son devirlerin veya Bizans zamanın işi idi. Yığmanın üstünü şarktan garba kesen yarmanın şark köşesinde 2,10 metre derinliğe inilince düğme veya kama kabzasındaki çivilere benzeyen bakır bir şey çıktı. Derinlik 2,30 u bulunca, aynı köşede sarı, ince toprakla yapılmış kerpiçten bir zemin, onun altındaki diğer taş bir zemini kucaklamış olarak göründü.

Orta Anadoluda bugün bile kerpiç kullanılır. Amma bu tümülüste rastladığım kerpiç zemin beni ilkin çok şaşırttı. Bu sahayı derinleştirip genişlettikçe kerpiçlerin iriliği, sarı toprağının inceliği bu tabakanın altında nasıl bir taş tabaka varsa üstünde de yuvarlak iri, ufak taşlardan bir tabaka bulunduğu göze çarpıyordu. Yığmanın üstündeki yarmayı iki tarafından ve sonra üç tarafından genişletmek kolay oldu. Bu sırada kerpiç tabakasının arasında yer yer, derinliği 15 den 30 santimetreye kadar değişen yalaklar (çukurlar) bulunduğunu gördük: İçlerinde kil gibi ince ve boz renkli, kupkuru tuzlar bulnuyordu. Bu saha tümülüsün tam merkezine rastlamıyor, biraz şark cenubuna kaçıyordu. Sahayı genişletirken bulunduğumuz şeylerin bozulup karımaması için üstlerini örtüyorduk. Mezarların fotoğraf, desen ölçü işi bitince ortadan kalkmasında mehzur yoktu. Fakat bu yeni bulunan sahayı iyice tanımadan bozmak istemiyordum. Hatta geceleri iki emin işçiyi yalnız bunun için yığmada yatırdım.

Yeni sahalar açılırken seramik parçaları; kömürler, iskeletlerde bulunuyordu. Bunlar birbirleriyle alâkası olmayan tabaka, nokta ve derinliklerde çıktılar. Yrama cenuba doğru genişleyince taşlık saha görüldü. O zaman cenuba doğru 1,90 - 2 metre genişliğindeki C yarmasını açtırmak zarûrî oldu. Tümülsüz böylece üç taraftan hücum etmiştik. Taş zemin çöküntüler, çıkıntılar içinde ve muhtelif seviyede idi. Bu hali tabii görmeğe imkân yoktu. Tümülsüzün toprağı aynı cinsten değil: Kaya gibi sert, yapışkan killi toprak, kumlu, gevşek toprakla yan yana: Bu taş sahayı - desen, ölçü, fotoğraf işi bittikten sonra - temizlemek mecburiyetinde kaldık. O zaman alttan kerpiç tabaka yeniden çıktı. Bu kerpiç kısımların dizilişi bilhassa tuhaftı: birbirile keşişen kavisler halinde; bu kavisler bazan ters tarafından birbirine mümas daire parçaları idi. Bu kerpiç tabakasının da altında umumî olarak taş tabaka bulunmakta olduğunu 3,30 metre derinliğe varınca gördük. Toprağın tamamen nemli ıslak iken kerpiç ve taşların arasında bulduğumuz çukurların içindeki ince tozlar, tıpkı kerpiçler gibi kpkuru idi.

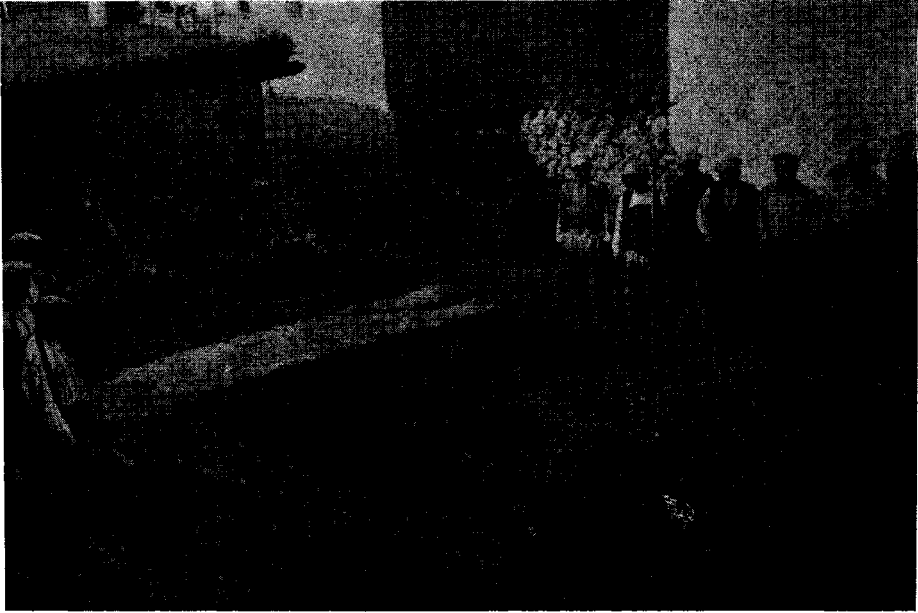
İçerdeki eseri zararsız ele geçirmek için yan yarmalarının da üstteki dört köşe yarma gibi derinleştirtiyordum. Hayli heyecan ve yorgunluk veren bu ameliyelerin sonunda yontma taşlardan bir sırt ve önlerinde bir delik görünce işçilerim de benim de geniş bir nefes aldı. Bundan sonra çalışmamız artık hep meçhul üzerine olmayacaktı. İlk bulunduğumuz sarı kerpiçli, yalaklı kısımdan 30-45 santimetre aşağı inmiştik ve o sahayı, dokunmadan, muhafaza ediyorduk. Bir yandan yeni deliğın içini, çevresini genişletirken bir yandan da bu sahayı araştırıp temizlemeğe başladım. - Karalar hafriyatına hayli dagdagalı bir şöhret veren - altın ve kıymetli taşlardan mürekkep «hazine» hemen çıkmağa başladı. Altın çelenk parçaları, altın kaşlar içine oturtulmuş yakut, zümrüt gibi kıymetli taşların meydana getirdiği gerdanlık veya taş teferruatı toprağa karışmış, taş altlarına girmiş; aynı yerde demir avadanlık - kama, hançer, kılıç - parçaları ile, kemiklerle komşu ve karışık bir halde bulunuyordu. Bütün bulunan şeylerin üstünde mor bir boya vardı. Aynı boya toprağı, taşları, taşların aralarını da yer yer kaplamıştı. Sonra, ince, çok ince altın tellerinin parçaları da çıkıyordu.

Elimize geçen bu eşyanın bu dağınık, bu altüst olmuş halini de tabii bulmak imkânsızdı. Yalakların önünde, kesme taşlar arasından görünen deliğı genişletirken yukarıki eşyanın benzerlerini ve kemik buluyorduk. Bunun için toprakların elenerek gitmesini kararlaştırdım. Bu tedbir bize hayli altın süs parçaları kazandırdı. Yavaş yavaş ön kısmı çökmüş bir beşikleme tolos (Voûte-en-berceau) meydana çıktı. Onu meydana getiren taşlar «Asarkaya» da, köy içinde gördüğümüz mor taşlarla kırem renkli taşlardan mürekkepti. Arkasını örten ve yarı daire biçiminde olan duvar yine aynı örgüdüdü. Bütün taşların kavşit (joint) yerinde genişçe kırıklar, oyuklar görünüyordu. Bazısının da T başı şeklinde iki taşı birbirine ufkî olarak yahut taşları alttan üste tutturan dört köşeli tunç çubuklar halinde kenetler bulunmakta ve geçtikleri delikler, yerler (mortaises) ayrıca kurşun akıtılarak perçinleştirilmişti.

Şekil: 7, Karalar:

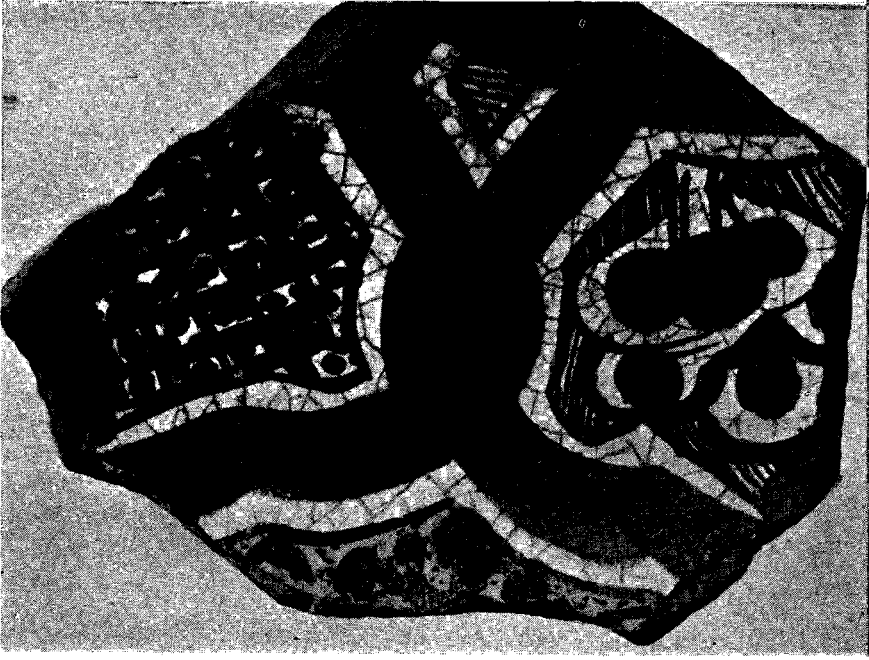
Köy içindeki sondajda ele geçen Selçuk yapısına aittafsilat.

Şekil: 7 a, Karalar:

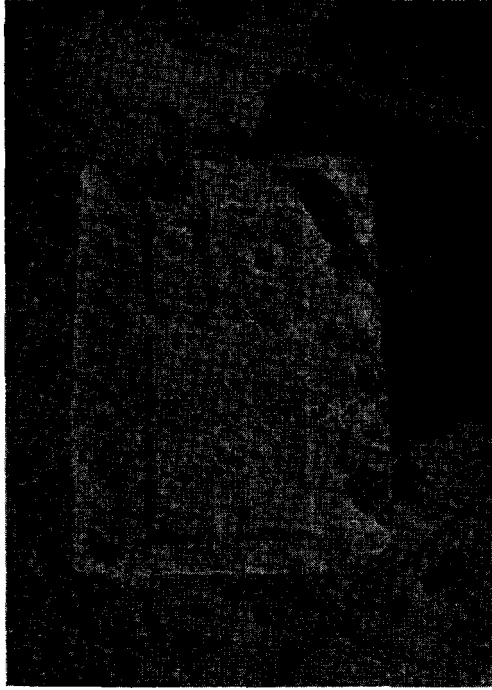
Köy içindeki sondaja sebep olan eski yapı duvarı.

LEVHA: 6

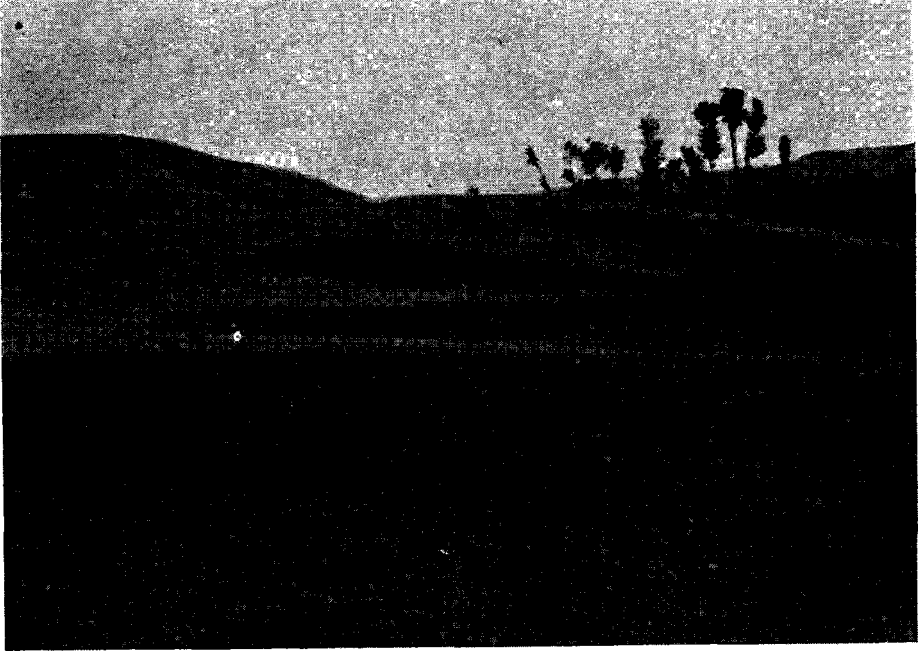
Şekil :8, Karalar:

Köy içindeki sondajda ele geçen Osmanlı tabağı kırığı.

Şekil: 9, Karalar:

Nekropolde ele geçen «Lâtin haçlı» taş,

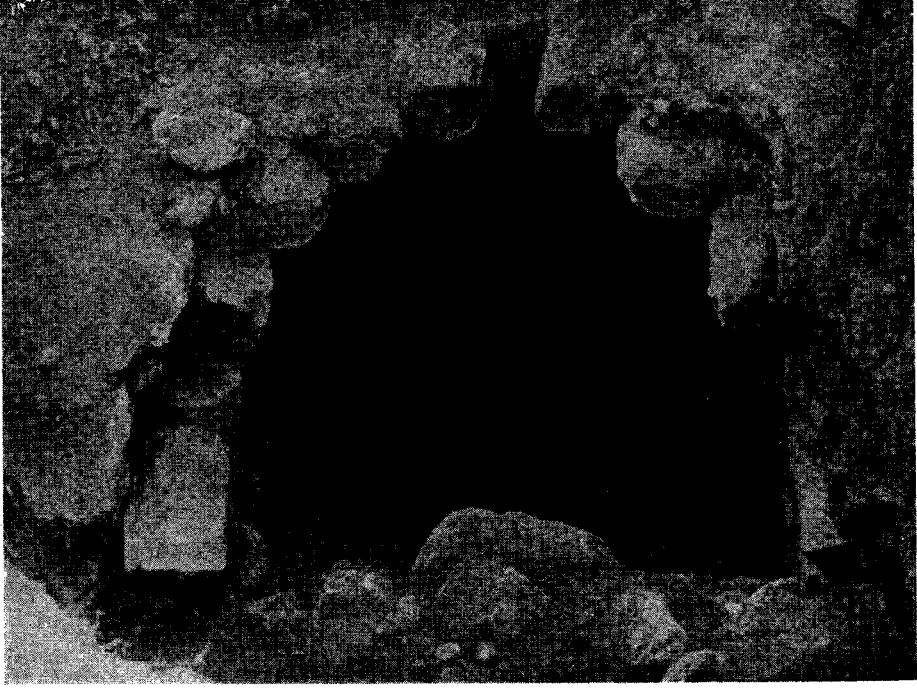

Şekil: 10 A. tümüsü kazılmadan önce.

Şekil: 11 T. A. da mezarın tolosu ilk görününce (üstünde adak ocakları ve kerpiçler).

LEVHA: 7

Şekil: 12 T. A. Mezarın tolosu meydana çıkarılırken.

Şekil: 13 T. A. Mezarın dışındaki iri taş tabakalarının kademeleri.

Oyuk ve kırıklar, oralaradaki kenetlerin sökülmesiyle meydana gelmişti. Acaba bu kenetleri niçin sökmüşlerdi?.

Belki sadece tuncu almak için; tuncu altın zannederek - çünkü bu tunç kenetler çok nefis cinstendi ve altın gibi parlayordu - onu almak için; yahut kenetlerin tuttuğu taşların arkasında herhangi bir hazinenin varlığını düşünerek sökmüş olabilirlerdi. Bu hususta kat'i ne söylenebilir?.

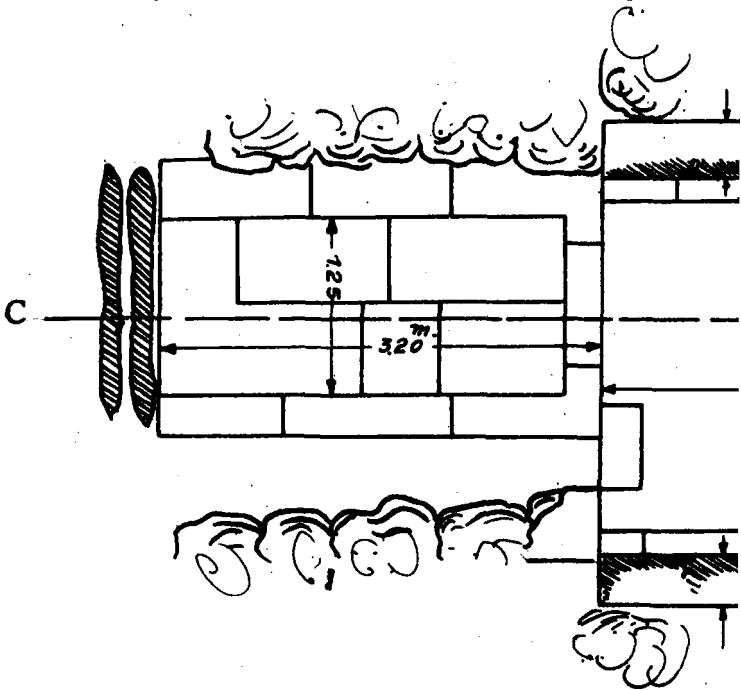
Şurasını hemen katalım ki, taşlar durmak, birbirine tutturulmak için hendesinin en ince esaslı kanunlarına dayanıyordu. Ve kenetlerin fevkalâde bir tedbir olmak üzere konulduğu o kenetleri sökenlerin, taşları ve binayı tamamen göçürmemeleri ispat ediyordu. Yapı metanet itibarile şaheser, kenetlerin cinsi itibarile şaheser, taşlarının tabii renklerini biribiri arakasından kullanıp bir nevi tabii «polychromie» meydana getirmek itibarile şaheserdi. Bir ufak tafsilât ise ötekiler kadar dikkate lâyıktı: Taşların üst aralarında harç kullanılmıştı. İlkın nemli gibi ve sert iken, hava, ışık tesirile hemen gevşeyen bir hal alıyordu. Bol kullanılmamış olmasına göre yalnız taşların arasından herhangi bir sızıntının önünü almak için konduğu aşikârdı. Tolosun önünü ve çerçevesini temizlerken kemikler bol çıkmağa başladı. Bunlar aynı gövdeye ait görünmekte idiler. Bu insan kemikeleri ile birlikte da (kuş veya başka böceklerle ait olması muhtemel) minik iskelet parçaları da çıkıyordu. Ayrı bir yer almış görünen bir at başı iskeleti ile tunç fibülâkemerin altında ve yapının tabanını bulmak üzere çalışırken bulundular. At başı Ankaradaki tümülüslerde Makridi Beyin bulduğu atı hatırlattı.

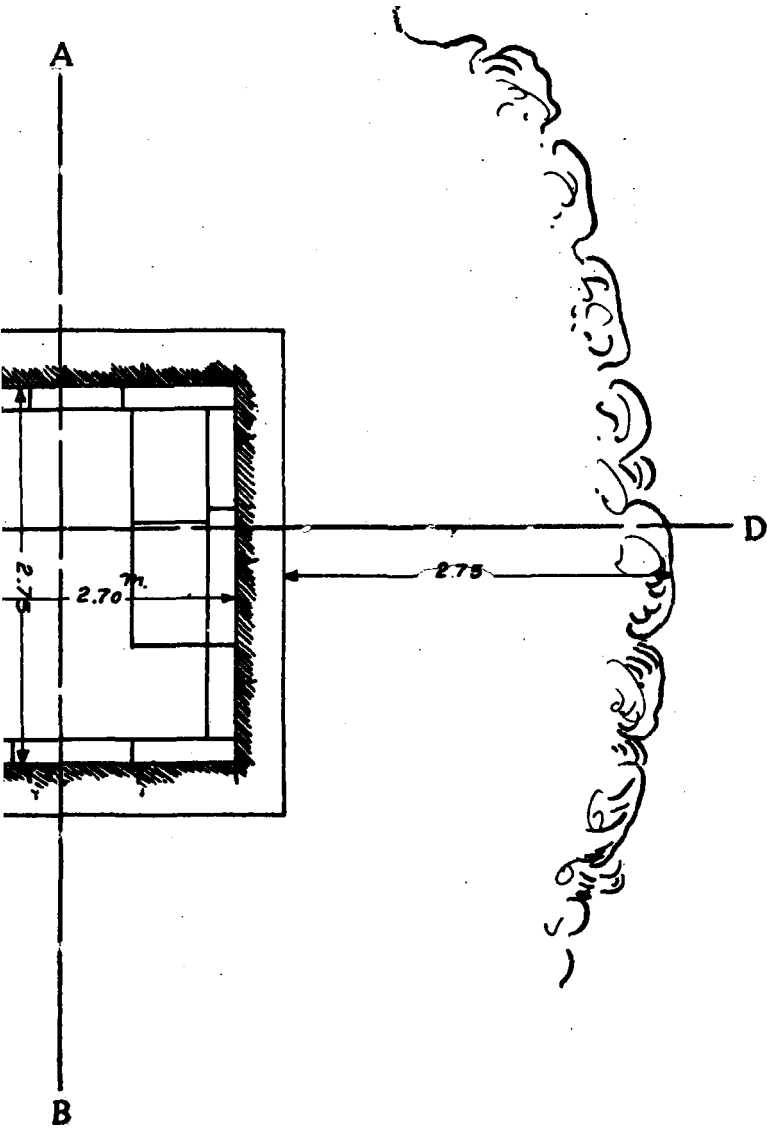
Yapının ön tarafı belli olmuştu: [Levha: 7, Şekil: 11 ve 12] Garba çifte tümülüslere doğru bakıyordu. O yanda açtırmaya başladığım yarmayı ağız tarafında genişleterek derinleştirip temizlettim. Bu ön taraf bir mahşerdi: Tolosun üstünden düşen iri yontma taşlar üstüste binmiş, çukurlar meydana getirmişti. Dibi, çevreyi görüp bulmak için taşları çekmek ve böylece diğerlerini - belkide bütün yapıyı - göçürtmek tehlikesini göze almak lâzımdı. Son derece ağır olan bu taşların - elimdeki iptidaî imkân ve vasıtalarla - dışarıya nakli çok zor, üzüntülü, zaman yiyen bir işti. Toloslu mezarın (artık bu yapının bir muhteşem mezar olduğuna şüphe yoktu) dibi, eşiği yavaş yavaş meydana çıkarken elimize yukarda bulduğumuz altın tezinatin gerisi geçti. Bunlarda dağınık, alt üstü.

Bütün zorluklar, tehlikelere rağmen mezarın «dromos» unu meydana çıkarmağa muvaffak olduk. Göçüntü, yıkılma, altüst olma bu sahada müstesna bir manzarada idi. Tümülüsü meydana getiren bütün tabakalar biribirine geçmiş ve birçok mimarî eleman kırılmış, bir kısmı ortadan kaybolmuş bulunduğundan tam bir «restitution» imkânı yoktu. Fakat esaslı noktaları hal edebilmiştik: «Drômos» eşikten kapağa kadar - 3,20 metre uzunluğunda, ve tolosun cidarları dibine kadar ki sahada 2.75 metre enlikte bir mustatil olup ortası yontma taşlarla döşenmiş, iki tarafı 0,25 santimetre yüksekliğinde bir krépis (döşeme) ile süslü veya çevrili idi. Krépis i meydana getiren ufkî ve T başı biçiminde tunç kenetlerle tutturulmuş, «mortaises»

KARALAR HAFRIYATI TÜMÜLÜS A.

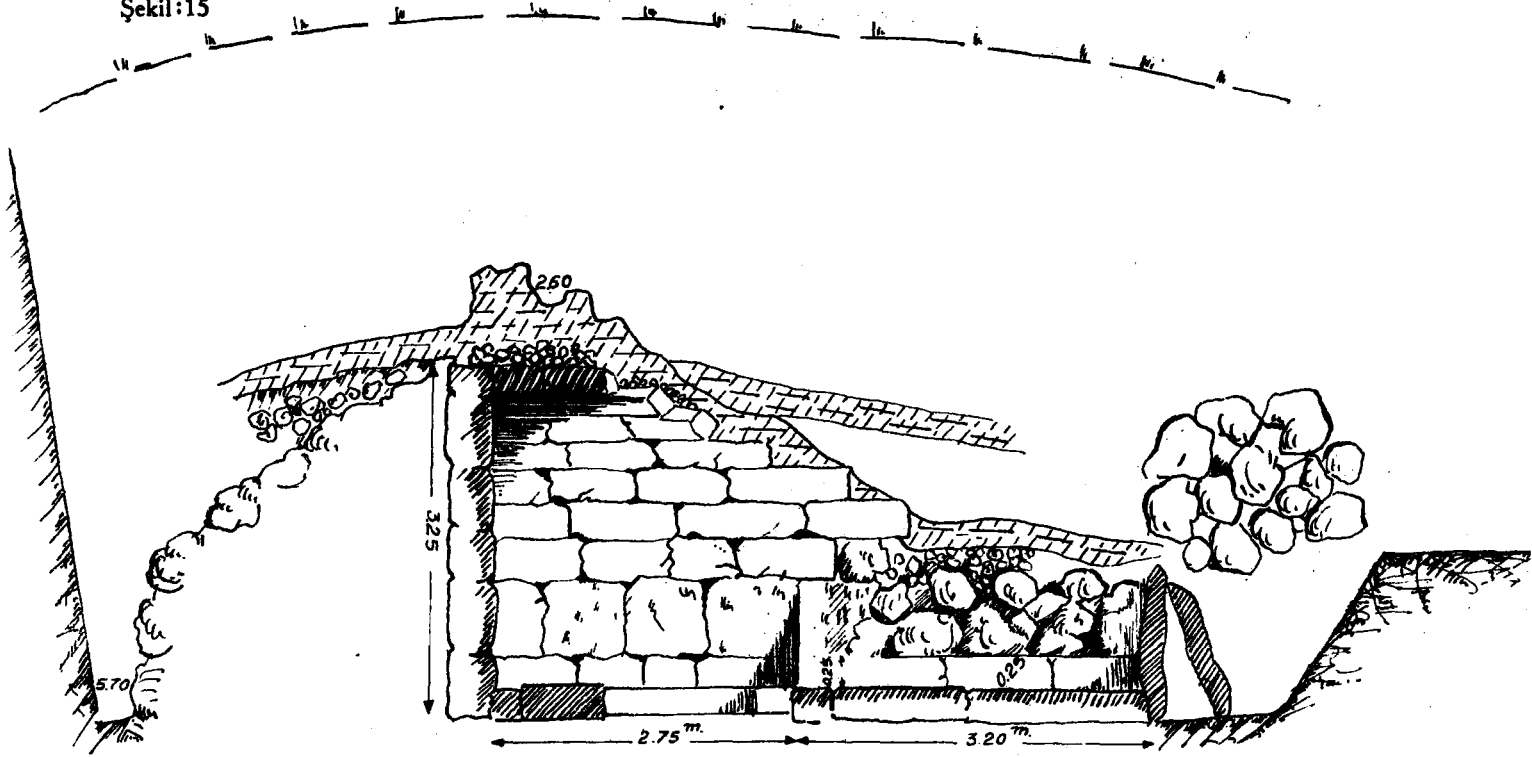
Şekil 14 Plân

TÜMÜLÜS A
C—D maktarı

Şekil:15

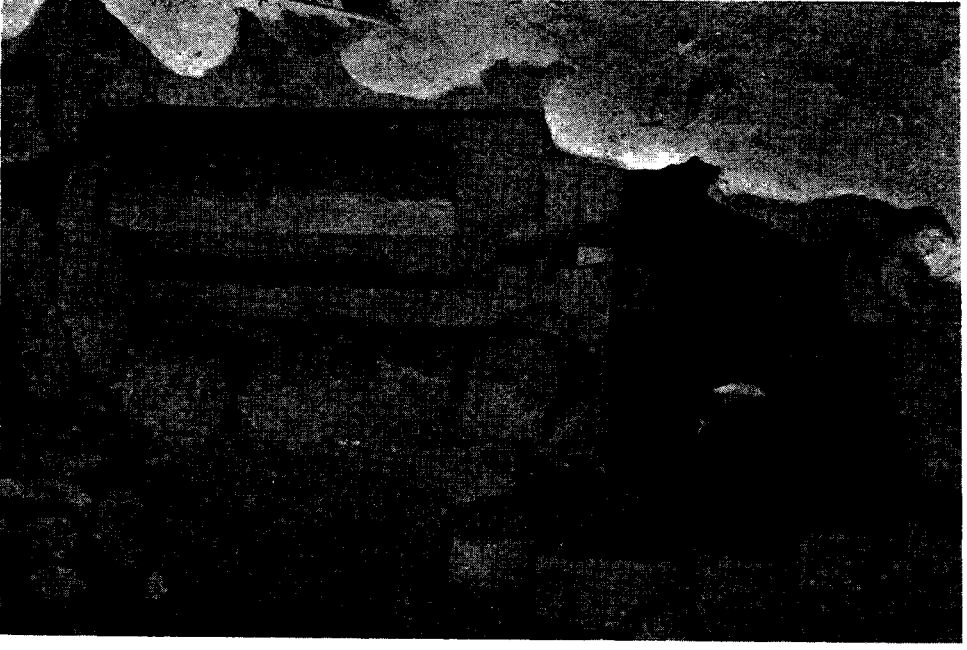
LEVHA : 8 KARALAR

lere erimiş kurşun akıtılarak dondurulmuştu; üstünün enini tamamen tesbite imkân yoktu: O taraftaki göçüş en alta getirdiği iri taşları kaldırmak tehlikeliydi. Sol krépis in eşikle bittiği köşeden itibaren kısa bir ark (canal) meydana getirdiğini gördük [Levha: 9, Şekl: 16].

Tolosun tabanı ve taban kenarları gibi eşiği de çok tahribe uğramıştı. İçerde ucu işlemeli - «tore» lu ve «scotie» li - üst söge veya kenar bulduk ki - diğer eşile beraber küçük bir kapının veya geçidin üstünü süslemekte idi sanıyorum. Bu geçidin ayrıca bir taş kapakla «Dromos» tarafından kapanıp kapanmadığını tahmin pek zordur. Mamafih soldaki ark (canal) ile eşiğin ve «krépis» in sağ köşelerindeki geçme yeri nazarı dikkate alınacak bir noktadır. İki taraftaki «krépis» in - üç yanı işlenmiş, büyük bir yüzü her zaman kaba kalmış - iri, dört köşeli, çok ağır taşla bu üç taraf kalacak ve yine kenetlerle bağlı olarak boydan boya çevrildiğini tahmin etmek isteyorum [Şekil: 16]. Fakat asıl bizi tereddüt içinde bırakan, «Dômos» un ortasında ve sağ «krépis» e dayalı olarak, yıkılmış taş toprak arasında bulunduğumuz iri, yekpare taş oldu. «orômos» u hemen boylu boyunca dolduran, morumtrak esmer taştan yapılmış mütevazîüladların yalnız bir uzun yüzü olduğu gibi bakırlaşmıştı; öte yanları güzelce işlenmiş bulunuyordu. Uzun böğürlerinde ikişer tane dört köşe kenete mahsus «mortaise», bir tane de tam ortada diğer bir kenet yeri görünmekte idi. Uçlardan birisinin köşesi bir gönye biçiminde kesilmek suretile bir nevi geyme veya bindirme yeri açılmıştı. Uzunluğu 2,20 metre, enliliği 1,15 metre kalınlığı 0,25 metre olan bu taş belkide «Dromos» un üst kapagını teşkil etmekte idi. Bu hususta halâ mütereddidim.

«Dromos» un ağzını yumşak kilsî taştan, üst başları müselles biçiminde nihayetlenen iki taş kapatıyordu. Mamafih biz onun bir tanesini sağlam ve ayakta bulduk; öteki yere devrilmiş vaziyette idi. Taşların cinsi çok çürük «agglométat» danlı; dokununca ufalanıyordu. Büyükleri, sırasile $4,35 \times 1,90$ metre olan iki kapak taşıyan arasında, [Levha: 13, Şekil: 19 a] deki vazoyu - parça parça bir halde - bulduğumuz gibi altın çelengün mühim parçaları da yine burada ele geçti. «Drômos» un eşik tarafından ve 3,50 metre derinlikte, kötü gümüşten bir osmanlı pensi bulduk. Çocukların başına dikilen yalancı paralara pek benzeyen bu şeyi çok hayret ve endişe ile karşıladık: Bu derinlikte bu para neyi ifade ederdi? Buralarda sık sık rastladığımız köstebek yuvalarının vasitasile inmesine pek ihtimal veriyordum.

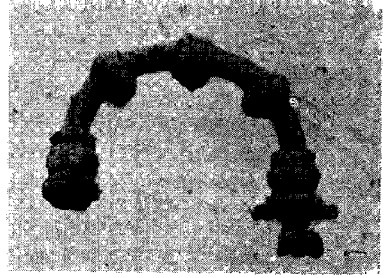
Şimdi tümülüsün bütün elemanları elimizde gibiydi: Mezar; $2,70 \times 2,25$ ebadında, yontma taşlarla döşenmiş ve birbirine kenetlerle tutturulmuş bir zemin üstüne kurulu bir iki «assises» lik ve tam murabba diyebileceğimiz bir «orthostates» üzerine yükselen, her kemer taşı (= claveau) birbirine ayrıca kenetlerle tutturulmuş bulunan 3,25 metre yüksekliğinde topraktan itibaren bir beşikleme tolosu (voûte-en-berceau) ile, aynı ehemmiyet, dikkat ve güzellikle işlenip kenetlenmiş mimarî elemandan mürekkep bir «Dromos» ve dış tarafından bunları çepeçevre örtüp asıl tümülüs dediğimiz eseri ya-

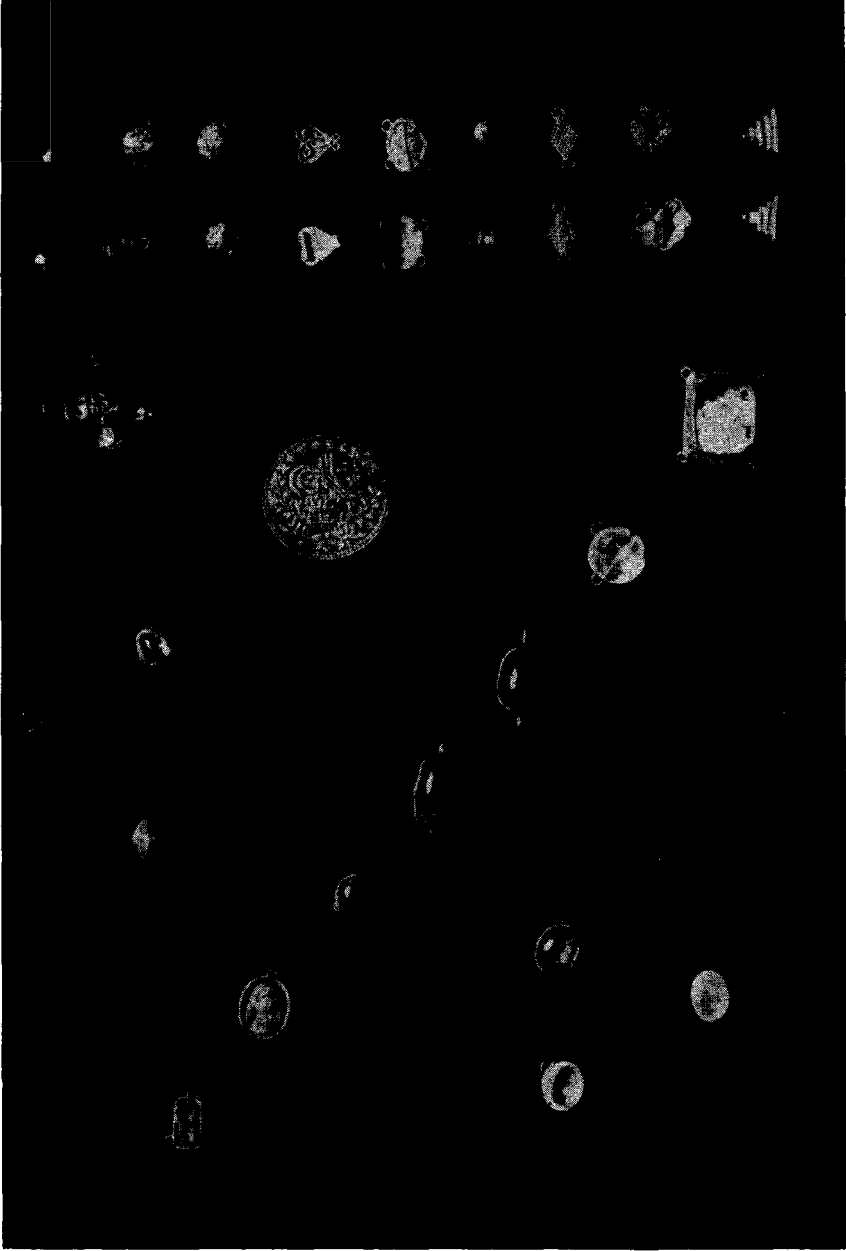
Şekil: 16 T. A. Mezar ve Dromos (kısmen restore edildikten sonra)

Şekil: 17 T. A. Mezarın arka sol köşesinden
ön sağ köşesine bakış.

Şekil: 18 T. A. da bulunan fibula

Şekil: 19 T. A. ve T. C. den çıkan altın ve kıymetli taştan tezyinat örnekleri

pan toprak ve taş tabakalardan meydana geliyordu. Bu toprak ve taş tabakalarını şöylece tesbit ettik:

Tolosun kemer taşları arasına harç konduktan başka bütün tolosun sırtı bir çamur tabakası ile sıvanmış, üstüne ufak çakıl taşları ile taş kırıntıları örtülmüştü. Onların üstüne yeniden çamur sıvanmış üstüne de iri, intizamsız (Cyclopéennes) taşlar - şark şimalinde bulunduğumuz vaziyete göre - kademli bir şekilde, dıştan bindirmeli bir kümbet (Dôme - en - encorbellement) manzarası verecek surette yerleştirilmişti [Levha: 7, Şekil: 13]. Tümülüsünün bu şark şimalinde vadinin seviyesine, yeni bakir toprak seviyesi olan takriben 6,25 metreye kadar inerek takip ettiğim bu siklop biçimi taşlar kademesinin araları - kazma geçmiyecek kadar yapışkan, sert bir çamurla, taş kırıntıları ile doldurulmuştu. Taş kırıntılarını her birbirine yapıştıran, hem dışından örten diğer ince bir çamur tabakası üstüne ise 7 ile 55 santimetre kalınlığa kadar değişen bir kerpiç tabakası yerleşmiş bulunuyor. Kerpiçlerin, ne kadar ince, temiz bir hamurdan yapıldığını evvelce de söyledim. Kerpiç üstündeki ince çamur tabakasını rili ufaklı, intizamsızca atılmış çakıl taşları ile kaldırım taşları bir örtü gibi örtmekte idi. En sonda, bu gayrimuntazam kubbeyi kalın bir toprak kütleleri örtmekte, tümülüs de böyle meydana gelmekte idi (Şekil: 13).

A — Tümülüsünde bulunan eşya, mimariden daha az ehemmiyetli değildir. Bulduğumuz altın tezyinat parçaları büyük bir hususiyet göstermektedir. Bilhassa iskarabe, yürek biçimindeki parçaların (Şekil: 19) üstünde minik kabartma motiflerini - ki karkas yamçuları üstündeki ilik ve düğmeleri çok hatırlatır - hususiyetleri bizi yine şark iline götürüyorlar. Altınların bu kadar küçük (en uzun 7 milimetreyi geçmez!) satırlarında bu derece ince, bu derece güzel işleyen insanların arkalarında uzun bir tezyini san'at an'anası bulunmak lâzım. Bu an'ananın Şarkta ve Ege de nasıl bir kök bulunduğunu göstermek için «Phaistos» daki kubbeli mezarlarda ele geçen mücevherlerle [2] İran kabartmalarından birinde «Şapur» ve imparator «Valerien» in karşılaştığını gösteren sahnede Şapurun boyun ve göğsünde asılı gerdanlıktaki tezyinata bakmak kıymetli bir mukayese olur [3].

Tunç eşya hemen hemen bir fibulaya munhasır gibidir. Körte kardeşlerin (Gordion) da, Hamit Zübeyir Beyin (Gazi fidanlığı) nda, Dr. K. Bittel'in Boğazköyünde [1], daha evvelce Von der Ostenin Alişarda benzerlerini bulduğu Karalar fibulası, Anadolu'nun Firikya devrinden - belki daha evvelden - tanıdığı bir şekil ve eserdir (Şekil: 18).

En son anda elimize geçen vazo [Levha: 13, Şekil: 19 a] deve tüyü renginde, çok ince bir hamurdan yapılmıştır. Ağzı çift katlı ve geriye kıvrık

[1] — Mitteilungen der deutschen Orient - Gesellschaft, Dezember 1933, s. 35, şekil 17. 23

[2] — Karo et L. Pernier — Antiquités Crétoises. Prem. Serie - 1. XIV (yalnız buradaki altın güller 6-7 yapraklıdır. Aynı zamanda E. Guhl et W. Koner - La vie antique, 1, 252, fig. 342. Bütün Hitit ve Asuri eserleri bu gülleri nakleder.

[3] — Marcel Dieulafoy — L'art antique de la Perse — 1885. partie — 5, pl. XIV.

boynu gövdeye doğru incelen bir vaziyette; karnı son derece ince bir değirmi profil - (galbe) ile yumurta biçimi almaktadır. Dibi tamamen ağız ve boyunun benzeridir. Ağız ve boyun kırmızı ile siyah karışığı bir boya ile karnın üstüne kadar boyanmış, arasıra bırakılan halka biçimli aralıklarla bir nevi süs yapılmıştır. Bu çeşit süs gövdede tatbik edilmiştir. Fakat vazoya hususiyeti asıl veren; karın üstündeki kabın tabii rengine yakın açık kırmızı sahada, kırmızı siyah karışığı boya ile nakşedilmiş çiçektir.

Bergamada da ele geçen kaplarda prensiplerini bulduğumuz bu çiçekle süslemek adetinin Hellenistik devrin natüralist san'atini karakterlendiren motif olduğunu biliyoruz. Karaların dünya san'at ve felsefesinin birbirine karıştığı bu devrin mühim bir istasyonu olduğunu da böylece kabul ediyoruz.

Mezarda bulduğumuz at kafası, burada yatan ölünün mensup olduğu kavim, kabile üzerine dikkatimizi çekerek bir «rite» in vesikası olarak alınmalıdır. Hellenistik devirde bile atının iskeletini - belkide gövdesini - kendi mezarından ayırmıyan cengaverin aslını Şarkın isteplerinde, bosforlarında armak lâzımdır sanırız [*].

— 5 —

Karalar hafriyatında B - tümülüsü (veya T. B.) diğer C tümülüsü (veya T. C.) gibi - köyün 20 dakika uzağında garp şimalindeki tepeler üstünde bulunuyor (Şekil: 2). Oraya çıkmak için, dereyi cenupta geçen ve garp cenubuna doğru yükselen bir ince yolu takip etmek lâzımdır.

«Numulitique» ve kireçli bir toprağın yer yer yenmiş, oyulmuş kıvrımlarını aşarak çifte tümülüslere (veya halkın dilile - ikiz tepelere) çıkınca belki de en sert bir tabiatın hudutsuzlaşan genişliğinden doğan emsalsiz bir güzellikle karşılaşılır. Bütün (Murtatovası), Ovaçayı vadisi, Abdüsselâm dağlarile Hızır dağlarının cenup sathı mailleri, o sathı maillere yer yer büzülmuş yeşil köy benekleri, nihayet şimalden gelen yol, vadede oturmuş benzeyen «Asarkaya», onun karşısındaki - kim bilir kaç asrın hürufa ve hatırasını taşıyan - çamlık... Bu tepeleri ebedî istirahat yeri olarak seçmiş görünenlere hak verdirecek tafsilâtın sentezidir.

Oraya çıkmak için biraz yol yaptırmak, işçilerime pınar suyu bulmak,

[*] Gerek tesbih taneleri gibi olanların, gerek baklava biçimlilerin üstündeki "gro-énetis" mukayesesi için bakınız:

1. Dic. Antiq., III², p. 1984-1991; article Monile. Fig. 5130 (collier du trésor de Guriun); Fig. 5131 (Collier de Camiroş); fig. 5135 (Collier étrusque), fig. 5136 (Collier étrusque).

2. İbid. IV², p. 1439, article: Spinther; bracelet bu Vatican.

3. Max Müller: Die Münzen. Tafeln XVI, No. 189, (Monnaie de Rhodes), 88-43 av. J.ch. environ.

4. Yozgat vilâyetinde, Boğazlıyana tâbi Çayırşeyhi mevkiinde bir mezardan (1934 Mayıs ayı içinde) çıkarılan altın tezyinat. Bunlar ilk defa negrediliyor.

5. F. Imhoff-Blümer: Kleinasiatiscbe Münzen, I, 168, pl. V, No. 36 (Momaie de Rhodes).

yiyecek meselesini halletmek, çadırlarımızı emin (dulda) bir yere kurmak gibi işlerden sonra ilkin en garptaki tümülüsün (B — dediğimiz) den başlamağa karar verdim. Yiğmanın şimal ve garbında bazı göçüntüler, taş yığınlarını göz önüne alarak buralardan ve en alt zeminden geniş iki yarma açmayı, onları bir zaviyeli kaime gibi merkezde birleşmeğe doğru ilerletirken yiğmanın tepesini de indirmeyi esas plâna aldım. Yarmalar epeyce şivli olacak, göçme ve çökmenin önü böylece alınacaktı. Toprakları tümülüsün 40-50 metre çevresindeki şimal vegarp meyilleri üstüne taraça yapacak surette taşıyacaktım. İleride buraların ağaçlandırılmasını da düşündüm.

Tümülüsün dış manzarası tabii ve zemindeki kıraç istep toprağından farksız, bodur kevenlerle örtülmüştü. Hiç çanak - çömlek yoktu. Tümülüsün tepe zemininden itibaren yüksekliği 10-58, büyük kutru 70,50, ufak kutru 50,80 metreydi. A - tümülüsünün hemen 3 - 4 misli kadar bir şey.

İlkin işçinin yetesi bulunmaması yüzünden yalnız garp tarafında tasarladığım yarmayı açtırmıya başladım. Genişliği üstte 10,35, altta 6 ve 7 den 5,50 metreye kadar değişen yarmayı, A tümülüsünde edindiğimiz tecrübe ile; çifte demir köskü ile iri yığınlar halinde göçürerek açıyorduk. Pek az, hemen nadiren çanak-çömlek ve saire bulduk.

Tepeden iniş işi ilkin bazı neticeler verdi. 1,10 metre inince ufak kümeler halinde bazan enine boyuna devam eden taşlara rastladık. Yalnız kümenin birinde A - tümülüsünün «Drômos» uönünde bulunduğumuz nakışlı vazoya benzer birkaç parça ile kemikler bulduk. Buralarda mezar bulunduğu aşıkârdı. Bundan sonra günlerce çalışma ve metrelerce inmeye rağmen bazı taş kümelerinden başka hemen hemen hiçbir şey bulunmadı. Tümülüsün toprağı sertlikçe çok değişikti: Kimi yeri pek sert, kimi yeri - hatta aynı yükseklikte - pek yumşaktır; bazan kum gibi dökülen toprak yakınında kazmanın zor işlediği killi toprağa rastgeliyorduk.

On beş gün çalıştıktan sonra yukardan inen mesaimizin karşısına şimal tarafında kuyu gibi bir oyuntu rastgeldi. Burada toprak kum gibi kuru idi. Ve mütemadiyen aşağı doğru çöküyordu. Orayı genişletip temizleyince gayet güzel muhafaza edilmiş kazma izlerine rastladık. İzlerin üstünde ince bir is tabakası bulunuyordu. İşçimin bir kısmını şimal yarmasını kazmağa ancak bunun üzerine ayırabildim. Ulu yiğmanın ortasını ve dibini bulmak çok zaman yiyordu; bu itibarla kıt vasıtalar arasında şimal yarmasını bırakmıştım. Bir taraftan kuyuyu takip ediyor, geniş bir yarma da orada açıyordum. Bu sahada, daha iki metre genişliği geçince gayet nefis hamurdan hellenistik devre ait çanak-çömlek parçaları (terra sigillata) çıkmağa başladı. Bunların hemen hepsi ince ve kırmızı hamurdan yayvan kâseler, tabak kırıkları idi.

Dünyanın en temiz işçisi ve insanı olan işçilerimle en alâkalı bir gayretle tam on sekiz gün çalıştıktan, 25-26 metre uzunluğunda kazdıktan sonradır ki garpten açtırdığım yarma şimal yarmasına kavuşunca (8,60 metre derinlikte) bir deliğe rastlandı. Genişletince altta verevine yatmış iri taşlar göründü. İçine atlayınca bu deliğin şarka doğru gittiğini ve bir tünel

T. A. 67
Dromosta bulunmuştur.

Şekil: 19 a

Levha: 13

T. B 104

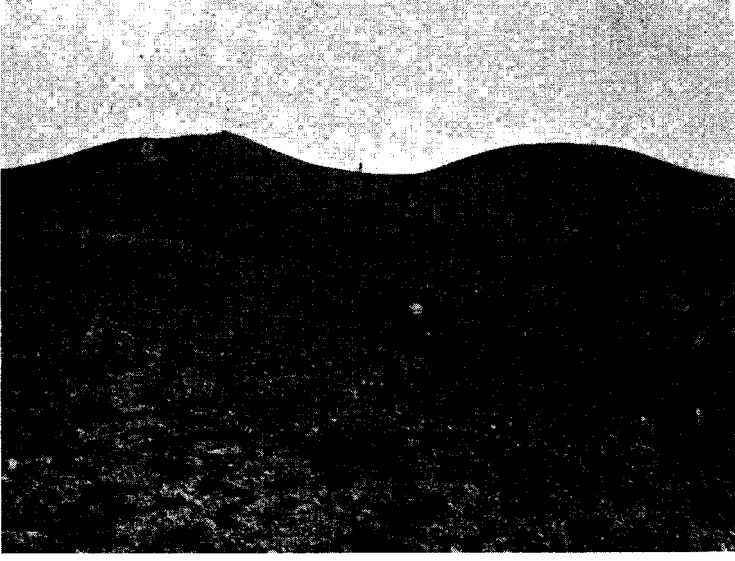

Bergamadan gelen parça

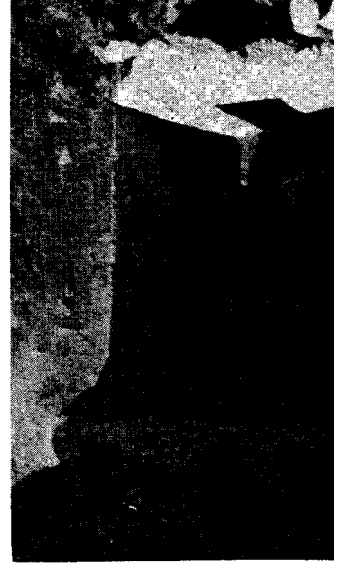
Şekil: 30

manzarası gösterdiğini gördük. Vaktile şimal yarmasının başında - izi şimdi kaybolan - kuyuyu kazanalrın eli, ufak çapa veya kazmasile kazılan ve küçük kazma yerleri, aynı is izlerini taşıyan bu tünelin dibinde çıra kömürü, bol is bulunuyordu. Bunlar o kadar iyi muhafaza edilmişti ki - eğer burayı gece-gündüz bekletmemiş olsam ve çadırlarımız 50-60 metrede bulunmasa daha yeni yapıldığını zaneylerdim. Tünel şark cenubuna ve tümülüsün tepesine doğru kıvrılıp çıkıyordu. İçi ince kum gibi toprakla yarıya kadar tıkatılmıştı (Şekil: 21). Yerde devrilmiş bulunan taşların ve bu tünel ağzının çevresini geniş bir müstatil biçiminde açtırdığım zaman bir çöküş taş çatı ile karşılaştım. Bu çatıyı karşılıklı 6 dizi yapacak surette dizilmiş 12 iri taş meydana getiriyordu. Bizim köylülerin kis dediği, harca benzer «Agglomerat» dan, hemen hepsi kırık, sakat olan taşların yalnız içi işlenip düzeltilmiş, dışı kaba bırakılmıştı. Üst tarafları içten dışa doğru yontulmuş ve taşların çatı teşkil edecek surette kolayca ve iyice yapışmalarını mümkün kılmıştı (Şekil: 23). Taşların alt tarafı da içten dışa doğru verevine yontulmuş ve aşağıda bir oluk teşkil eden yatağa iyice girmesi, geçmesi temin olunmuştu. Bu oluk hakikatte çok güzel işlenmiş ve birbirine tıpkı A tümülüsündeki gibi kenetlerle bağlanmış olan yapı taşlarının ust kısımları oyularak yapılmıştı. Bu altı taş dizisinin şimal ve cenup başı da - aynı cinsden yapı taşlarının münasip şekilde işlenmesiyle - müselles biçimini almıştı. Taş dizilerinin arası taş kırıklarıyla dolu idi. Taşlar çok harap ve yıkık olduğundan aralarına - A tümülüsündeki gibi harç konup konmadığını tetkik mümkün olmadı. Taşların uzunluğu altta oluğa giren yer müstesna 1,65; enliği 0,50-0,60; kalınlığı 0,35 metre idi.

Bu çatının neyi örttüğünü anlamak için ilkin dıştan temizlemeğe devam ettik; garp yarmasının bu taş dizilerine rastladığı yerde derinliği metreyi bulmuştu. Şimdi çatının çevresini derinleştirirken yarmayı boydan boya indirmek zordu; fakat önde üç buçuk metrelik sahada toprağı dernileştirmek ve meyilli bir yolla arabaların işlemesini temin etmek istedim. Aynı zamanda şimal yarmasını indirmekte devam ettim. Çatının çevresi temizlenip açılırken birçok kemik, çanak-çömlek kırıkları, bilhassa mavi cam hamurundan üstüne beyaz yeşil reklı cam hamurundan daireler, benekler nakşedilmiş veya kakılmış olan bir boncuk tanesi bulduk. Fakat yarım idi ve pek ezik halde idi. Çatı halinde dizilmiş taşları (her parçasını harfler ve numaralarla tesbit ettikten sonra) kaldırttım. yalnız iki başta müselles biçimli kısımlar kaldı. O zaman önümüzde müstatil bir saha payda oldu. İçini dışını temizletmekte devam edince gördük ki bu müstatil saha gayet iyi işlenmiş yapı taşlardan kurulmuş bir odadır. Taşlar iç tarafta hem «isodome» hem «Appareil trapézoidal-à-décrochement» sisteminde yerleştirilmişti. Fakat üst taraflarda (yani müstatil yapının dört yan çerçevesindeki toprakların altında) tıpkı A tümülüsünün dışındaki gibi gayrimuntazam ve çok köşeli iri taşların dizili bulunduğunu aralarının da taş kırıkları, çakıl taşlarla doldurulduğunu; nihayet bütün taşların yalnız birer yüzünden, bilhassa yapının içine gelen yüzlerin işlenmiş bulunduğunu tesbit ettik.

Şekil: 20 T. B. de ilk çalışma günleri ve T. C.

Şekil: 24 T. B. Mezarın i
temizlenirken.

Şekil: 21 T. B. deki mezar ve tünel ilk ele geçtikleri zaman.

Şekil: 25 T. B. Mezarın
mizlendikten sonra)

LEVHA

Şekil: 22 T. B. Mezarın kapısı meydana çıkarılırken.

Şekil: 23 T. B. Mezarın kapısı ve teferrüatı.

Tünel gibi deliğin temizlenmesi epeyce uzun sürdü: Delik mükemmel ve yukardan aşağı oyulmuştu. Üst tavanı şimdi yer yer çatlamıştı: Daha ağızından başlayarak çıkan toprakların içinde - tıpkı A tümülüsündeki gibi ince altın tellerinin ufaklarını buluyorduk. Bu toz gibi altın ufakları yine A tümülüsündeki gibi mor renge bulanmış olarak çıkıyordu. Burada gayet güzel bir parçacık bulduk: İki katlı bir cam vazo parçası, birisinin iç yüzüne altın yıldızla yaprak ve dal nakşedilmişti: Yani natüralist bir san'at an'anasının güzel bir vesikacığını bulmuştuk. Daha ilk bakışta bana A tümülüsündeki vazoyu ve Bergama, İskenderye san'at mekteplerinin tezyinatını hatırlatan bu parçanın bulunduğu topraklarda mor renge bulanmışlardı [Levha: 12, Şkil:30].

Bu tünelin neye yaradığını anlamıştık; tümülüsün içini soyanların hüneri idi. Buradan inmişler, Çakıllı taşları kırmış, müstatil yapının içine girmişler, soyduktan sonra dökerek saçarak dönmüşlerdi. Bu yapının bir mezarın «Drômos» u olması muhakkaktı. Bu itibarla hem içini hem iki baş taraflarını temizlemekte acele gösterdim. İri ve çok güzel yontulmuş taşlar, çok sıkışmış bir toprak kütleleri arasında yer yer uç gösteriyorlardı. Onları temizleyip bin zahmetle dışarıya çıkarınca profili büyük bir T başını andıran taş görüldü (Şkil: 24). İyice meydana çıkarılınca pembe damarlı, porfire benzeyen bir taşın, çok dikkatle işlenmiş bir masa olduğu anlaşıldı. Bu masa bir mütevaziülmustatilatın (Parallelepipedé) içi oyulmak uzun kenarlarından biri kaldırılmak suretile yapılmıştı. Bu kenarın - öteki kenarlar gibi - işlenmediği, düzeltilmediğine göre masanın o taraftan bir yere dayandığı belli idi. İşlenmiş iki yüzde silmeler (moulares) bulunuyordu. Temizleme devam edince şimalde küçük cephede bir kapı görüldü [Levha:10, Şkil: 25]. Kapı ufaktı: 1,45 metre yüksekliğinde idi. Dışardan kapanmıştı. Taşların dikkatle yontulmuş yüzlerinden başka da bir süs yoktu. Masanın çevresindeki toprak yukarda kısmen bulunduğumuz ve A tümülüsünde de elimize geçen, ince altın tel ufakları ile dolu idi. Mor renge bulanmış toprağın üzerine sert iplikten veya iplik gibi ince sert madenden yapılmış bir kamaşın izleri, örgüsünün kalıbı bulundu. Yazık ki bunu tesbit ve muhafaza etmek imkânsızdı. Şunu nihayet ispat emiş oluyorduk ki bu mor renk bir kumaştan ileri geliyordu. Bulduğumuz altın ufaklarının bu kumaşla alâkası meydana idi. Nerede ufaklar bulundu ise orada mor renk de bulunuyordu.

Bu toprakların üstünde yer yer paslı izler gördük. Bunların bir kazmanın yeri olduğu, burayı sistemle soyanların, mezarın üstünde kazdıkları toprağı nihayet buraya yığdıkları anlaşılıyordu. - Toprakların arasında tünelin ağızında bulduğumuz - çift katlı, arası altın yıldızlı yaprak ve çiçek tezyinatları ile süslenmiş cam vazo kırıklarından yüzden fazla parça elimize geçti. Binlerce yazık ki en güzel bir san'at eseri olan ve Bergama san'atkârlarımızın elinden çıkmış bulunduğu bugün Ankara Etnoğrafya Müzesine Bergamadan yollanmış [Levha: 13, Şkil:30] deki parça ile de tahakkuk eden bu güzel eseri «Restaurer» etmek bile kabil değildir. Ele geçen parçalar okadar eksik ve intizamsızca kırıktı. Yalnız buradaki parçalarla

naktışların altın yıldızından başka mavi veya mor renk te kullanılarak yapıldığını öğrenmiştik. Abdullah Bey arkadaşımızın yaptığı desen (Şekil: 30) bu husuusta bir fikir verebilir.

Elimize geçen ve teessürümüzü arttıran diğer şey de, altın yıldızlarla örtülü, tunçtan çiviler oldu. (Acaba «Caliges» denen askerî ayak sandallarının çivileri mi?).

Kırık tek veya birbirine bitişik, ne için ve nerede kullanıldığı açıkça anlaşılamıyan bu çok süslü ve güzel vesikacıklar burada şahane ihtimamlar görmüş bir ölü yattığını güzelce söylüyordu.. Bazı çürümüş tahta ufaklarından bu çivilerin bir çekmecede kullanılabilmiş olmasını tahmin eyleyorum. Çivilerin başı yuvarlak ve kabarık, gövdeleri üstüvane biçimli idi. Bunlarla birlikte tunçtan sarmaşık yaprağı biçimli işlenmiş süs parçaları da bulundu ki bunların madenden bir kabın dışındaki kabartma tezyinat kısımları olması pek muhtemeldir.

İçerde elimize geçen kemikler yüzlerce ufak parçadır. Hemen hepsi yanmış gibi kof ve kabarmıştı. Bazılarının sertliğine ve işlenmiş görünüşüne göre bir aletin (kılıç, pıçak, kama) parçaları olmasını da mümkün bulduk. Bir çok da kömür parçası ele geçti. Kemiklerin üzerinde de ince altın tel ufakları, mor boya bulunduğu gibi birçok da kuş kemiği ve iskeleti, insan dişleri, hayvan (At?) diş ve kemikler birlikte ele geçti. Demir pıçak veya hançer parçalarıyla düğmeye benzeyen üstü yuvarlak ve kabarık eşyada bize mezarda bırakılan zavallı vesikalar arasında idi.

Mezarın dibini 1,70 metre derinliğinde bulduk. Uzunluğu dipte 3,20, eni de 2,60 metreyi buluyordu. Kis denen kilisli yumşak kaya, zemini teşkil ediyordu. Tahmin ettiğime göre porfir taklidi masa herhalde, dar kapı karşısındaki kenara yerleştirilmiş, üstüne de şahane ölüye ait kemikler, hazine, kıymetli giyim ve silah takımı, atının kemikleri, diğer adak eşyası konmuştu. Masa ile birlikte bulunmuş yontma taşların da diğer kenarlara konmuş bulunması kabildir. Bütün bu hazneden elimize geçenler ise hemen hiçti [Levha: 10, Şekil: 24 ve 25].

Mezarın dışında en çok derinleştirip temizlediğimiz yer kapının önü oldu. Kapıyı dış taraftan kapayan dört köşe yontulmuş bir taşı. Mezar üstündeki taşlar gibi hazırlanmış iki taş karşılıklı kapının önünde çatılı duruyordu, alt tarafları bir metre yüksekliğinde üç «assises» üstüne dayanmakta bulunuyordu. Kapıyı dıştan kapatan dört köşe taşın arkasında ayrıca taşlar yığılmıştı. Çatılı taşların altındaki taşlar stikametinde iki sıra taş dizildiğine delâlet eden izler vardı. Fakat bu izler çok uzağa gitmeyordu. Yalnız tam kapının karşısındaki - yani şimal, kale istikametindeki - toprak yığını, bu iki dizi arasındakalan açıklığa müsavi bir sahada ayrı bir toprakla dolmuş olup hele zeminde, iki taraftaki kilsli kayanın meydana getirdiği bir çeşit «Drômos» hissini veriyordu. Bu aralıkta yığınlar teşkil eden kömür bulundu ki bunun herhangi «rituel» bir iş için yakılan ateşin bekıyesi, yahut mezarı soyanların bıraktığı çıra bakıyesi olmasını kestirmek pek zordu [Levha: 10, Şekil: 22 ve 23].

T. B. mezarındaki bu ufak kapı, onu dıştan kapıyan bu kapak ve onun üstünde çatılı duran bu çifte taş, bir hakikî ve mimarî (Architectonique) vazife için konmamışlardı. Çatılı mezar nasıl «Firikya» lılara ve daha önceye ait tahtadan bina an'alarına delâlet ediyorsa, bu vazifesiz kapı ve teferruatı da böyle kadim bir an'ananın mirasını naklediyordu.

T. B. nin şimal eteğinde görünen, yere gömülmüş irili ufaklı taşlar sahasını, şimal yarması ile birlikte açtırıyordum. İlk başladığımız yer, mezarın kapısından takriben 25-26 metre uzakta idi. İlk 8 metre genişliğinde iken gittikçe genişliyerek 16 metreyi bulan bir yarmada çalışıyorduk. Yarım metre derinliğe varmadan işlenmiş memer parçaları, bir metreye varmadan mermerden aslan başının dörtte üçünü bulduk. Kazış mezara doğru ilerleyip derinleştikçe aslanın gövdesine ait ayak, sağrı, gövde kemikleri; güzel bir klâsik yapının arkitrav (architrave) parçaları bulundu. Fakat her birisi en aşağı 5-10 adamın kımıldatabileceği bu iri parçaların, sanki bir elle serpilmiş gibi birbirinden çok uzaklarda ele geçmesi beni şaşırtıyordu [Levha: 11, Şekil: 26].

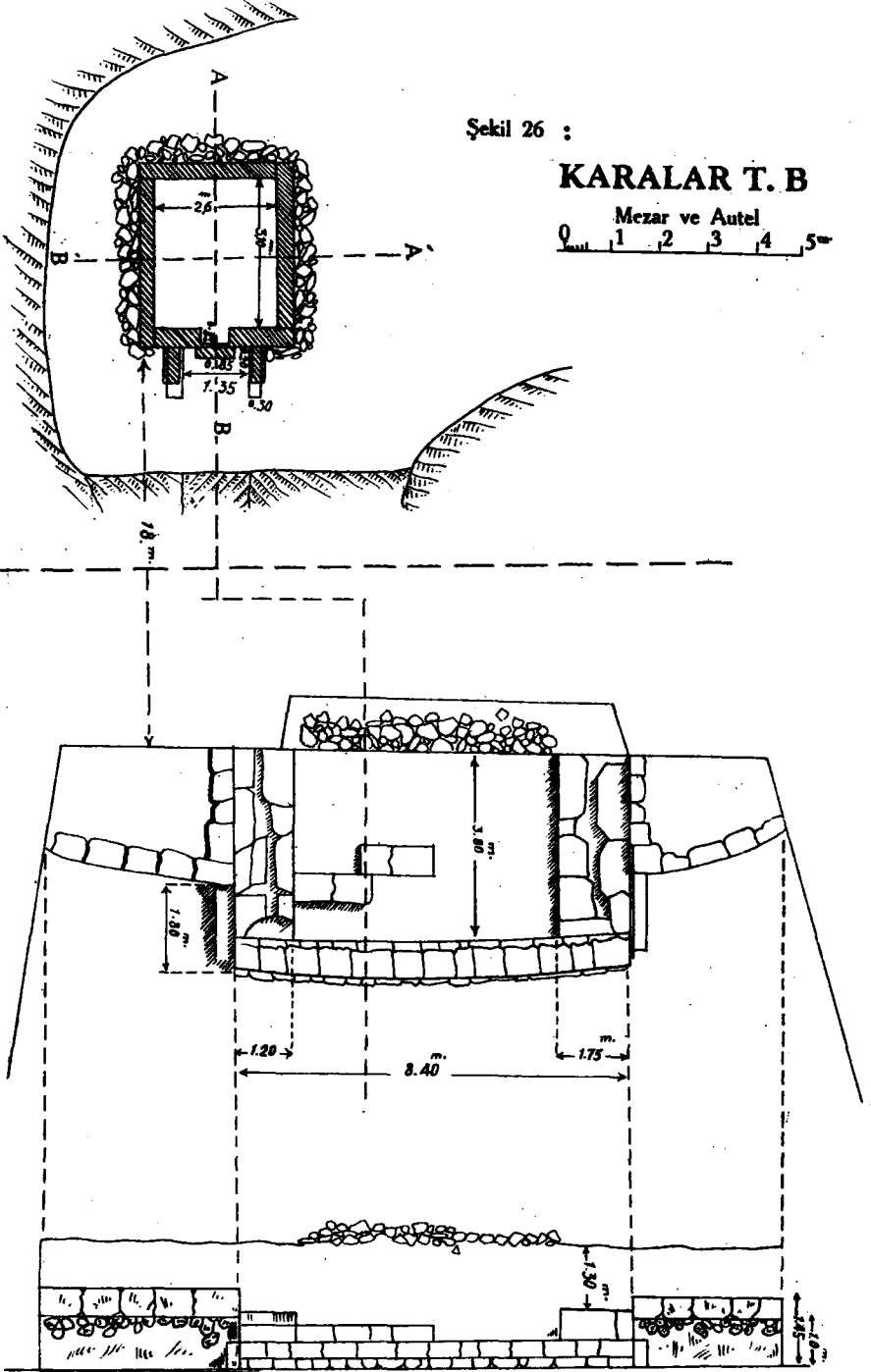
Kazmalarımız tümülüs mezarının kapısından takriben 22,50 metre daha şimalde çalışmağa başladığı zaman çok güzel bir «Krépis» bulduk. Buralara mahsus mor renkli, pürüzlü taştan üç kadame üzerine yapılmıştı. En altındaki temel (Euthynthiria), en üstündeki kaide (stylobate) vazifesini görüyor. Ortadaki biraz ileri çıkmış, asıl basamağı teşkil etmekte, en altındakinin arası taş kırıntılarile dolu ve «assises» ler çok düzgün işlenmiş. Belki toprak altında kalacak kısım budur. En üstteki sarımsak renkli kireç taşından yapılmış bloklar daha iridir. Sağda, solda ve hemen üst kaidenin ön kenarından başlıyan bir nevi «antes» duvarı vardı [Levha:11, Şekil: 26]. Burada da taşların tabii renklerinden tezyinat gibi istifade etmek istenmişti. Bütün bunlar altüst olmuş, hendesî vasıflarını kaybetmiş gibi idiler. Her şey yerini değiştirmiş, çok uzaklarda perişan bir halde yatıyor olarak elimize geçiyor ve biz onları yerli yerine koyana kadar her türlü üzüntüyü tadıyorduk. Krépis bilhassa solda (şark yanında) beyaz mermerden bir «Tropaion» un teferruatını, dağınık ve çok sakatlanmış, parçalanmış olarak ele geçirdik. Bunların hepsi mermerden olup bir ağaç gövdesine geçirilmiş ve güzel işlemeli kıvrımları «plastique» bir ifade veren; altta üstte kırılmış bir asker gömleğinden (tunique); sade ve yumurta biçiminde, hepsi tekmerkezli daireler yapan işlemelerle (moules) gayet sade süslenmiş bir kalkandan; miğferli olduğu anlaşılan ve şimdi kırılmış, yok olan başlı; kalın deriden olduğu pek muhtemel kısa kollu bir zırh ile gövdesi örtülmüş bir muharip büstünden ibaretti. Zırh pek sade idi; bel kısmı bugün kırılmış ve yok olmuştu. İki omuzundan aşağı ensiz askılar sarkıyordu. Bunların beldeki kemere geçip silâhlığı tutmak vazifesini gördüğünü tahmin kolaydı. Omuzların üstünde - belki de madenî - levhacıkların meydana getirebileceği kıvrımlar toplanmıştı. Büstün kolları - bütün «Trophée» lerde görüldüğü üzere omuz başından aşağı kesik olarak yapılmıştı. Sol kolun üstünde bir pençe yarısı (aslan pençesi?) nin sivri keskin tırnakları gömülü

Şekil 26 :

KARALAR T. B

Mezar ve Autel

0 1 2 3 4 5m

LEVHA : 11

olarak görünmekte idi. [Levha: 12, Şekil: 28, 29 ve 30]. Bunlardan başka krépinin üstünde kalın bir sütunun önü kesilerek meydana gelmiş bir blok, ikiye bölünmüş olduğu halde; (onun aynı - belki de yarısı); diğer bir blok zedelenmiş fakat tamam bir halde meydana çıkarıldı.

Bütün taşlar - heykeller müstesna - kenet izleri, yerlerile hatta kenet parçalarıyla birlikte ve A tümülüsündekilerin eşi idiler. Hepsinin müşterek bir vasfı da, toz gibi ufalanmaları, el dokununca kırılıp dokulmeleri idi. Hepsi de kırık, dağınıktı. Bir ateşle yanmış, barutla atılmış mermerlerin ârazını göstermekte idiler.

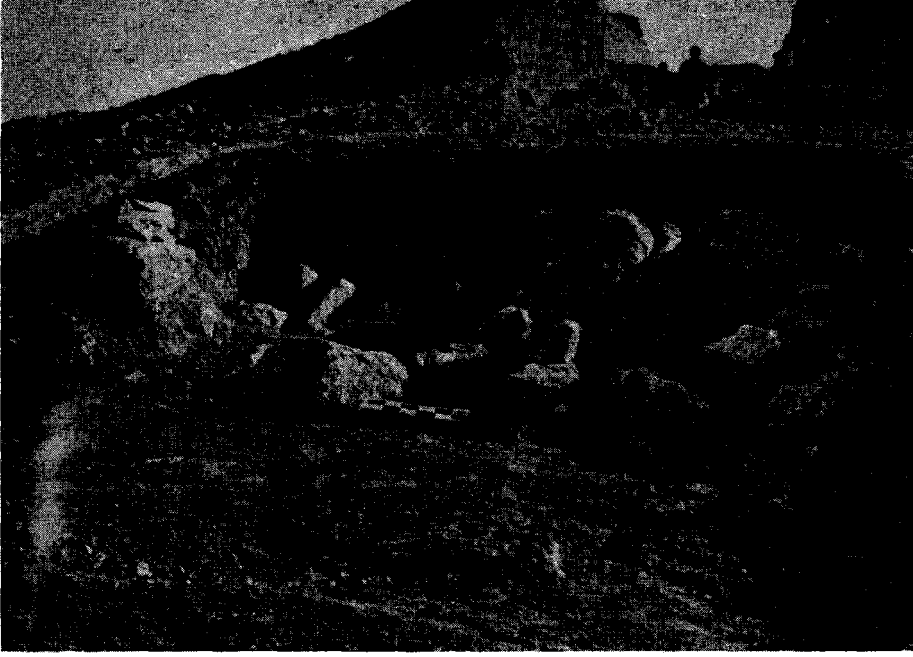
Ortasından bükülmüş bloku on kişi ile ve çok zahmetle, bulduğumuz

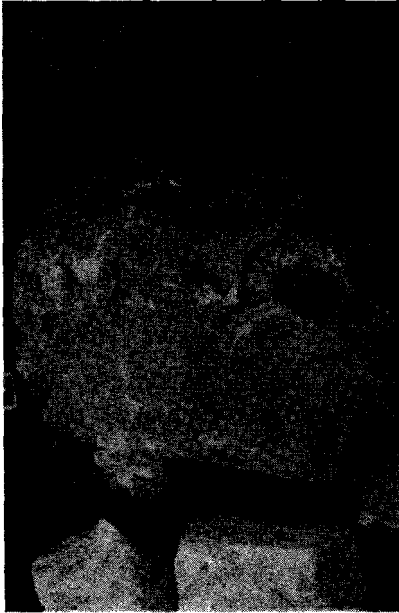
T. B. in „autel” inde bulunan mermer, yunanca kitabe.

yapının (bizim T. B. auteli dediğimiz) önündeki meydanlığa naklettirdiğimiz zaman yunanca yazılmış bir ktabe bulunduğunu gördük. Karalar hafriyatının en mühim ve açık vesikasını teşkil eden kitabe sekiz satırdı. İtinalı yazılmıştı. Ortadaki büyük yarı ve neticesi olan eksiklerden başka üstünde bilhassa satırların başladığı yanda epeyce noksanlar vardı:

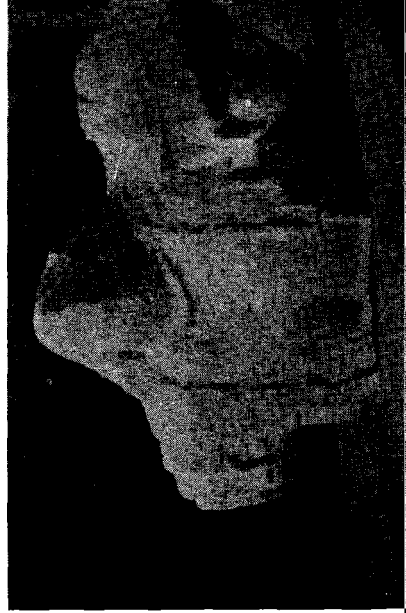
Blok 105 santimetre ktrunda kalın bir sütün yarısını andırmakta idi. Düz ve yazılı yüzün iki yanı, yirmi dörder santimetre enliliğinde yeniden düzeltilmiş olup blokun arkası şöyle kabaca yontulmuştu. Yanlardaki düzeltilmiş yerlerde 48 santimetre uzunluğunda kenet yerleri bulunmakta idi. Kabaca yontulmuş arka tarafta da diğer bir kenet yeri gözükmektedir. Bü-

Şekil: 27 T. B. nin şimal yarması ve «autel» in ilk zamanı (ortadaki büyük taş ikiye bölünmüş olarak bulunan kitabedir).

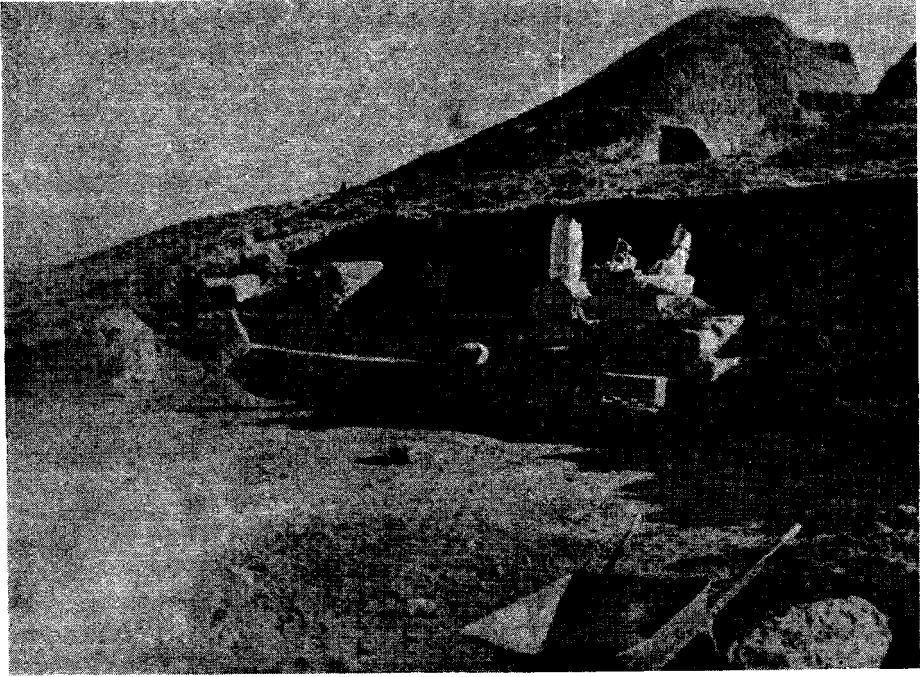
Şekil: 28 T. B de bulunan aslan başı (autel'de eie geçmiştir).

Şekil: 29 T. B. «autel» de bulunan «trophée» ye ait büst.

Şekil: 30 a Aydın meb'usu Reşit Galip Beyef. ile müzeler asarıatika müdürü Hamit Zübeyr B. büyük garp yarmasında.

Şekil: 30 T. B. Kısmen «restaurer» edildikten sonra.

tün bunlar kitabenin bir yere dayalı ve kenetle tutturulmuş olduğunu göstermekte idi. Bu yer «Autel» dediğimiz yapının «Stylobat» ı solunda bulduğumuz, değirmi olarak hazırlanmış köşedir, kanaatindeyim. Oranın kuru ile kitabe blokunda ki uymaktadır. Diğer yazısız blokun da kitabenin üst veya alt yarısı olması pek mümkündür.

«Autel» dediğim yapının arkasında, şimal yarmasına doğru, sonra sağ ve sol taraflarında örtülü diğer üç toprak taraça bulduk. Bunların bir nevi istinat duvarı (Contrefort) olduğunu tahmin ediyorum [Levha: 12, Şekil: 30 ve 26]

Binayı çok karışık bir yığın halinde bulmakla beraber elimize geçen «Trophée», kitabe ve saireden burasının T. B. mazarındaki kıral ve kıraliçe için yapılmış bir Autel olması lâzımdır.

*
* *

B Tümülsünün verdiği netice ümidimizin üstündedir. Yalnız Karalar için değil Galatya ve Galatların tarihi için bir ışıldak işini gören bu kitabeden başka, san'at tarihi bakımından san'atlerin nüfuz ve yayılma mıntrakalarını ölçme bakımından binbir parça ve kıran artığı kabilinden de olsa bulduğumuz şeylerin çok kıymeti vardır.

B tümülüsü bizi hemen hemen bir ay uğraştırdı. Fakat bulduğumuz (Herôon) ve onun Auteli 2100 senenin sırrını verdiler. Kitabede (Diotaros) olması hemen kat'iyetle söylenebilecek olan Galat kıralının Milâttan önce birinci asırda yaşadığını biliyoruz. Karalar hafriyatının bugüne kadar ki safhasını aydınlattığımız gibi bundan sonrada aydınlıkta çalışacak vaziyetteyiz demektir.

— 6 —

T. C. harflerile Karalar hafriyatında yer aalın tümülüsün verdiği neticeler öteki kardşinden aşağı değildir.

Şimal garbına ve B tümülüsüne bakan taraftaki çöküntüler bana buradan işe başlamayı aşlamıştı. İlk üç metre iken 5,70 metre ve daha sonra 10,50 metre kadar genişliyen bir yarma açtırdım. Daha 25-40 santimetre derinleşince yontulmuş yapı taşları yığımına rastladık. 10,60 metre ilerleyince burasının T. B. deki gibi - muntazam döşenmiş 2,60-2,70 metre eninde 5,70 uzunluğunda bir saha olduğu anlaşıldı. Kireç taşından, büyük bir dikkatle yontulmuş, kenarlarındaki «assises» ler birbirine kenetlenmiş iki küçük yan «plinthes» lerinden sağdaki yalnız ilk «orthostates» larını muhafaza etmişti. «Stylobate» ın üstünde yarıklar, zedelenmeler, ufak çöküntüler olmakla beraber şöyle topran görünüşü sağladı [Levha: 14, Şekil: 31].

Tümülsüye doğru bu sahayı kazmakta devam edince T. B. deki gibi intizamsız, irice taşlarla örülmüş bir nevi istinat duvarı bulduk. O zaman iki ynalari da kazıp açmak lâzım geldi. Netice - yine T. B. deki gibi - yan istinat duvarı elimize geçti; dōşeil sahaya gelen tarafları iri mikâp halinde, dört tanesi yan yana, kenarsız ve harçsız tutunup duracak surette yerleşmiş

güzel bloklarla, tümülüsün yanlarına ve üstüne doğru ilerliyen tarafları iri intizamsız taşlarla örtülmüştü. İri mikâp halindeki taşların her kenarı bir metreye yakındı. Demek burada da bir «Autel» karşısında idik. «Stylobate» in içi taşlar ve kırıntılarla doldurulmuştu; ön ve sol köşede bir «assise» in eksik konulmasından müteşekkil manalı bir aralık vardı.

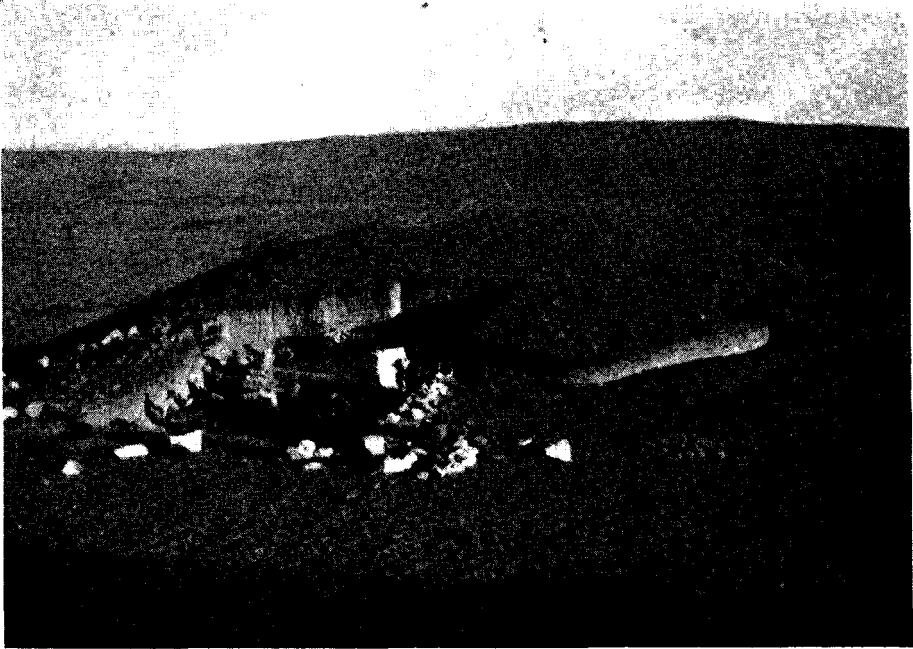
Yeni Autelein önünü kazıp derinleştirirken bir tarafı oyulmuş, kenarları «Scoties» ve «Tores» larla (= silmelerle) işlenmiş bir taş bulduk. Bir «antes» kidesi veya tepesi mi, küçük bir «bomos» mu olduğunu kesdiremediğimiz bu eserin çevresinde klâsik bir sütun kaidesinin parçasile birçok «terrasigillata» parçaları, mermer kırıkları, bir demir parçası da ele geçti. Bu ön tarafta dört beş metre murabbalık bir sahadaki kazma ve derinleşmeler sırasında Auteli döşeyen kireç taşlarının kırıntı ve döküntüsünün buraları doldurduğunu gördük. Çanak-çömlek kırıklarının yanında «tegula» denen ve damları örtmekte kullanılan kiremit kırıkları bulunuyordu. Bulunan sütun ve kaide parçaları neyi gösteriyor? Autelin üstünde mi, önündeki bu sahada mı kullanılmışlardı?

Autelin üst kaidesinden başlayarak üç kademe daha meydana çıkardık. «Assises» leri yukardakilerin aynidi. Bu dört kademenin altında kaba halde bırakılmış köşeli taşlardan dört kademe daha vardı. Asıl «euthynthiria» da bu idi. Yukarı daideden «euthynthiria» nın en altına kadar 2,15 metre bir yükseklik meydana geliyordu. Autelin önü «euthynthiria» ya kadar taş kırıkları ile doldurulmuştu. Zemin ise kis denen yumşak, kilsî kayadan ibaretti. Cenup ve şimal yanları «stylobate» in altından itibaren muntazam ve «isidome» bir şekilde, yontulmuş taşlarla beş sıra üzerinden örtülmüştü. Üst kaidenin üstünde yükselen üç duvarın yerini, derin çizgilerin hududu göstermekte idi. Buradaki yapı meydanda kalmak, görünmek için mi hazırlanmıştı? Elimize geçen parçalar burada yüksek bir bina kurmağa yetmezdi. Tümülüsün toprağı bunların hepsini örtmüş olarak elimize geçmişti. T. B. de olduğu gibi burada da autel ve çevresindeki istinat duvarlarının açıkta kalıp görünmesi icabeden şekilde işlenmiş, hazırlanmış kısımları vardı. Bununla beraber meseleyi haletmiş değiliz ve sadece vazeyliyoruz. Gerek T. A. da gerek T. B. de asıl mezarları ve içindeki kıymetli şeyler tümülüsün tam ortasında değildi. Ehramları yapanların korktuğu hırsızlıktan buradakilerin de korkup, ehramın dibindeki şaşırıttıcı tertibata yakın tertibat almak istedikleri anlaşılıyordu. Bu Autellerin, hele T. B. deki ihtişam ve zenginlikte yapılması, belkide asıl mezarı gizlemek, muhafaza etmek maksadı ile idi. O halde bunların açıkta kalmış olması mantıkî ve zarurî olurdu [Levha: 14, Şekil:32].

Autelin tümülüse dayanan şark cenubundaki köşenin dibinde, ilk kazmayı vurduğumuz yerden 12,50 metre uzakta yani «euthynthiria» nın altından başlayarak tümülüsün içine doğru bir sıra taşlar vardı. Kireç taşından, iri ve iyice yontulmuş bu taşların izile tümülüse girmeyeği tercih ettim. Tümülüsün şark böğürlerinde voklamalar yapmağa müsaade eden ince yarmalar açtırmakla beraber asıl büyük ve girintili yarmayı bu taşların üstünden

Şekil: 31 «autel» in ilk zamanı ve yapı tafsilatı.

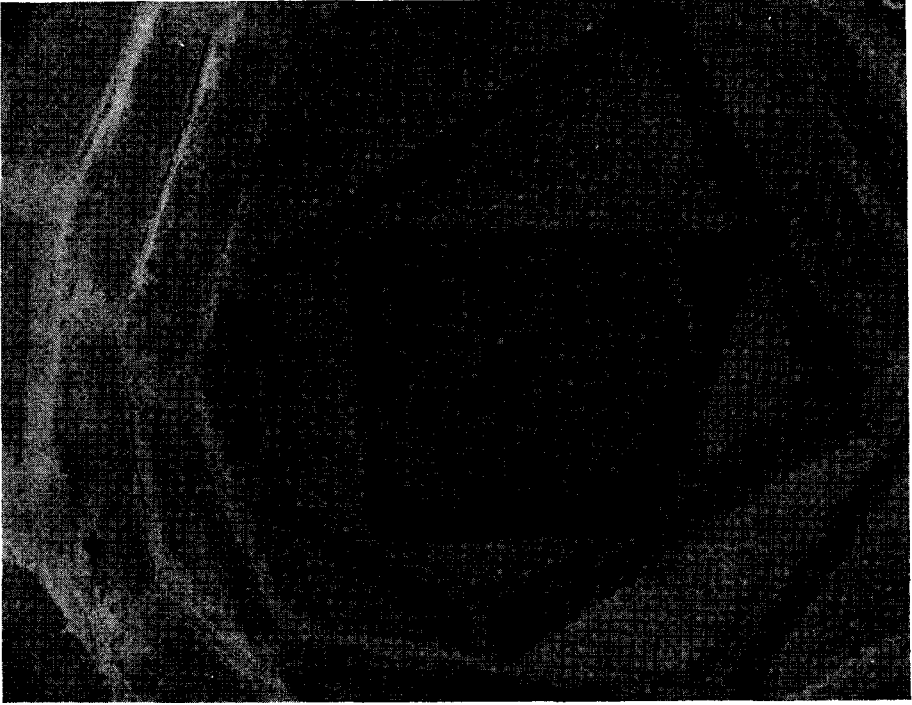
Şekil: 32 T. C. de «autel» ve «contresfort» lar meydana çıkarılırken.

LEVHA: 14

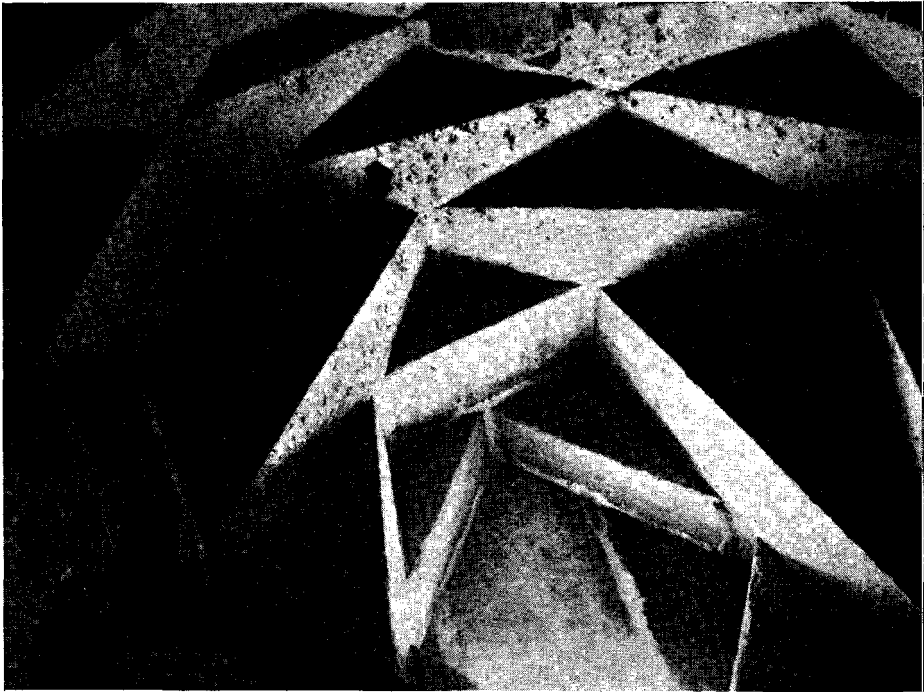
cenup tarafına, doğru en yokarda 5.60 ve dipte 2.70 metre genişlikte açtırdım. Autel den birkaç metre ilerleyince topraklar arasında A tümülüsündeki çelenk parçaları gibi ufak yassı altın bölükleri bulduk. Bunun verdiği ilk fikir: Buranın da açılmış olduğu idi. Fakat herhalde bu açılma işi epeyce eski olacakki tümülüste her şey tabii halini almıştır. Tümülüste diğer herhangi bir noktadan yeni hendekler açıp ilerletmektense Autelin ardından, yani tümülüse 12,50 metre girilmiş bir yerden kazmağa devam etmek mantığa ve işe uygundu. Zahmetli ve insanı kahredecek kadar yeknesak bir kazma işi günlerce sürdü. Nihayet 11 metre ileriye ve 4,60 metre derinliğe varınca sağ tarafta sarı ve taşlı topraktan yapılmış iri kerpiç tabakasına rastladık. Autelden gelen iri taşlar yarı yolda kalmıştı. Kerpiçler mahdut bir sahadan öteye geçmediler. Bunu anlıyamadık. Acaba Autelden mezara giden yolun bir istisyonu mu idi?

Kerpiçlerin hemen karşısında (Autelin arkasından 10,80 metre uzakta ve solda) 5,15 derinlikte hazırlanmışa benzeyen bir çukurda irili ufaklı birçok kap parçası bulundu. Bu kırıklar (belki de temellerin altına gömülen adak kaplarının vazifesini gören) bir büyük amfora aittir. İnce pembe hamurdan tornada yapılmış olup üstünde esmer bir boya astarı ve onun üstünde de krem renginde bir sır tabakası vardı. Kulpları ağzın kenarından yükselerek başlıyor ve karnın üstüne kadar inmiyordu. Kap dibe doğru gittikçe sivrilemekte idi. Yarmanın ortası artık taşlarla döşenmiş gibi bir hal almıştı. Bu iki buluntu, yarmayı genişletip derinleştirmekte amil oldu. İlerledikçe genişliyerek (yarmanın en üstünde genişlik 9,10 metreyi geçiyordu) taşlar, yapı taşları, çürümüş odun parçaları gibi izlere rastgeldikçe derinleşerek çalışıyorduk. Kerpiçlerin üst tarafında B. tümülüsündeki kuyuya benzer tünelimsi bir yerin çevresinde kazma izleri, çıra isleri, yotma taş kırıkları görüldü. Bu tünelimsi yerin tabanında toprak kum gibi üğünmüş, sanki sonradan dolmuş bir halde idi. Burada gayemize varmış gibiydik: Yukardan aşağı inen işçilerimin önüne kireç taşlarından, iyi yontulmuş bloklarla örülü bir kapak çıkmıştı [Levha: 17 Şekil35]. Çevresini açarken altın kaş içinde bir zümrüt bulduk. Demek soyguncular burayı da bulup boşaltmışlardı. Nihayet yapı da görüldü: Dışından kademeli ve bindimeli bir kümbete (dôme-à-encorbellement) e benziyordu. Taşların arası burada açıkça ve bol bol harçla sıvanmıştı. Derinleşdikçe kapiya benzer bir yer görüldü. Cenup tarafını temizlerken mütemadiyen hayvan kemikleri, sırmalar, kulplar, kemer tokaları buluyorduk. Autelin art kenarından 14-15 metre uzakta idik [Levha: 17, Şekil: 36].

İlk bulduğumuz kerpiç tabaka ve tünelimsi yere kadar kazdırılarak, derinleştirip, temizleyince kapı gibi yerin asıl methal olduğu anlaşıldı. Mikâp biçimine yakın, üçer tane kesme, kireç taşı üst üste yerleşmiş bulunuyor, üstlerine «linteau» gibi diğer yontulmuş, uzun bir taş konarak üst söğeme meydana geliyordu. Alt söğeme vazifesini de yine böyle bir taş görmekte idi. Kapının ağzında kırık, sağlam birkaç yapı taşı bir çeşit kapak işini görmeğe bırakılmıştı. «Linteau» kırıktı, amma yerinde idi. Alt eşikten daha doğ-

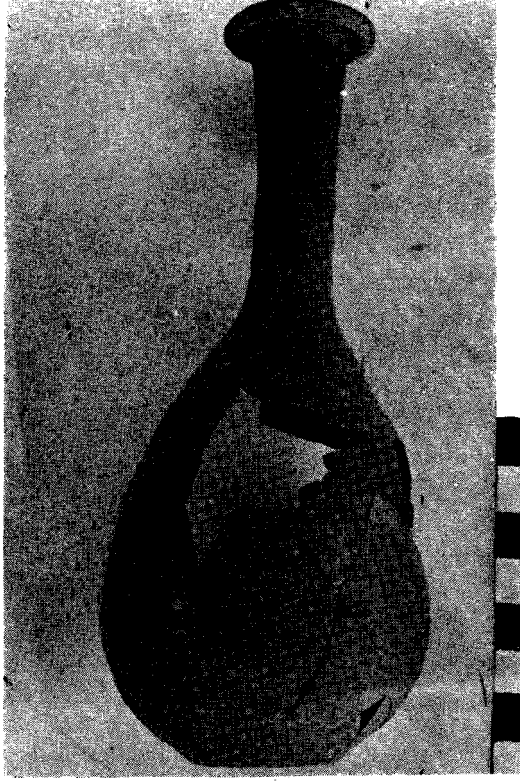

Şekil : 33 T. C. Kümbetin üstü (dışardan).

Şekil: 33 a T. C. Kümbetin üstü (içerden)

LEVHA: 15

Şekil: 33 b C tümülüsünün Dromosunda bulunan vazolardan (yapıştırıldıktan sonra).

Şekil: 33 c C tümülüsü: İki kümbet arasındaki taş kapı

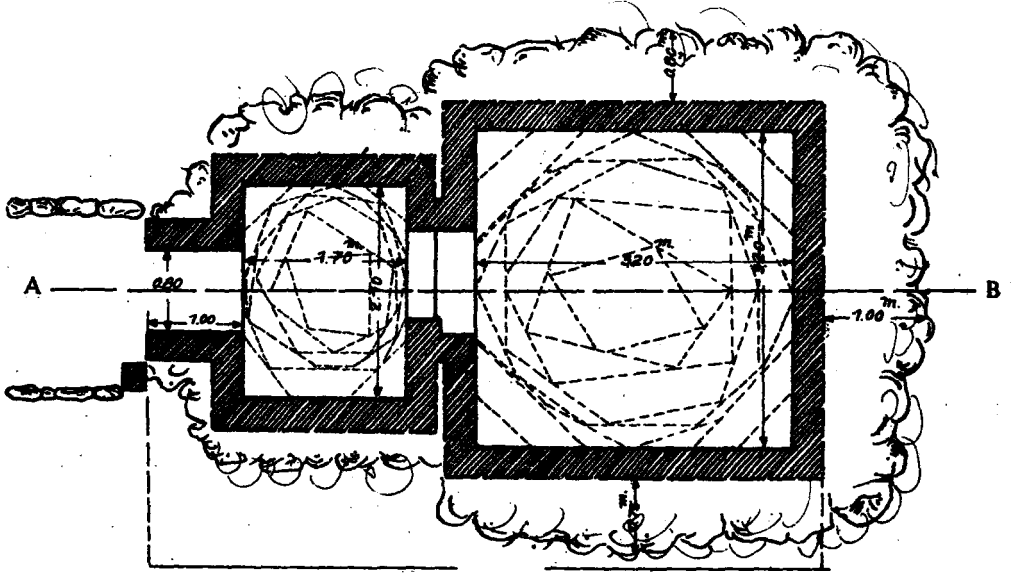
rusu onun iki yanındaki «assies» lerden başlayarak birbirine muvazi 2,10 metre aralıklı yontulmuş iki taş dizisi ilerliyordu. Bunlar bütün uzunlukça düzgünce döşeli doğıldiler; taşların altüst olduğu, kaybolduğu yerlerde vardı. Buranın «Dromos» olduğu bellidi. Fakat A. tümülüsündekile aralarında ne kadar fark vardı! kapı ve «dromos» tam şimale değil, 25 derecelik bir zaviye yaparak biraz şarka bakıyorlardı [Levha: 16, Şekil:34].

«Dromos» un solundaki taş dizilerini temizlerken - kapıdan 2,10 metre uzakta - taşların dibinde ufak vazolar bulduk. Bunun hemen hepsi kırık. Fakat yapıştırılınca, ağzı geriye kıvrık; ince üstüvane boyunlu, yumurtaya yakın bir profil (galbe) ile genişliyen karın ve düz bir dibi bulunan; sarımtırak ince hamurdan kaplar ortaya çıktı [Levha: 15, Şekil: 33 a]. Bunların daha önce ve yine sol tarafta bulunduğumuz «Amfor» gibi adak olması mümkündür.

Kümbetin çevresini açtırmak, temellerine inmek istedim. İlk bakışta A. tümülüsünün dışını meydana getiren kademeli irili taşların heyetini hatırlatan bir yığılış tarzı gösteren yapı, hakikatte yontulmuş taşların köşeleme ve bir nevi «trompe» teşkil edecek surette konulmalarından, aralarının sıvanmasından, taş aralarında irili ufaklı, düzgün olmıyan kaba taşlarla doldurulmasından meydana gelmiş ve hepsi birden de kümbet olmuştu. Te-mele indiğimiz zaman kümbetin bir dört köşe üstüne oturulduğunu gördük [Levha: 17, Şekil: 37].

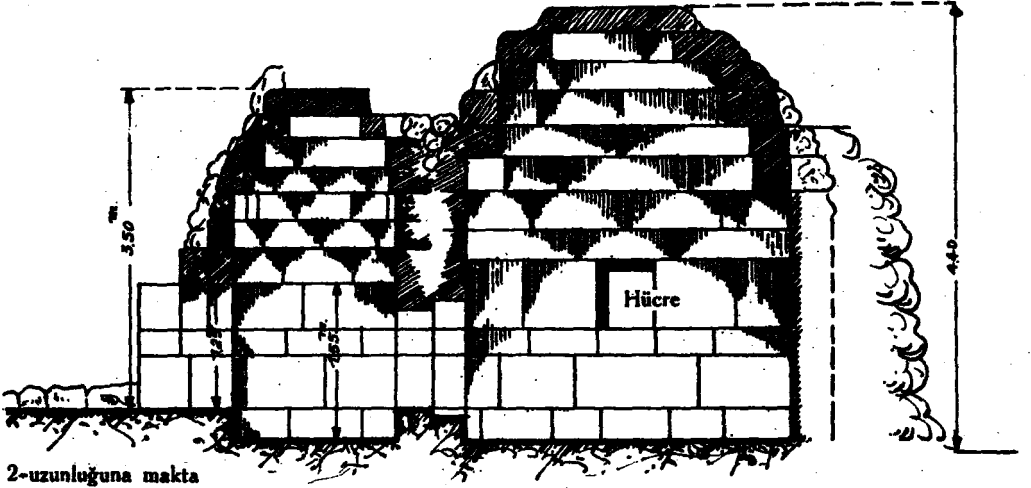
Kapıdan içeri girmeğe imkân yoktu: Toprakla dopdolu olan yapının ne sakladığını bilmek için temizlemek lâzımdı. Bir yandan bu işi gördük, bir yandan da tümülüse bitişik duran arka tarafını açtırdım. O zaman aynı maddelerle aynı tertipte örülmüş daha büyük bir kubbe meydana çıkarıldı. Bunun üst kapağı parçalanmıştı. İçi ağzına kadar toprak dolu idi. Daha Karalara ilk geldiğimiz zaman köylüler bu C tümülüsünün her sene biraz çöktüğünü söylemişlerdi. Hatta bu çökme hadisesi onlardan bir kısmını; burada kısa bir hafriyat yapmaya, tümülüsün sivri kısmını kaldırmaya sevk edilmişti. C. tümülüsünü kazdırırken eskiden kazılan bu çıkurdan genişletmek suretile istifade etmiştim. Köylüler daha iki metre inmeden işi bırakmışlar ve bu suretle yağmanın ne içini, ne esrarını dağıtmamışlardı. İşte şimdi, çöküntünün sebebini anlıyorduk: Yukardan inen toprak iki kümbetin içini doldurmuştu.

İçerden çıkan topraklar arasında bir iki tane son derece güzel altın tezyinat parçası bulunca bütün toprakların tel elekten ve kontrolden geçirilmesi zarûrî oldu. İçeri temizlenirken ilk bulunduğumuz bir kafatası oldu; epice sağlamdı; yanında kemikler, dişler de vardı. Bazı kerpiç parçaları le mermer avadanlık parçaları da bu ilk kümbetin içnide bulunanlardandı. Nihayet mimarî eser şu idi: 1,70 metre en, 2,10 uzunluğunda, içerde 1,55 metreyüksekliğinde bir mustatil kasnak bir nevi «orthosthates» teşkil etmekte idi. Bunun her köşesine, yine mustatil biçimli bir kalın blok (köşenin üstünü kaplıyacak ve köşeyi meydana getiren kenarların üstüne iki ucu gelecek surette) uzatılmıştı. Böylece ilkin sekiz dilili bir şekil elde

1 - Plân

A-B

2-uzunluğuna makta

KARALAR HAFRIYATI TÛMÛLÛS C.

Çifte mezar kubbeleri (Şekil 34)

LEVHA:16

edilmiş ve sonra yine köşeleri örtecek, her iki kenar arasında uzatılacak surette bloklar konarak dokuz dırlılı, sonra yine dokuz dırlılı, sonra sekiz, beş venihayet dört dırlılı şekiller meydana getirmiş, böylece iptidaî bir nevi «Coupole-à-trompe» yapılmıştı. Hiç beklemediğimiz ve Ön Asyada bugüne kadar eşini görmediğimiz bu iptidaî kubbenin bindirmeleri şark, şimal ve cenup köşelerinde sıkışmış, karışık bir hal almıştı. İlk musttil kasnağı sekiz dırlılı bir şekil haline sokan bloklar bir yana durursa ötekiler ne birbirine müsavi idi, ne muvazi, nede mütenazır idi. Enüste, kapak vazifesini gören ve kubbeye kesik bir hal veren çarpık dört köşeli bir iri blok bulunuyordu. Bütün bu taşların aralarını içerden de harçla sıvadıklarını açıkça tekrarlamalıyım [Levha: 16, Şekil: 34; Levha: 15, Şekil: 33].

«Dromos» dan kubbeye girmek için kullanılan methalin yüksekliği 1,25 metre, uzunluğu - Dromosa uzanan uçları eşikleri geçen yan assises ler biyunca - bir metre genişliği 0,80 metre idi. Halbuki bu küçük kümbetten ötekine geçmek için de methal görünmekte idi. Alt eşiği sağlam olup - bir «linteau» gibi sundurulmuş bulunan - üst pervazın büyük bir parçası tamamile ortadan kalkacak surette kırılmıştı.

Büyük kubbenin kırık kapağından içerdeki toprakları temizlediğimiz gibi, küçük kubbeye açılınca oradan temizlemekte devam ettik. O zaman aradaki methalin mahiyeti iyice meydana çıktı. Burası şöyle böyle bir girme yeri değildi. Üst ve alt söge de rezeler için açılan oyuklarda hareket eden, güzel ve sade işlenmiş, iki kanatlı kapı ile kapatılmış, nefis bir sanat eseri idi. Kapının kanatları olan taşları yerlerde ve toprak arasında bulduk [Levha: 15, Şekil: 33].

Bu methalden girince, tamamile birincinin sisteminde yapılan kapaktan kasnağın tabanına kadar yükseldiği 4.40 metre, eni ve uzunluğu 3.20 şer metre olan bir murabba saha bulunuyordu. Birinci kubbenin hemen iki misli büyüklükte bulunan bu kubbenin zemininde firdolayı yine kalkerden yontma taşlarla mezarlar hazırlandığını, sağlam bırakılan bir kısım, öğrendik. Methalden girince murabba «plinthe = kasnağın» sağ ve sol ortasında birer derince hücre bulunuyordu. Murabba plânı çok dırlılı şekiller haline sokan, köşelerin arasına uzatılmış bloklardan ilkin bir tanesi bir metre yüksekliğinde konmuş; biraz yukarısına daha büyük ve aynı şekilde diğer bir tane daha yerleştirilmişti. Çok dırlılı şekiller asıl bundan sonra başlamakta idi. Taşlar yine kalker ve işlenmiş olan yüzleri çok pürüzlü bir halde yontulmuştu. Taşların arasına içerden ve dışardan harç sıvanmıştı. Birinci kubbenin bir mezar mı, yoksa asıl mezarları içinde bulunduran bu büyük kubbenin bir «vestibüle» ümü olduğunu kat'iyetle söyleyemezsek te aradaki methalin ehemmiyetine dayanarak bu ikinci ihtimali daha varit buluyoruz.

Büyük kubbeye kaç mezar vardı? Murabba kasnağın tabanına firdolayı yerleştirildiği anlaşılan yontma taşların hepsini yerli yerinde bulamadık. Daha yukarı kapaktan temizleme işi başlayınca birçok taş bulduk ve bir kısmının da kubbenin ortasında üst üste yığılarak bir nevi «pile»

Şekil: 35 T. C. de ilk kümbetin dışı meydana çıkarılıyor.

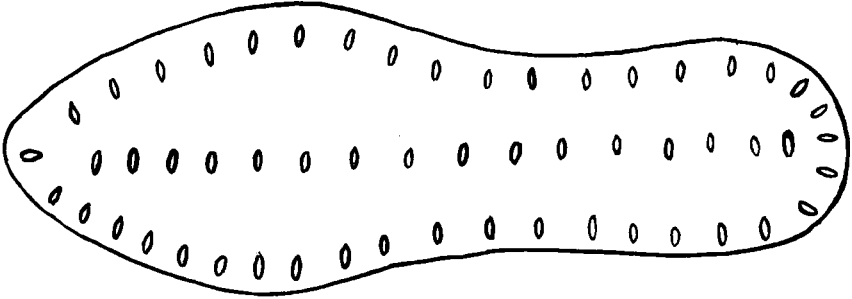

Şekil: 36 T. C. de ilk ve küçük kümbet ve üst tarafta ikincinin izleri görünürken...

LEVHA: 17

Şekil: 37 T C. de ilk ve küçük kümbet meydana çıkarıldıktan sonra.

Şekil: 38 Tümülüs C. İç mezardan çıkan deriden taban.

teşkil ettiğini gördük idi. Bu taşların ne çeşit dağıtılıp düzeltileceğini tahmin için bir nevi «restitution» a çalıştık. Edindiğimiz kanaat şudur: Burada en aşağı dört mezar bulunuyordu. İki tanesini hemen sağlam yani taşlarını dizilmiş ve yerlerinden az oynamış olarak ele geçirmiştik. Ötekilerin de methalin karşısına gelen duvarla soldaki hücrenin dibinde olması muhtemeldi. Taşlar bir kişilik mezar halinde sıralanmışlardı. Üstlerinin nasıl kapatıldığını bilmeyoruz. Belki de taş bloklarla kapanmışlardı.

Ölülerin ne çeşit konmuş olduğuna, çıplak veya sarılı, yan veya düz yattıklarına dair bir şey bilmeyoruz. Kubbeyi temizlerken bulduğumuz yığınlarla kemik bize bunları bildirmeyecek kadar perişandılar. Küçük kubbedeki kafatasının orada bir ölü bulunduğundan ziyade büyük kubbeyi soyanların bir tahrip ve nakil eseri olduğunu zannediyoruz.

Büyük kubbede bulunan eşya fevkalâde dikkate lâyıktı. Burasını soyanlar pek zalimane bir aç gözlülükle her şeyi didiklemiş, alıp gitmişlerdi. Buna rağmen elimize çok güzel altın tezyinat parçaları geçti. A tümülüsündeki gibi bir taçın veya gerdanlığın teferruatından olmaları mümkün bulunmakla beraber motifleri ayırdı [Levha: 9, Şekil: 19]. Birisi dört yapraklı, ufak bir dağ gülü olup ortasında pembe bir kıymetli taş (yakut?) bulunmakta idi [1].

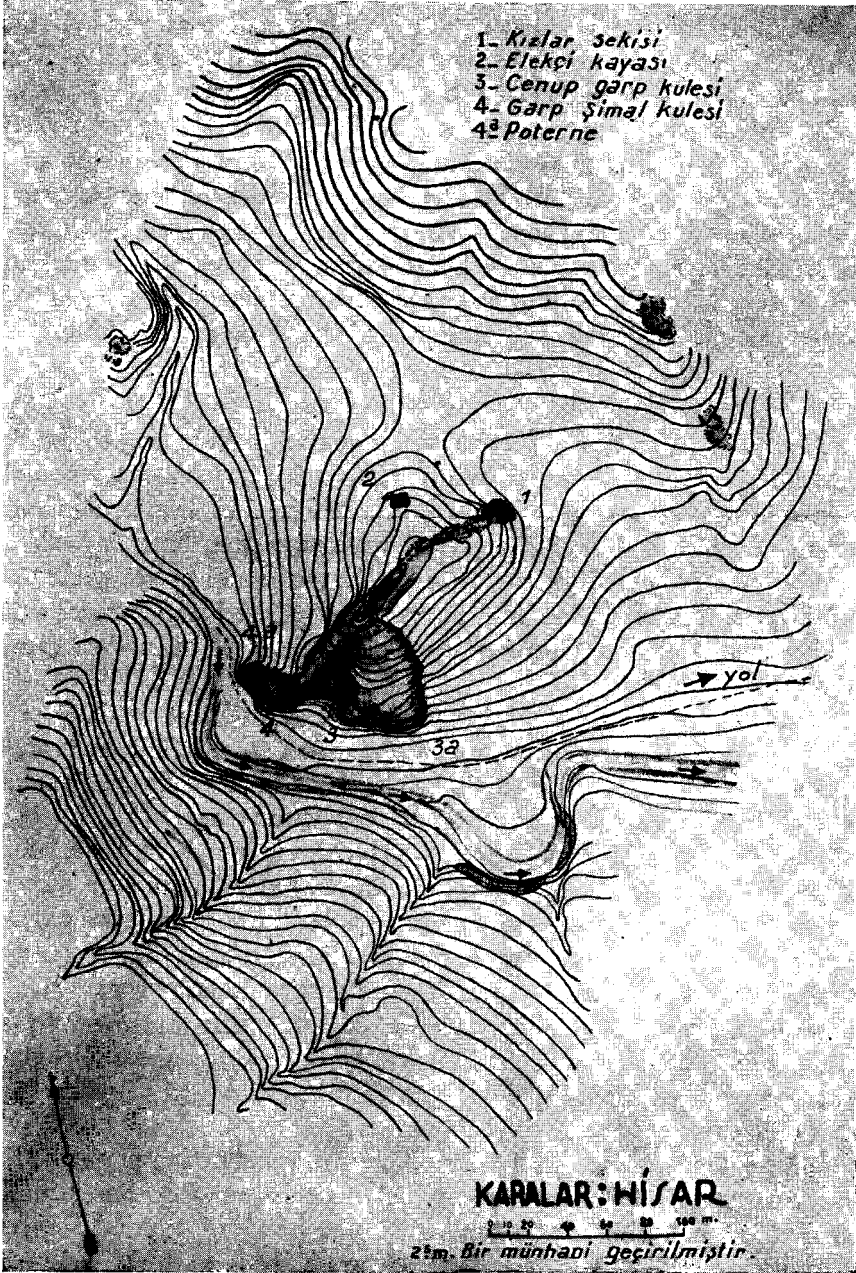
İkinci motif bir akciğerin uzunluğuna kesilmiş yarısını andırıyordu. Üçüncü motif bir altın tesbih tanesi idiki üstünde yer yer toz kadar minik altın zerrelere baklavacıklar; yine bir altın tesbih tanesine benzeyen dördüncünün üzerinde yine altın tozlardan uçuca gelmiş müselleler arasında aynı suretle meydana gelmiş baklavalar vardı. İkisinin de içi boştu. Diğerleri muhtelif biçimde altın kaşlar içine yerleştirilmiş muhtelif kıymetli taşlardan ibaretti. Bütün motifler, insanlığın her devrindeki tezyinî sanat dehalarına şeref verecek bir incelikle, bir hususiyetle işlenmişti. Teessürümüzü arttıran tek şey, bu müstesna hazineden elimize yirmi bir parçacık geçebilmiş olması idi!

Bunlarla birlikte topraklar arasında bir demir zırhın bir çok parçalarını çıkardık. Telden örüldüğü anlaşılan kısımların bütün örgüsü sağlam olarak ele gelmişti. Aynı zırhın teferruatından olmasına ihtimal verilecek surette bulunan oldukça sağlam kalmış deri parçaları bizi çok sevindirdi. Fakat asıl sevindiğimiz şey, altında bir çok kemik yığını bulunan bir taş kaldırımca bulduğumuz bir ayakkabı altı (sandal?) oldu [Levha: 17, Şekil: 38]. Daha elimiz dokununca toz kesilen bu güzel vesikayı sadece desenle tesbit edebildik. Üstündeki delikler acaba çivi yerleri mi, dikiş yerleri mi idi? Boy 21,5 santimetre olup ucunun inceliği, ensizliği bize bir kadın ayakkabının bu deri taban üstünde dinlendiğini zannettirdi [*].

Yine toprak ve taşların arasında çürümüş birçok ağaç parçaları bul-

[1] Bu motifi mukayese için daha önce verilen Bibliyografyaya bakınız.

[*] Mukayese için bakınız: Die des Antiq., IVe, S, 1388. Article: "Solea".

LEVHA: 18 Şekil: 39

Dergi — 10

duk. Üzerlerinde tunç veya bakırdan çiviler, yürek biçiminde safihacıklar vardı. Bunların bir çekmece olmasını tahmin etmekteyiz.

Aynı yerlerde, içleri derin çizgilerle halka halka, kat kat çizilmiş; cidarları son derece ince, pembe ve çok iyi elenmiş hamurdan yapılan minik vazo kırıkları bulundu. Bunların kıymetli maden kapların taklidi — belki de kalıpla yapılan — bir adak olmasını zannediyoruz.

Bütün bu eşya altın tezyinat, kemikler, mermerler, demirler, taşlar, kap parçaları, hep mor renge bulanmış olarak ele geçiyorlardı. A. ve B. rümüsleriyle C tümülüsünün birleştiği birçok noktalardan biriside bu oldu.

Kubbenin ortasına ve kapağa doğru taşların yığılmasını ne ile tefsir etmeli? Belki de burayı soyanlar bulduklarını bu vasıta ile dışardakilere vermişler veya dışarıya çıkarmışlardı. O zaman kubbenin dışında, tam bu istikametlerde ele geçen altın tozları zırh parçaları kolayca izah edilebilirdi.

— 7 —

Asarkaya, hafriyatımızın asıl gayesi olmakla beraber beşinci konağını meydana getiriyordu. Sebepler çoktur: Kale hafriyatı uzun seneler sürebilirdi; tümülüsleri açmak ve diğer sondajlar ise bize ilkin lâzım olan tarihi malûmatı verebilirdi. Kalenin üç çevresi ve, üstü baştan başa bağlarla örtülü idi; buralarda hakikî bir hafriyat, istimlâk meselesini ortaya çıkarmakta idi. Zaman ve mekâna ait bu belli başlı iki sebep bile Karalar hafriyatının asıl hedefi olan Kalede çalışmamızı en sona bırakmaya bizi mecbur etmişti [Levha:19 a, Şekil: 40].

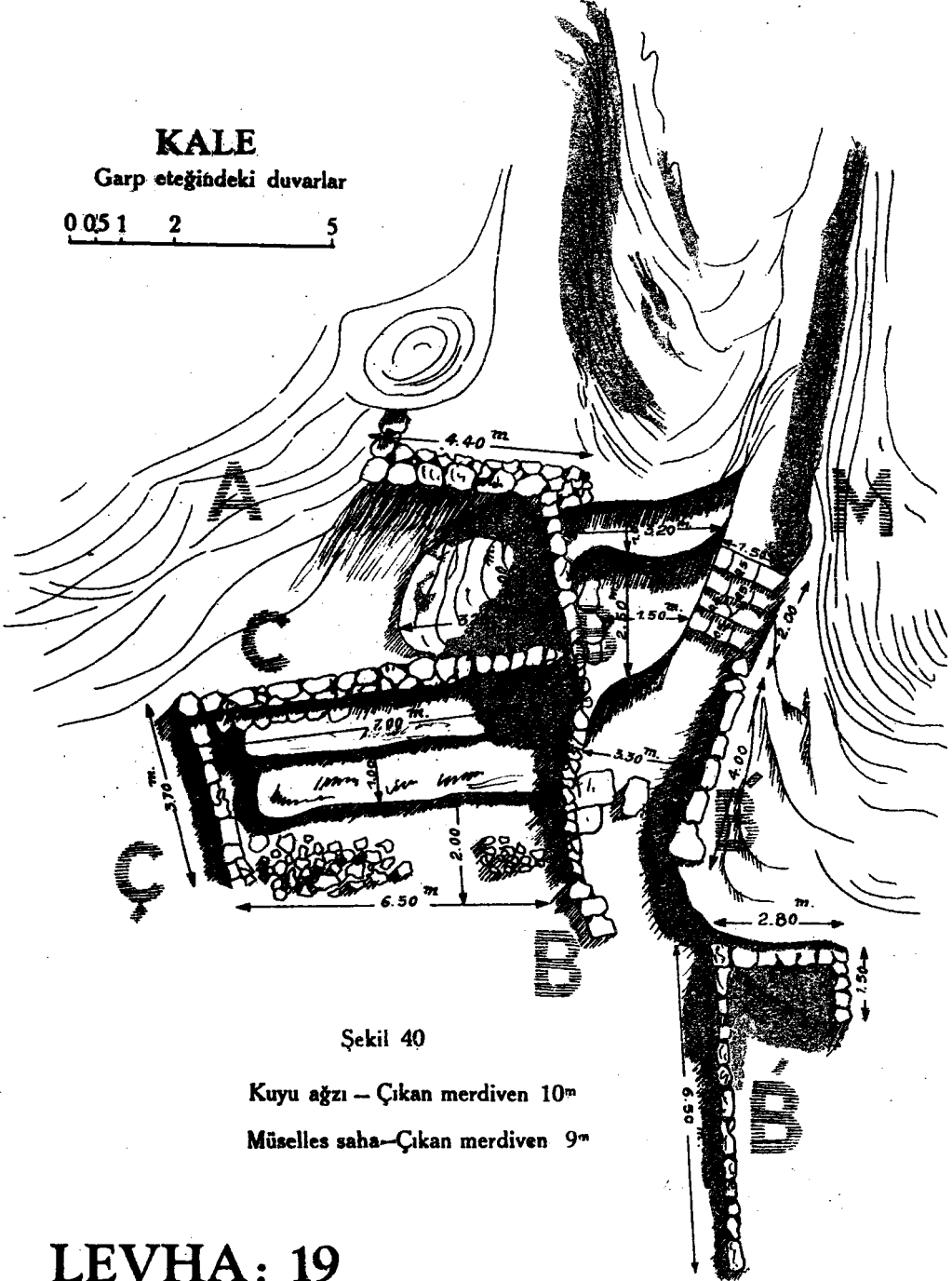
Kalenin garp ve şimalindeki çamlık tepenin böğründe, eski yapı izleri, örgüler vardı. Şarkındaki «Sivritepe» nin eteğinde, böğründe binlerce parça, en nefis «Terra sigillata» bulmuştuk. Hatta köyün ihtiyar heyetinden Süleyman Efendinin bağı ile komşusunun ki arasında bazı taş örgüleri de seller meydana çıkarmıştı. Kalenin şimal yanında ise — bilhassa Muhtar Rifat Çavuşun bağında — gayet güzel mermer heykeller, siyah veya morumtrak taştan iri temel duvarları bulunduğu köylülerin her günkü şahadetlerindendi. Bizzat kendimiz Kalenin her tarafında yaptığımız devir sırasında porfir bloklar, ak mermer ve mimarî teferruatı, yığınlarla çanak çömlek seçmiş ve toplamıştık. Buna rağmen bağların her tarafı sarmış bulunması yüzünden hafriyata en müsait bir tarftan: Garp şimalindeki müselles biçimli bir sahadan başlamak bize zarurî görülmüştü [Levha: 19 a, Şekil: 41].

Kale, yekpare, muazzam bir kaya olup şark cenubundan garp şimaline doğru uzanıyordu. Bugün yalnız sırtı ve ötede beride yükselen kısımları açıkta olup diğer kısımları zamanın ve insanların yığıldığı topraklarla, bağlarla örtülmüştü. Şark şimalindeki tek kayaya (Elekçi kayası), şark cenubundaki meydana kalan kısma (Kızlar sekisi) diyorlardı. Bu son kısım fır dolayı kademeler halinde yontulup hazırlandığından ilkin bir tiyatro sanılmıştır. Fakat kademelerin içeri doğru (mukaar) değil dışarı doğru (muhaddep) oluşu, devamlı değil yalnız buradaki köşeye munhasır bulunuşu

KALE

Garp eteğindeki duvarlar

0 0.5 1 2 5

Şekil 40

Kuyu ağızı – Çıkan merdiven 10^m

Müselles saha – Çıkan merdiven 9^m

LEVHA: 19

bu ihtimali kaldırmıştı. Zaten bu çeşit kademeler kayanın her tarafında bulunuyordu. Kâh bir merdiven gibi dar, dik, kısa basamaklı; kâh bir tiyatro basamakları gibi devamlı bu işlenmiş yerlerin — meselâ Boğazköydeki gibi — taşları, duvar ve yapı taşlarını iyice yerleştirmek ve böylece istenen büyüklük ve genişlikte bir saha meydana getirmek için kullanıldığı aşikârdı.

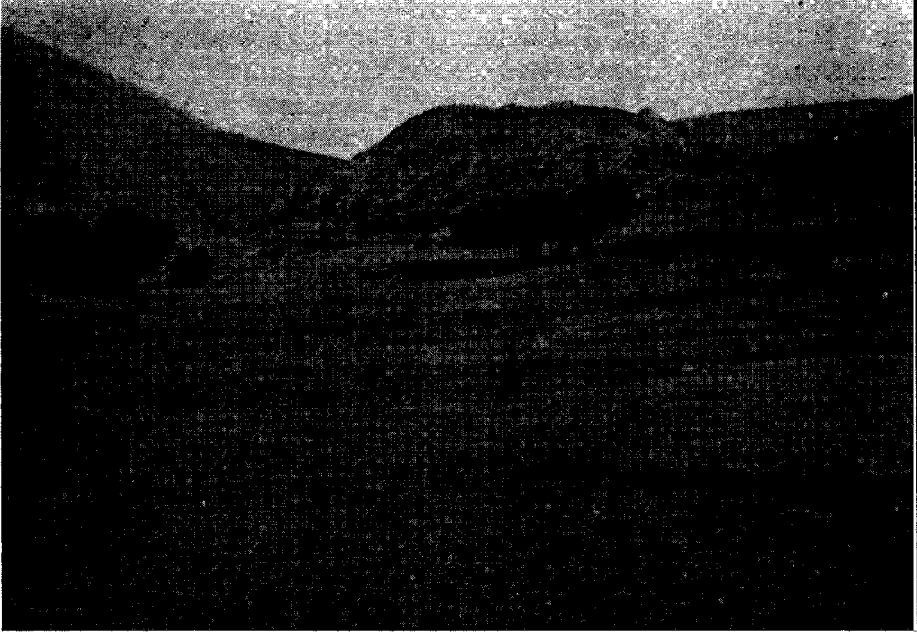
(Elekçi kayası) ve (Kızlar sekisi) nin müteakıl olan şimal garbı ve garp cenubu köşeleri o tarzda yontulmuş, ve görünüşleri kalenin bütününe göre öyle bir vaziyet almıştı ki oraların bir kule olmasını ihtimal içinde buluyordum. Kızlar sekisi ve Elekçi kayasının birer kule olduğunu tahmin ediyordum. Kalenin şimal garp köşesindeki kule zannettiğim yerin aşağısında kayaya oyularak yapılmış ve bugün kısmen yine yine tabii kaya haline geçmiş, kısmen hüviyetini kaybetmiş kademeler halinde bir merdiven iniyordu. Bu kademeler derin bir oyuğa giriyor, oradan çıkınca kalenin şimal garbından akan küçük dereye yöneliyordu. Ne Kaledeki kademeler, basamaklar üzerinde, ne köye ve civarına taşınmış bulunan yüzlerce parça yontulmuş, yapı taşı üzerinde bir kenet yeri görmedim. Bloklar umumiyetle «colossale» denmeğe lâyık bir eb'atta; Kalede gördüğüm kademe biçimli yerlerde o çeşit taşların sığacağı şekilde yontulmuşlardı.

Kalenin üstünde bugün kısaca çizdiğim bu manzaradan başka, ne yapı izi, ne yapı için bir yer vardı. Yekpare kayanın esmer sırtı ve onun bazı yerlerinde en çok 2 metre murabbar genişlikte boşluklar: işte hepsi bu idi. Gerçi kalenin her tarafında oyuklar, delikler vardı, amma bunlar hep kuşlar için olabilecek yuvalardı.

Şurasını ilâve edelim ki, şimal tarafından gelen ve İncedereye müvazi olan yol, ikiye ayrılıyor. Birisi şimal-şark tarafını, öteki şimal-garp tarafını tutup kaleyi bir ada gibi ortada bıraktıktan sonra bugün bağların arasında bir sınır gibi duran boynu aşırıyordu. Bu iki yolun daha eski bir yol izinden yüründüğüne benzer şeyi görmediğimi söylemeliyim. Kalenin diğer mühim bir tarafını da kaydetmeliyim; bu, ağzı şimaligarbî yönündeki müselles boşluğun baş tarafında bulunan derin kuyudur. Yekpare kayaya oyulmuş bu kuyunun kapısı iki metre yükseklik, iki metre yirmi santim gelişliğinde bir «Arc-en-Plein-cintre» di. Vaktile taş veya madenden bir kapı konacak surette fır dolayı hazırlandığı görülmektedir [Levha: 20, Şekil:45].

Kalenin önü bir müselles biçiminde yontulup hazırlanmıştı. Sağda, üstte muhtelif boyda kademeler vardı ki bunların iri yapı taşlarla örüldüğü kabul edilirse kuyunun dışardan görülemeyecek kadar kapalı bulundurulduğu anlaşılır (Şekil: 45).

Kapının önünden cenup kulesine doğru yol gibi bir yer vardı. Kaya burada derin bir köşe yapmış olup kuyudan gelen bu ince yol (takriben 40-50 sm. genişliğinde) bu köşeye giriyor ve kulenin böğründe aynı surette devam ediyordu. Köşe bugün derin bir yarıklık halinde şimla garbındaki müselles üzerine ta aşağı kadar inmektedir. Ona müvazi bir yarıklık daha kapının önünden aşağı iner. İkisinin arasındaki kaya balık sırtı gibi bir hal almıştı ve bu sırtın da kademe halinde işlenmiş olduğuna dair emareler vardır.

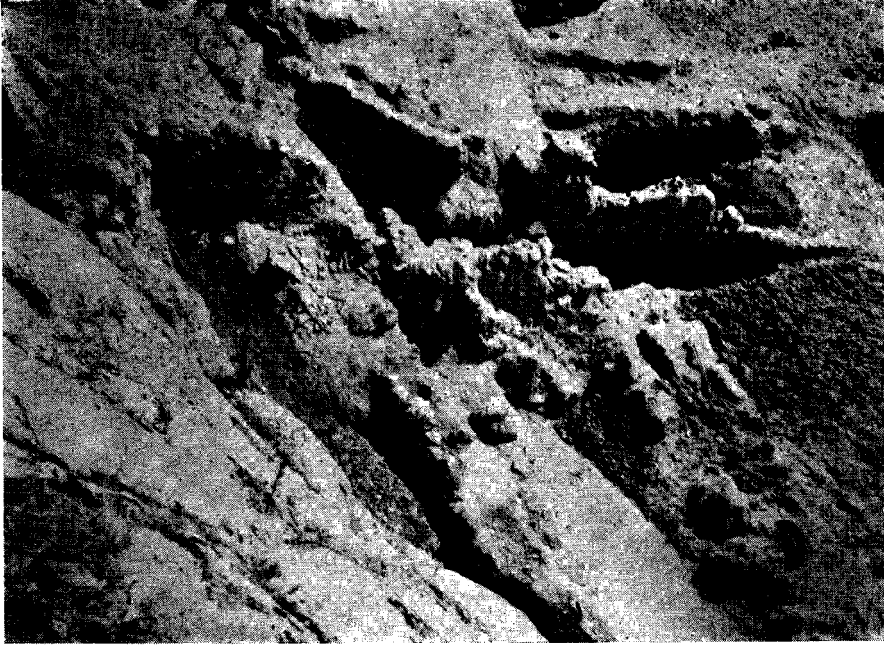

Şekil: 40 a Vadiyi şarktan garba kapatan kale.

Şekil: 41 Garp tarafı: 1. Cenup kulesi. 2. Şimal garp kulesi. 3. Kuyu.
4. Hafriyat yapılan müselles biçimli yer.

LEVHA: 19 a Hisar

Şekil: 42 Garp eteği: Meydana çıkarılan duvarlar, merdiven.

Şekil: 43 Garp eteği: Meydana çıkarılan duvarların mahiyeti.

Kuyunun ağzından daha iki basamak inmeden sağda profili yine «arc-en-pleincintre» olan bir küçük hücre vardırki Amasya da umumiyetle eski Pontos havalisindeki kayalara oyulmuş mezarlardakini hatırlatır.. Kuyunun kademeleri 2,20 metre uzunluğunda ve 0,25 - 0,30 metre genişliğinde olup ikisi arasındaki yükseklik te keza 25 - 30 santimetredir. Bugünkü halleri, yenmiş ve inilmesi tehlikeli bir hal almıştır [Levha: 20, Şekil:46].

Bu kademeler kuyunun ortasına kadar biraz meyilli ve ortasından itibaren dimdiktir. Elli altı ayaktan sonra kademeler birbirine sağ tarafta olarak yarımlaşmakta, sol taraf bir kuyu gibi inmektedir. Dokuz yarım kademe inildikten sonra, merdiven birden sola yani garba dönüyor ve basamaklar yeniden enlileşerek tamamlanıyor.

Kaleye başladığımız zaman kuyuyu tam ve enli basamakların sonuna kadar dolmuş bulduk [1].

*
* *

Kalenin garp tarafında hafriyata ayırdığım müselles, hemen kuyunun ağzına kadar bir taş hercümerci içinde idi. Asarkaya ve onun bu derin kuyusu her tarafta şöhretli olduğundan gelip geçenlerin ziyareti sırasında atıkları taşlarla, ve sonra köylünün bir zaman hazine bulmak için kuyuda yaptığı hafriyattan çıkardığı taşlar ve kırıklarla bu müselles kısım deve hörkücü gibi kabarmıştı. Köyden gelen ve şimale, vadi boyunca İğne köyüne ve oradan Güdüle giden ticaret — katırla, beygirle, eşekle yapılan ticaret — yolu, gerçi vadi ile bu müselles sahanın arasından geçiyordu. Fakat, ta vadiye kadar dökülüp kakılan kayalar, yontma taşlar bu yolun vaktile de buradan geçmiş bulunmasında beni müteredit bırakıyor. Yolun tam şimale döneceği yerde birçok sıcak su kaynakları var ki halkın kel olan, uyuz olanları buranın çamuruna bulanarak iyi olmasına bakılırsa kükürtlü olmaları kabul edilebilir.

Her şeyden evvel taşı ve toprağı taşıyacağımız yeri hazırlamak lâzımdır. Bunun için en mümkün ve pratik çare derenin sol kenarını bu taş ve

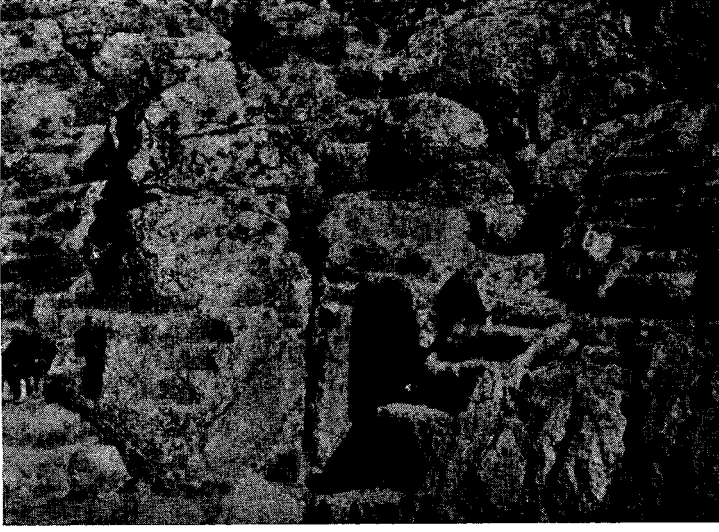
[1] Dr. R. Leonkard «Pophlagonia» adlı eserinde Asarkaya ve onun kuyusu ile meşgul olmuştur. Eserin 235 inci sahifesinde bizim kuyu «merdivenli tünel» olarak kaydedilmektedir. Ne devrine, ne kuyunun mahiyet ve maksadına ait mutalea bulunmayan o satırlarda, iki noktayı düzeltmek isteriz.

Birincisi: 53 üncü basamakta su bulunduğu, sonra toloslu bir odaya girildiği noktadır. Biz su izlerine 68 inci basamaktan sonra rastladık ve dediği gibi toloslu odayı bulmuş değildik.

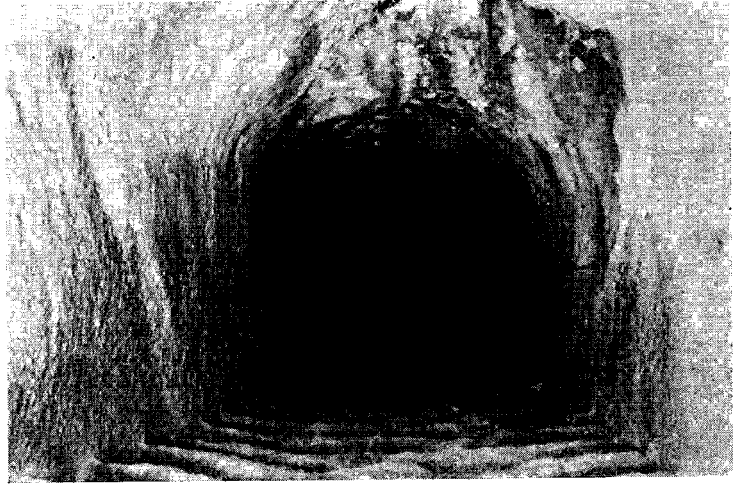
İkincisi: Kuyu ağzının 1,70 yükseklik, 1,80 enlilik olduğu noktadır. Bizim ölçülerimizin netisesi 2×2.20 dir.

G. de Gerphanion (Mélanges d'archéologie anatoliennes, 1923, p. 24) verdiği malûmatta bizi ıstırmaktan uzak. Hepsini okuduktan sonra, biz yine bu kuyuların asıl mahiyetini, sonlarında bulacağımız esere göre tayin etmek zaruretindeyiz. Yalnız, bu iki müellifin verdiği listelerden Karalar kuyusunun en büyükler arasında olduğunu öğreniyoruz. Aynı cins kuyuların mukayesesi için şu eserde faydalı:

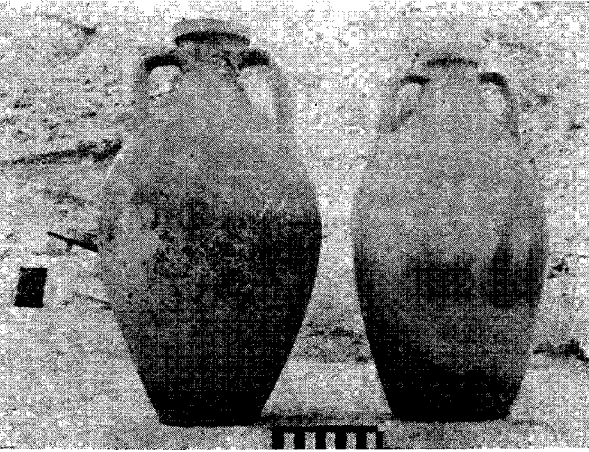
Dr. H. H. Von Der Osten: Explorations in Central Anotolia, 1926. p. 123-137 «The Kaleh with tunnels».

Şekil: 45 Kuyunun kapısı ve çevresindeki basamaklar.

Şekil: 46 Garp tarafındaki kuyunun içi.

Şekil: 44 Garp eteğindeki merdiven basamağı altında bulunan «amphores» lar,

LEVHA: 20 Hisar

toprakla set halinde örmekti. Böylece hem dere taşınca yola zararı dokunmaz hale sokulmuş olur, hem biz kolayca temizleme yapmış bulunurduk.

İlkin tepesi kuyunun ağzında olan müselles sahadaki taş yığınlarını temizlettim. Bu sırada cenubgarbî kulesinin dibinde — tabii yine dere ile kaya arasında — 12 metre uzunluk, 2,70 metre genişlik, en derin yerinde 2,40 metre ve en az derinlik 0,40 metre olan bir yarına açtırdım. Burada kalanin burcundan düşen bazı yontma taşlar, yığınlarla kiremit, çanak çömlek parçaları — ki çoğu Roma ve Bizans devrinin damgalarını taşımaktadır — kül, yanık kül ve kömür tozları bulduk ve nihayet kis denen yumşak, kilsî kayaya vardık.

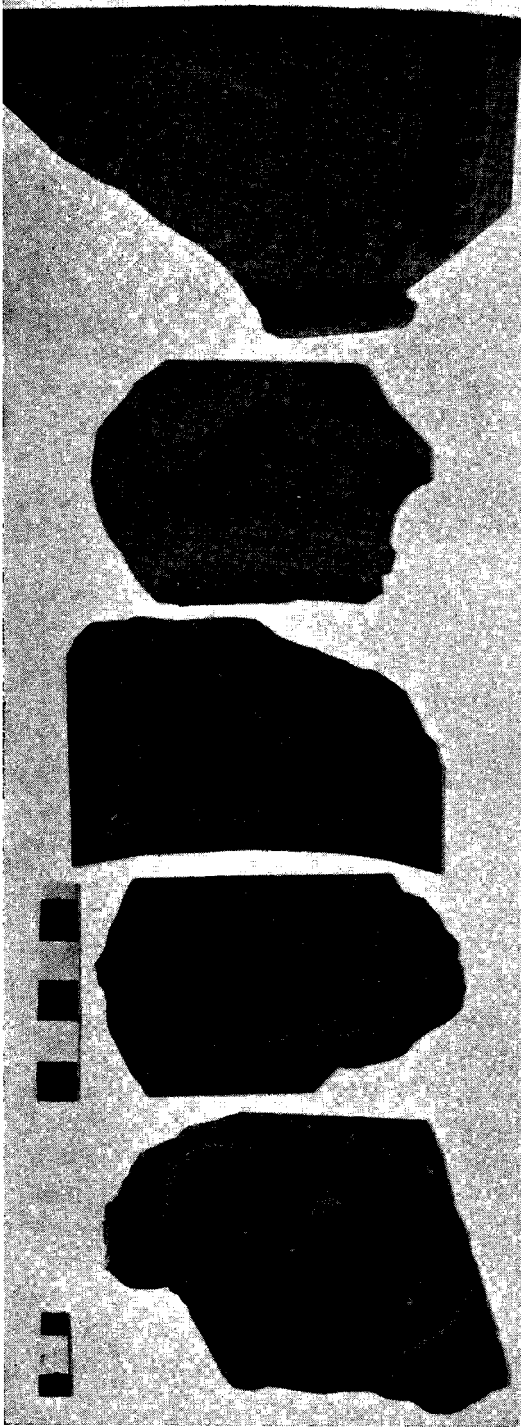
Müselles kısmın temizlenmesile beraber en yukarda kuyu ağzının yanında balık sırtı gibi olan yerin altında, yani kelenin köşe yaptığı bu sahada sağdan sola doğru derinleştirme işi yaptırmağa başladım. Buradaki neticeleri çabuk aldık [Levha: 19, Şekil: 40].

Bir kere; burası baştan başa her devre ait kültür eşyası ile karışık. Ak ve parlak bir mermerden, yapılmış pek güzel bir grekoromen (Gréco-roman) kadim heykelciliğin sol ayak ve kaidesi; lâtinlerin Tegula dediği (benzerini C. tümülüsü önünde bulduğumuz) çatı kiremitleri; kaba hamurdan üstüne düz kabartma çizgilerden süsler bulunan kalın tuğlalar, kiremitler, su kümeleri bulundu. Bu sonrakilerin kalınlığı, dikkatle pişmiş bulunması, biçimleri su meselesine ehemmiyet veren bir cemiyetin malı olduklarını göstermekte idi. Kaba, kumlu ve çakıllı hamurdan yapılmış çok iyi küplerin iriliklerini; üzerlerine kabartma ve mütenazır helezonlar veyahut çizilerek yapılmış iki zeytin dalı arasında göze benzeyen süslerle kalın çizgilerin üstüne tırtıklamaktan yapılmış süsler bulunan ve hepsi de kumlu, iyi pişmiş hamurdan olan adı, iri kap parçalarını; aynı cinsten aynı tertipte yapılmış; ağzı bir yonca yaprağı gibi (Treflée) olan minik vazolar gibi Bizans devrinden öteye veremeyeceğiz [Levha:21, Şekil: 47].

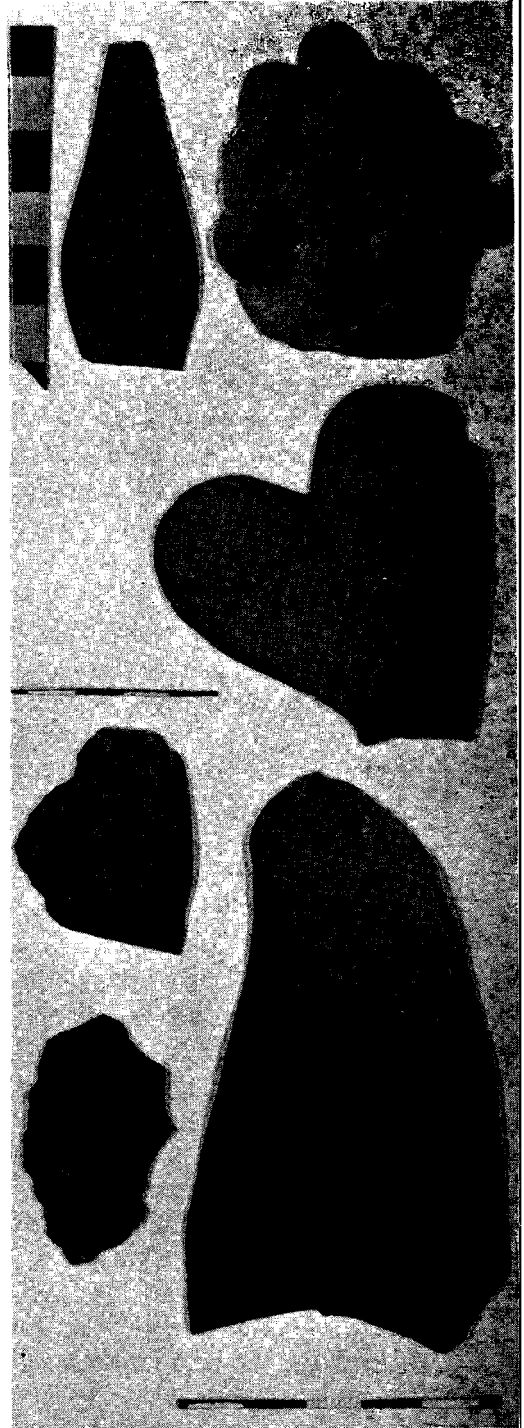
Bu kaba parçaların yanında helenistik devrin en güzel örnekleri de bulundu. Kabartma üzüm salkımı parçaları olup bir kabın dışına süs gibi yapıştırılan kısımlar; en güzel helezon gibi, yahut ta Firikyâ devrinde gördüğümüz kenara gelen yeri düğmeli, aşağıya doğru bir küçük parça gibi uzanmış zarif kâse kulpları; kendisi bir silen maskesi olan kadeh kulpları; bir saz kamışı yaprağı, yahut bir Lotus yaprağı gibi mücessem surette yontulmuş hazırlanmış — ve muhakkak bir kabın dışına süs olarak yapıştırılmış — parçalar; bir timsah sırtı yahut bir çam kozalağının teşekkülü gibi pul - pul (écaillé) kabartma süsler taşıyan; üstüne ışık huzmeleri gibi çizgiler, yahut büyük zeytin dalı gibi kabartmalar bulunan parçalar.... bu devrin birkaç örneğidir. Hepsi de en ince pembe veya kahverengi hamurdan, çok ince cidara yapışmışlardı. [Levha: 21, Şekil: 48].

Bu arada ele geçen bir aktör maskesini de kaydetmeliyiz. İçi boş olan bu eserin bir kaba mı, yahut müstakil ve adak bir eşyaya mı ait olduğunu kestiremiyoruz [Levha: 23, Şekil: 53].

Aynı hamurdan, gine içi boş olduğuna göre kalıptan çıktığı tahmin

Şekil: 47

Şekil: 48

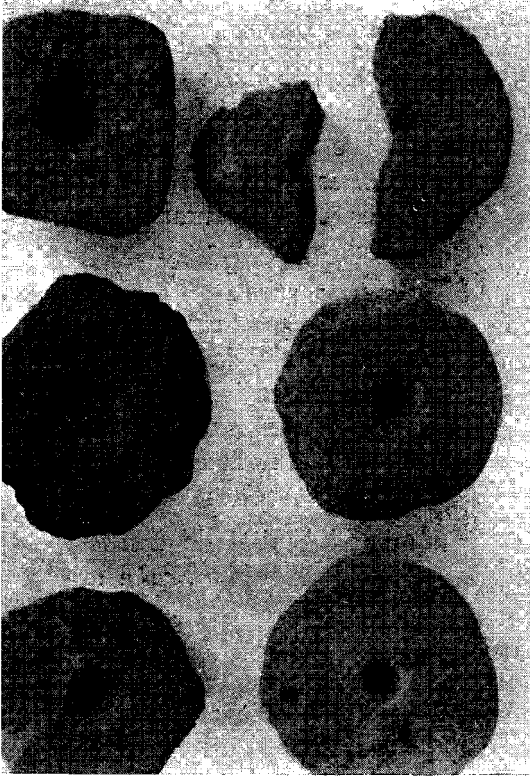
LEVHA: 21 Hisar

edilebilen bir kuş figürünü de unutmamalıdır. Pişmiş topraktan yapılmış çok kaba hamurdan, ortaları delik, tekerlekler, ağırşaklar ve havan eline benzeyen, yahut «Phallique» bir mahiyeti olacak surette yapılan eşya, ve ehram biçiminde ufak eşya için devir tayin etmek zordu. Ağırşakların içinde Alişar'ın ikinci Hitit devrinde tanıdığımız, kesik mahrut biçimli, çukur yüzünde tek merkezli dairelerin kavislerinden çizilmiş süsler bulunan iki tanesini bilhassa kaydedeceğiz [Levha 22, Şekil: 52]. Gerek bunlar, gerekse gine İkinci Hitit devrini hatırlatacak surette sarı ince hamur üstüne doğrudan roğruya nakşedilmiş — koyu kırmızı renk, enli çizgilerden süsler bulunan çanak - çömlek parçaları, kabaca pembe hamurdan yapılmış bir kaz ayağı; ince hamurdan yapılmış, adeta yontulmuş bir devekuşu boynu — yahut bir deve boynu [Levha: 23, Şekil: 54]; biraz sonra kaydedeceğimiz vesikalrın yanında yer alacak, Karaların «chronologie» si üzerine ehemiyetle müessir olacak eserlerdi.

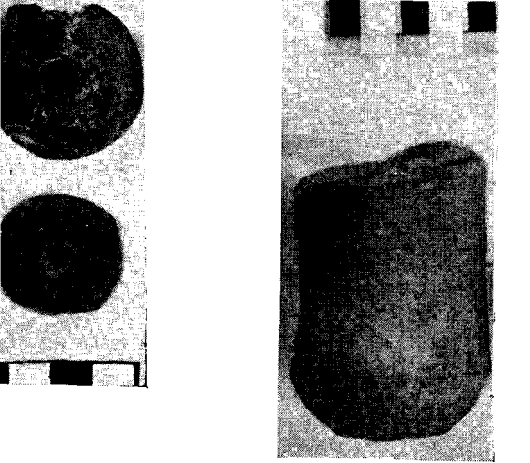
Bu sahada en bol bulduğumuz: Ehram biçimli, yumşak kireç taşından yapılmış, irili ufaklı, sayısı yüzleri geçen şeyler oldu. Bunların neye yaradığını bilmek pek zordur. Her tarafta, her derinlikte ele geçen; kırık intizamsız olanları çokluk yapan bu esercikleri biz tartı olarak kayt ve kabul ettik [Levha: 22, Şekil: 50 a].

Maden namına pek çok şey bulduk. Bunların başında Osmanlı devrine, hatta bugüne ait olup kervandaki hayvanların boynuna asılan çanlar; bakırdan geyme ve dövme suretile yapılmış kapların ezilmiş parçalanmış kısımları, atları nallamaya yarayan çiviler; kapılara kullanılan çok iri başlı mıhlar; birçok pıçak ve saire parçaları bu aradadır. Fakat bunların yanında bakir ve tunçtan bulduğumuz 10 tane para çok kıymetli idi [Levha: 24, Şekil: 57]. Bunların 4 tanesi Bizans devrinin (herhalde dokuzuncu asırdan sonra) olup (solidus scyphatus) tipinde; birisi tamamilen diğerkleri hayli silik ve ezik idiler. Birisi ve en ufağı seçilmeyecek kadar bozuktu. İkisinin bir yüzünde (tepelerine bitişik 8 kollu yıldızlar bulunan) bir çift mahrutî külâh kabartması, öbür yüzünde bir ağaç gövdesine benzeyen bir nevi kule vardı. Bu yüzünde (Dios kurides) yıldızdır. Altı tunç paradan birisinin bir yüzünde Anadolu'da erkek ay ilâhı olan (Mên) in veya (Lunus) un büstü vardı. Öbür yüzünde, birbirini çaprazlama kesen çifte bereket boynuzu (Cornes d'abonance) ve ortalarında (Galat kıralı olup Milâttan önce 36-25 senelerinde yaşayan ve bir aralık Pontos'un bir kısmını da hüküm altında bulunduran) «Amyntas» a ait olması pek muhtemel bir monogramme vardı. (Mên) ilâhının bu biçimde büsbütün paralar üstünde ancak «Trajan» zamanlarında bulabildiğimiz ve «Amyntas» a ait monogramlı paralarada pek az rastladığımız için bu tunç para büyük bir kıymet kazanmaktadır. Diğer üç parada, Suryadaki Silifkos (Séleucides) ve Mısırdaki Batlamiyos (Lagides) sülalesine ait idi [1].

[1] Bu paralarla mukayese için — Porrot et Chipiz - His. de l'Art, IV. chapitre judée. — Dic. Anti., art. Dioscuri; idib — art. Solidus. — Max Miller — Die Münzen, —

Şekil: 49 Garp eteğindeki hafriyatta, yığıntı içinde ele geçen seramik eşya.

Şekil: 52 Ağırşaklar Şekil: 52 a Havan eli veya çekiç

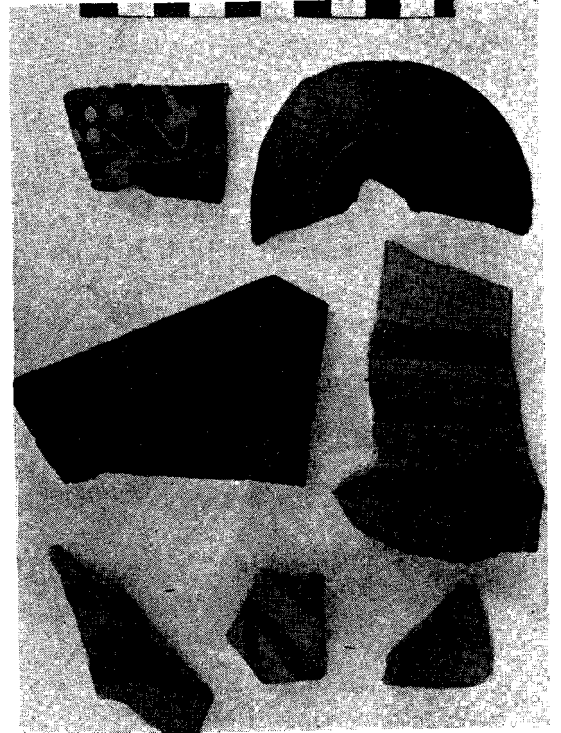
Şekil: 52 b Askı

Şekil: 50 Garp eteği: Kabartma nakışlı kap parçaları.

Şekil: 50 a Yumşak kireç taşından tartılar.

Şekil: 51 Nakışlı seramik parçalar.

LEVHA: 22 Hisar

Bulunan maden eşya arasında demirden küçük halkalarla ok uçlarının mızrak dibine geçirilen ucu sivri oluk gibi parçayı kaydedelim. Oklar üç kanatlı, kanatlarının yukarı ucu olta gibi sivri ve hafif kıvrıktı. Patini çok güzel muhafaza edilmiş bir tanesi yassı olup ortasında kabarık bir sırt bulunmakta idi. Bu maden eşya arasında bir Lotüs yaprağını utunmıyacağız. Diğer bir yerden kopmuş olan bu parçacık bizi, tıpkı tunç paralar gibi, İskendreye kıyılarına götürmektedir [Levha:23, Şekil:55].

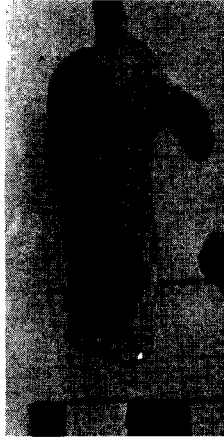
Tarihini, devrini karanlıkta bırakan bir tunç kabın yarısını da bu perişan yığıntı arasında bulduk (Şekil: 56), Gayet ince cidarlı, tuncu veya bakırı en temiz cinsten (işçilerim bunu altın zannetmişlerdi), profili çok ince ve güzel olan kabın bugün elimizdeki kısmının yalnız boynundaki dairevî çizgiler süs yerini tutmaktadır. Karın ve boynuna bakınca Firikya devrini hatırlamamak mümkün olamıyor [2].

Bütün bu eşyanın bulunduğu sahanın mimarî benliği de tam bir hercümerç içinde idi. Yığınlarla kemik, kiremit ve kâse kırıkları, çakıl taşları üzerine her istikamette duvarlar buluyorduk [Levha:19 a, Şekil: 42, 43]. Bunların sistemi ve maddelerine bakınca aynı devrin yahut aynı medeniyet mensuplarının elile yapıldığını kabul etmemek imkânsızdı. Eğer yukarda saydığımız kültür eşyası bulunmasa, bu bin bir duvar bakıyesini taş devrinin eseri zannedecektik: İri veya ufak, lâkin her halde hiç yontulup düzeltilmemiş taşlar yan yana üst üste konmuş, aralarında harç vazifesini görmek üzere yalnız çamur kullanılmıştı. Bunlar bir bina duvarından ziyade — altlarında, aralarında bulunan İnsan ve hayvan kemiklerinin müthiş çokluğuna bakılarak — bir nevi mezarı andırıyordu. Denebilir ki muhasara olmuş, kalede bulunanlar yığınlarla ölülerini ve göçen duvarlarını acele acele örtmek ve yükseltmek için bu çürük yapıları kurmuşlardı. Bütün ihtimallere ve eldeki vesikalara göre bunların Selçuk ve Bizans devrinden eski olmaları lâzımdır. Temizleme, derinleştirme işi ilerleyince belli başlı bazı duvarların, bütün yığınlara rağmen devamını gördük. Bunlardan biri garp şark arasında kısa bir parça idi (4,40 uzunluğunda); solu kayayaya dayanıyor, sağında kalenin meşhur basamakları bulunuyordu. Sağ köşesinden başlayan bir duvar eğri büğrü, takriben 6-7 metre uzunluğunda devam etmekte idi. (A) duvarından 3 metre aşağıda, kalenin uzun basamaklarından birşi üzerine yapılmış 7 metrelik bir duvar (c duvarı) vardı ki arkası kale ile bir nevi derin köşe yapıyor, ve orada binlerce parça kemik bulunuyordu. C duvarının altında kaya basamakları üzerine yapılmış üç duvar daha bulduk ve sonra bu çeşit duvarları (yani Ç duvarı ile B duvarı arasında uzananları) mütemadiyen bulmakta devam ettik. En çok uzayan duvar B, B duvarları idi. Bunlarda başlangıçta kalenin basamakları üstüne yapılmış, sonra daha eski yapı çöküntülerine da-

Harousse du XX. Siécle; art. Bérénicé. Jmhoof - Blümer: Kleinasia. Münzen, (1902, t. II. pl. XX, No. 25. (p. 528).

[2] — Türk Arkelogya ve Etnografya dergisi; I, s. 18. şekil 18. s. 59. şekil 52.

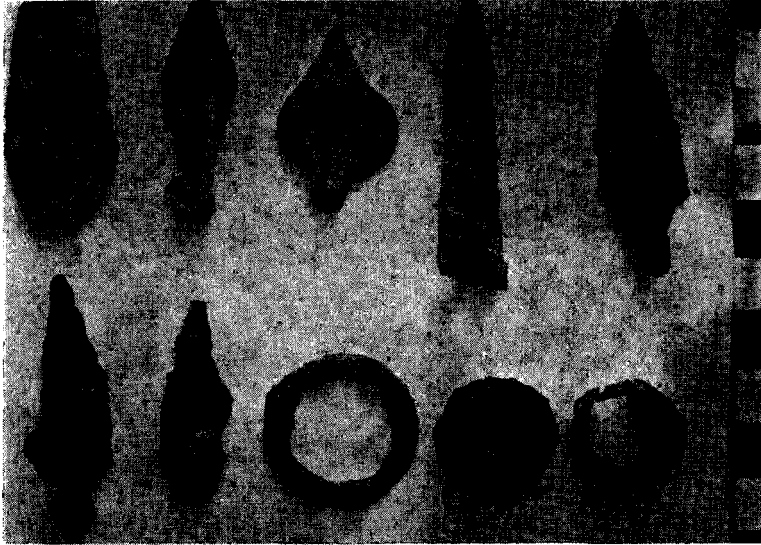
Garp eteği, yığıntıda.

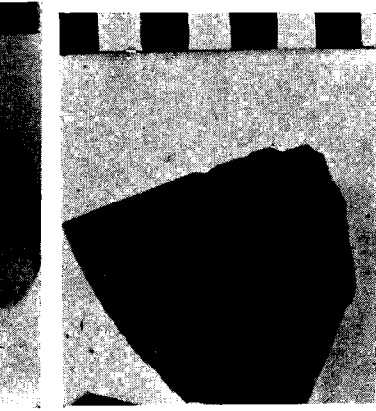
Seramik:
Bir kap kulpu.

Pişmiş toprak:
Deve kuşu boynu.

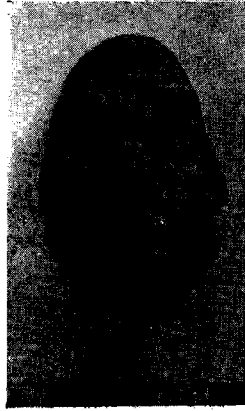
Pişmiş toprak:
Kaz ayağı.

Şekil: 56 Garp eteğindeki yığıntıda ele geçen maden eşya.

Seramik parçası:
Bir dalın iki yanında işlenmiş
tek merkezli dairecikler.

Pişmiş topraktan
maske

Şekil: 55 Garp eteğinde ele geçen tunç kap yarısı.

yanarak ilerlemişlerdi. B' B' duvarının başlangıcında — gine kale basamakları üstünde — 4 basamaklı bir merdiven bulduk. Aşağıya doğru en sonuncusunun altında bir nevi çukur ve içinde sapaşlam iki güzel «amphores» bulunuyordu [Levha: 20, Şekil: 44] Az esmer sarımtırak ince hamurdan, dibi düz ve biçim bakımından klâsik idi. B duvarının sağında amut ve muvazi diğer duvarlar ve kalenin «Assises» lerinden alınmış taşlarla yapılmış merdivenler vardı. B ve Ç duvarları arasında ve takriben kuyu (caveau) nun ağzından 19 metre derinlikte, dairevî bir duvar bulduk. Burada sarı kerpçten bir döşeme ele geçti. Sistem aynı, maddeler aynı idi. Yazıklar olsun ki yağmur mevsiminin girmesi hafriyatı ilerletmeye ve bu sahada neticeyi almaya mani oldu. Bu müselles sahada karmakarışık topraklar arasında gayet güzel sıva parçaları bulduğumuzu ilâve edelim. Bunlar sarı, kırmızı, siyah, kiremit renginde, yeşil, mor, mavi idiler.

Kalenin meşhur kuyusunu bu müselles kısımdan sonra temizletmeye başlamıştım. 56 ayak süren enli basamakların altı dolu idi. Temizleme işi buralarda kolay değildi. Zaman, adam ve enerjiden istifade için — işçileri yorup tehlikeye düşürmeden — bir çare bulmak lâzımdı. Boş bir insanın bile kolayca inip çıkamadığı bu merdiven üzerinde yükü işlemek imkânsız gibiydi. Bunun için şu usulü kullandım: Ta dibe kadar birer ikişer ayak aralıkla, iki dizi işçi oturttum. Küçük tahta tekneleri aşağıda dolduranlar, bunları solda ve onlar yorulunca sağdaki diziye veriyor, elden ele tekneler yukarıya çıkıyor, boşaltılıyor; öteki dizi tarafından aşağıya sevkolunuyordu. Hava bir saat içinde kuyuda insanı boğacak kadar tozlanıp kirlendiğinden işçilere sık sık nefes aldirmek, hele dipte çalışanları daima değıştirmeye dikkat etmek lâzımdı.

Çıkan toprak, taş ve saire için en yakın bir yer bulmak lâzımdı. Biz aşağıdaki (M) merdivenin üstünden başlayıp kuyunun ağzından ayrılan ince yolun ucuna kadar yükselen aralığı doldurmayı ve sonra lüzum görülürse garp cenubundaki kuleden aşağıya dökmeyi münasip gördük. Tekneyi getirenlerin kolay gidip gelmesi için ince yolun müselles kısma bakan tarafını kuyudan çıkan taşlarla örüp, doldurduk.

Aşağıda dolduranlar tekneye koyduklarına dikkat ediyorlardı. Bizimde yukarıda teknedeki dökülenleri gözden geçiriyorduk. Bu sistemle çalışarak [yukarıda söylediğimiz] sağ tarafta 9 kısa ayağı ve sonra sola kıvrılan 4 enli ayağı meydana çıkardık. Takriben 18,50 metre derinleştik demektir). Bu 4 ayaktan sonra bir nevi sahanlık peyda oldu. Fakat muhtelif taş ve çamurla dopdolu olduğundan mahiyetini tayin zordu. Temizlemekte devam için bir taraftan yağmurların başlaması ve hafriyat müddetinin bitmesi, diğer taraftan su halinde çamurla karşılaşmış bulunmamız engel oldular.

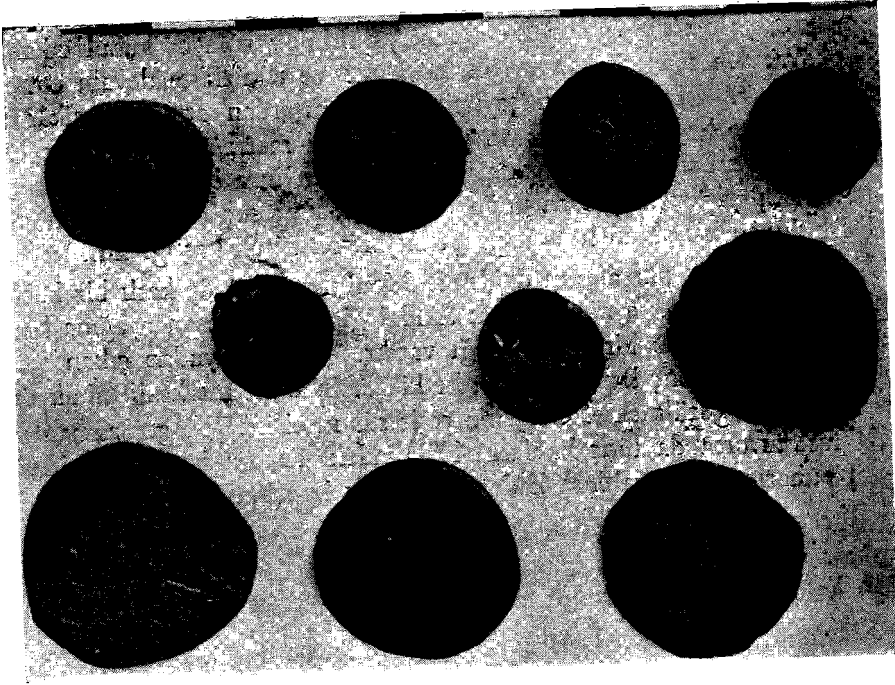
Kuyu tavanının yer yer derin çatlaklar ve hatta devamlı geniş kovuklar gösterdiğini bu temizleme sırasında farkettilik. Kuyunun ağzından son sahanlığa kadar 18,50 metre derinlik meydana geliyordu. İtiraf etemliyiz

ki burasının yalnız bir su kuyusu olarak yapıldığını kolayca kabul edemiyoruz. Fakat son sözü söylemek için hafriyatta ve temizlikte devam etmek şarttı. Kuyunun içinden çıkan şeylerin oraya dışardan atıldığı aşıkardı. Bulduğumuz şeyler arasında ak ve parlak daneli mermerden yapılmış bir yüksek kadın kabartması parmakları, bir heykelin meme ve göbek kısmını; kayışların çaprazlama kavuştuğu omuz tarafını; saç örgüsü biçiminde bir süs bulunan bir sütun başlığı parçasını birçok sütun başlığı kırıkları olan Kenger yaprağı parçalarını değirmi «Moulores» den üç katlı bir kaide üzerine konmuş bir at ayağına yahut sandal giymiş bir insan ayağına benzeyen, porfir renginde bir masa ayağı vardır. Gine kuyudan çıkan parçalar arasında bir tunç kap kırığı vardır ki üzerinde bir merkezli minik dairelerden süsler görülmekte. Gerçi bu çeşit süs motifine çok geç zamanlarda da raslanıyorsa da tunç kapların biçimindeki Firikyia izi, bu motiflerin de asıl punarına: Firikyialılara kadar çıkmamızı hatırlattı.

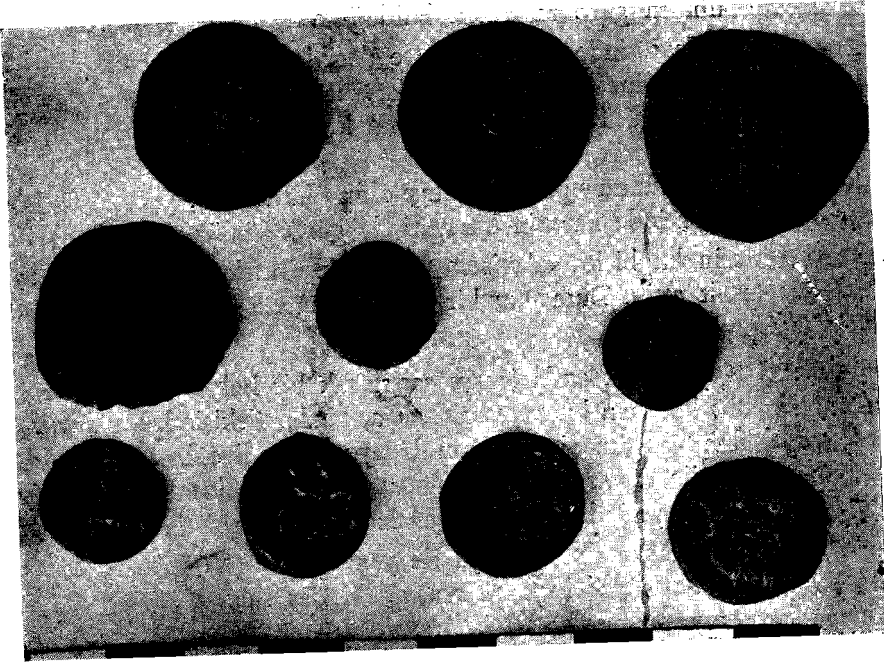
Ele geçen hususiyetli vesikalardan birisi de porfir taklidi ve birçok kalınlıkta yontulmuş döşeme pilâkları oldu. Bunların ve renkli sıvaların varlığı kale sahasında mükellef bir devrin geçirildiğine delâlet etmez mi?

Kalenin garbında çalışırken diğer kısımlarda bağlara zarar vermeden kazılabilecek birkaç mahdut yer ayırmıştım. Orada sondajlar yaptır-dım. Bunlardan birisi, Şimal garbındaki (Elekçi kayası) öbürü şimal şarkındaki, (Kızlarsekisi) dir [Levha:18, Şekil: 39]. Kızlar Sekisindeki sondaj arasında bilhassa garp tarafında bulduğumuz, renkli sıvalardan hayli ele geçirdik. Çevresinde 1 - 2 - 3 metre derinlere kadar inerek kayanın işlenmiş, basamak haline getirilmiş kısımlarının Elekçi Kayasına doğru biraz ilerlediğini gördük. Fakat buradaki asıl kıymetli buluntu, basamakların üzerinde kendi yerinde bulduğumuz, mikâp biçiminde esmer ve morumturak renkte, yontulmuş güzel yapı taşı oldu [Levha: 25, Şekil: 59]. Böylece merdiven biçiminde kalenin her yerinde gördüğümüz, yontulmuş bulduğumuz yerlerin bu biçim «Assises» leri yerleştirmek için, hazırlandığını katiyetle tesbit ettik. Burasının bir kule olduğunu da çerçevedeki boşluklarla öğrenmiştik.

(Elekçi Kayası) ilk anda insanı şaşırtacak bir haldedir. Parça parça dökülen çürümüş bulunan bu muazzam kaya, Kızlar Sekisinden takriben 50 metre kadar daha garpteydi. Kayanın kaleye ve vadiye bakan tarafının (cenubunda) vaktile duvar izleri bulunmuş, bugün de kısmen meydandadır. Kayanın bir iki yerinde yontulup, ensiz veya çok enli basamaklar halinde yerler vardı. Kazmak için kaya ile yanında ve (haritaya göre) solunda bulunan daha küçük kayanın arasındaki dar sahayı seçtim. Burada basamağa benzer yerler vardı; temizleme ve derinleştirme başlayınca biribiri arkasına basamaklar çıktı. Nihayet burasının da 3 - 3.5 metredeki zemininden işlenerek büyük yontma taşlar için hazırlandığı ve böylece kulenin metin şekilde meydana getirildiği anlaşıldı. Aynı zamanda, üst taraf-

Şekil: 57 a

Şekil: 57 Garp eteğinde, yığıntıda bulunan tunç ve bakır paralar.

LEVHA: 24 Hisar

Şekil: 59 «Kızlar Sekisi». [+ işaretli, ele geçen ve bize basamakların niçin yapıldığını anlatan yapı taşıdır.]

Şekil: 58 «Elekçi Kayası»nın da - Kızlar Sekisi gibi - bir kule yapılmak için hazırlandığını gösteren sondaj neticesi.

LEVHA: 25 Hisar

ta (yani kale ve vadi tarafında) bir duvarın gelip kuleye dayandığı görüldü. Bu duvar, eski malzeme ile örülmüş, bir bizans işine benziyordu [1].

Kalenin bu iki kulesi, birbirine pek yakındı. Hele üst kısımlarını da düşünecek olursak ikisinin arasında bir geçidin vücudünü kabul etmek pek mantıkî olur. Fakat bütün bunlar başka bir zaman yapılacak hafriyatla aydınlanacak noktalar olarak bırakıldı. Mütamadî yağmurlar, hafriyat mevsiminin bittiğini kat'î olarak ilân etmişti [Levha:25, Şeki:58].

— 8 —

Karaların tarihi ne zaman başlıyor?

Elimize geçen eserlerin iki manası, iki telkini var. Bir kere onlar sadece *yapıldıkları devri* gösterir. Bu cepheden bakacak olursak, *Karaların* siması *hellenitiktir*. Makedonyada İskenderin büyük istilâsı, arka arkaya dizdiği tetihler milâttan önce dördüncü asır sonuna kadar devam eden muvazeneyi bozmuştu. Birkaç asırdır san'atin belli başlı merkezi olan *Akdeniz ortası*, *İskenderin* kafatasındaki «dünya imparatorluğu» idealinin peşinden sürükletmeye başlamıştır. Bu san'at helenizmin istilâsı sırasında yer yer imtizaçlar yaptı. Yerli kültürlerle, yerli tekniklerle yapılan bu imtizaçların mimarlık ve kültür eşyası olarak karalarda bıraktığı vesikalar son derece dikkate lâyıktır.

Sonra; bulduğumuz eserler bir de daha önce yaşamış medeniyetlerin izini, an'anesini nakletmeleri itibarile tetkik olunabilirler. Bu cepheden bakınca *Karalar* san'at ve medeniyet tarihinin kıymetli bir halkası gibi görünür. Bundan, hatta on beş yıl önceye kadar, ilim alemine hâkim olanların kanaati san'at sahasında bir «eski Yunan mucizesi» ne inanmak üzerine kurulmuştu. En sonunda, Jyonya vasıtasile Şarkın (ki Mısırdaki bu mefhumu girer) bir müddet ve bir nevi tesirine ihtimal vermekle beraber «Eski Yunan» dehasının kendi kendine fıskırıldığını, istiklâl kazandığını kabul etmek bir mütearife idi. Bu telâkkiyi besleyenler için Anadolunun eski medeniyetleri, Şark âlemi — daha Milâttan bin yıl önce — doğmak üzere batmıştı. Ve ortada yalnız Yunan san'atinin güneşi vardı. Onun ışığı da Yunan kolonilerinin yerleştiği kıyılarına kadar gelebiliyor, öte yarılar karanlıkta kalıyordu.

Son otuz senelik keşiflerin neticesi, bu kanaati kalkınamıyacak surette yıkmıştır. «Eski Yunan» san'atinin «insan»ı mihrak ve mihver eden hususiliğini küçültmeden diyebiliriz ki Şarkın ve Anadolunun eski medeniyetleri motif, teknik, tefekkür yönünden varlıklarını, yetiştirici tesirlerini hellenistik devrin, Abbasiler zamanında en büyük bir Şark rönesansı doğmasına sebep olan Türk ve İslâmların vasıtasile Kurunu Vustaya bile nakletmişlerdir.

[1] Asarkayadaki basamaklarla mukayese için: H. H. Von Der Osten: *Explorations in Central Anatolia*. 1927. Pl. VIII (Karabhisar). p. 106-112 (Phrygian Atlar).

Karalarda elimize geçen eşya ve yapıların bu bakımdan da telkin ve ifadeleri mühimdir. Bu eşya içinde A tümülüsünde bulunan vazo; B tümülüsünün mezarında bulunan yıldızlı çiçeklerle işlenmiş çifte katlı cam vazo parçaları; her üç tümülüste ve hele hisarın her yanında bulunan Terra sigillata cinsinden kâse, tepsi ve diğer çanak çömlek parçaları...; A ve C tümülüslerinde bulduğumuz, altından ve kıymetli taşlardan yapılmış tezminat parçaları; nihayet yapılır..., meselâ A tümülüsündeki tolosun, Dromosun yapı tarzına kadar her şeyde..., hellenistik denen devrenin damgasını, manasını bulursunuz. Sayısı altı yediyi geçmiyen tunç paralar ise bu devrenin ve bu devirde Mısır, Surya ve Anadolu arasındaki geniş ticarî münasebetlerin; bu mintakaların birbirine verip geçirdiği tesirlerin altı yed yeni şahididir. Görüyoruz ki *karalar* yaşadığı devrenin bütün sarıntılılarına, bütün değişikliklerine iştirâk etmiş bir geçmişi naklediyor.

Fakat *Karaların* tarihini hellenistik devreye inhisar ettirmek doğru olamaz. Bulunan eserlerin ifadesi daha geniştir. Meselâ: *Karalardan* bahseden pek az arkeoloji veya tetkik eserlerinde hiç bilinmiyen A tümülüsünün ehemmiyeti şüphesiz, her şeyden önce, onun mimarisindedir. Yalnız; bu ehemmiyet, onun en temiz bir klâsik hatıra oluşundan ileri geliyor; her yanı dikkatle yontulmuş, kenetli taşlarla yapılan bir ileri tolos sisteminin üstünü kaplıyan taş, çamur ve bilhassa kerpiç tabakalardan doğuyor. Hellenistik devrin mimarları bir tolosu «su akımyacak hale getirmek» için A tümülüsünün karışık çamur, taş ve kerpiç tabakalarını kullanmamışlardı. Nasıl ki C tümülüsünün sakladığı kubbe mezarların üstünde böyle bir karışık muhafaza sistemine lüzum görülmemiş, sadece harç veya kırıntı kullanılmıştır. Taş kırıntılarının, hatta taşların — C mezarlarında — bulunması, küsbenin dış ahengini temin içindir, diyebiliriz: Vazifeleri o kadar ikinci derecededir. A tümülüsünde, bu güzel klâsik eserin üstünü bu karışık örtü ile sıvamak an'anesi bu abideyi yapanlar başka sahalardan almışlar, yahut getirmişlerdir. Bugüne kadar Anadolu'da yapılan hafriyatlar bize bize bu sistemin autochtone olmayıp bazı mühacir kavimler tarafından getirildiğini gösteriyor. Kerpiğin Anadolu'da Tunç Devrinde kullanıldığını biliyoruz. Fakat çamurun sıva gibi kullanılması, hele bu çamur sıva üstüne konan kerpiç, taş tabakaları ve bu taşların — vaktile Cylopéenne denen — intizamsız, karışık iriliği..., bizi Şarkın, hele Orta Asyanın Kurğanlarına görülmektedir [1].

B tümülüsünün mezarı daha az ehemmiyetli değildir. Bir hükümdar mezarı olan bu yer, basit bir mustatilden ibarettir. Bu dört köşe biçim dik-kate değer, ama onun üstündeki kapama sistemi bin kere fazla dikkate değer. Hele, bir hususî maksatla yapılan, hazırlanan taşlardan kurulan çatı (A tümülüsündeki harikûlâde tolosu yapan,) hellenistik devir mimarları için akıl almaz bir gerilik sayılabilir. Fakat bu çatıyı — tıpkı Gordion da; umu-

[1] En yeni misal olarak, Ankarada, Gazi Fidanlığında yapılan sondajlarda bize tunçtan Firikya (yahut, Çimmer?) kaplarını veren Kurğanı hatırlatalım. (Türk tarih, arkeologya ve etnoğrafya Dergisi — I, 1933, s. 5 - 21.

miyetle Firikya, Likya ve Karyada bulduğumuz — tahta yapı an'anesinin devamı olan eserler gibi bir geçmişe bağlarsak..., ortada tenakuz kalmamış olur. Bu mezarın kapısı onun arkasına dayatılan taş, o taşın gerisindeki çatılı taşlar; mimarının ihtiyacına karşılık olmıyan, mezarın girme, çıkma, muhafaza olunma gibi işlerini de göremiyen bir hal ve şekildedir. Bu kapı da — hellenistik devir san'atkârlarının kuvvete, hele yenilik aşklarıyla anlaşamaz — bir tenakuz gibi görünüyor. Lâkin onu da geçmişteki an'aneye bağlarsak, tabîî buluruz. Sonra, her üç tumülüsün Dromos'u bu an'aneye başka ve kuvvetli bir işarettir. Hakikatte bu Dromos buralarda neye yarıyor? Her yanı bir daha açılmamak üzere kapanmış bir mezarda bu dehliz nasıl kullanılabilir? Bunun cevabı «hiç kullanılamaz!» olduğunu hellenistik devrin yüksek teknikçileri mutlaka bilecek seviyede idiler. Buna rağmen her üç mezarda da dehliz bulunması, onların bilgileri ötesinde ve üstünde kalan bir tesire tâbi olduklarını gösterir ki bu tesirin görenekten geldiğini tahmin pek mantıklıdır.

Böyle bir kuvvetle müessir olan an'aneye *Karalar* nereden varis olmuştur? Şüphesiz ki buraya hâkim olan kavmin yetişmesinde âmil olanlardan bu âmillerin her şeyden önce hellenistik devirden evvel bu mıntakaları işgal eden kavimlerle onların bıraktığı medeniyet eserleri olacağı bellidir. Bu itibardır ki *Karalar*ın tarihi, orada bulunan eserlerin ekseriyetini yapan hellenistik devir vesikalrından daha eskidir, demiştik.

Bununla beraber, *Karalar* tarihindeki eksikliğe yalnız böyle mantıkî muhakeme yolile kani olarak kalmıyoruz. Elimize geçen bazı parçalar [1] Kralarda daha eski medeniyetlerin birleşmiş olduğunu, yahut *Karalar*ın daha eski medeniyetlerin münasebet dairesine girdiğini göstermektedir.

Bu hususta «Asarkaya»nın şهادeti daha az kıymetli değildir. «Kızlar-Sekisi» inde bulduğumuz iri mikâp biçimli assise'nin de iyice meydana koyduğu üzere, çok heybetli bir istihkâm haline sokulmak için her yanı yer yer yontulup hazırlanan kale, tam bir *Hitit* an'anesini taşıyor görünmektedir [2]. Hafriyat devam edebilseydi, bu görüşün diğer vesikalarnı da her tarafta bulmakta gecikmiyecektik.

*Karalar*ın bulunduğu mıntakaya Hellenistik devrine kimlerin hâkim olduğuna gelince: Bunların *Galatlar* olduğunu ötedenberi biliyoruz. Fakat bizim B tumülüsünün autel'inde bulduğumuz yunanca kitabe ile muhitin ve devrin üzerine kuvvetli bir ışık tutulmuş oluyor. Kıral Diotaros ve Kıraliçe Berenikis için dikilen mermer istel, elimizdeki yapıların Galat tetrarque'lerinden iken Romalılara yaptığı büyük hizmetler neticesi kıral pa-

[1] Meselâ: Levha 23 deki devekuşu boynu, kazayağı parçası; derin çizgi ile bir saç büklümüne benzeyen süslü kap kulpu; sonra levha 22, şekil 51 deki enli çizgilerle kırmızı ve daha başka renkte süsler nakşedilmiş kap parçaları; sonra levha 22 şekil 52 deki çizgilerle nakışlı ağırşark ve mahrut biçimli askı; en sonra,, levha 23, şekil 55 deki bakırdan vazo boynu; üstünde tek merkezli daireciklerden süsler bulunan diğer bakır ve tunç kap kırıkları.

[2] G. Contenat: Manuel d'Archéol. Orient., I. 376.

yesine yükseltilen ve tarihi Milâttan önce birinci asrı kaplıyan bir ailenin olduğunu öğreniyoruz.

Eski metinlerde Diotaros'un mensup bulunduğu Tolostoboï'ların Galatya garbını işgal ettikleri ve iki müstahkem beldeleri bulunduğu, bunların Bloukion ve Peïon olduğu kayıtlıdır [1]. Bunların yeri bugüne kadar kat'î olarak tesbit edilmiş değildir. Eski metinlerin malûmatını gözden geçirerek şu üç noktayı ayıralım:

1. — Glatlar konfederasyonu yapan üç mühim kabile: Tolostoboï'lar, Trokmoï'lar, Tektosages'lerden herbirisi dört tétarchie'ye ayrılmıştı. Bunlar senede bir kere, büyük bir ormanlığın içinde — Drynemetun denen yerde — umumî bir toplantı yaparlardı.

2. — Roma Ceneralı Cn. Manlius Vulso Sakaryayı geçip Ankaraya yürürken Galatların ikinci müdafaa hattını «Glatya Olimpi» denen şimdiki *Ala Dağın* cenubu garp mailelerinde bulmuş, yenmiş; oradan sonra Ankaraya üç konakta gelmişti.

3. — Tolostoboï'ların tétrarque ve Kırallı Diotaros, hazinelrini, müstahkem kalesi bulunan iki beldeden birisinde muhafaza ediyordu.

B tumülüsünün autel'inde bulduğumuz kitabe Diotaros'un nerede gömüldüğünü bildirmek suretile *Karaların* yukardaki üç noktaya uygun düştüğünü de hatırlatıyor. Bizim «Asarkaya» bu müstahkem beldelerden, kıralın hazinelerini içinde bulduran beldenin *Karalar* ve bununda Bloukion veya Peïon'dan birisi olmasını imkân altına sokuyor. Şurasını da yazalım ki: *Karaların* bugün renksiz gevenlerle örtülü, çıplak bir istep kuruluşu gösteren garp ve garbı şimalî tepelerinin vaktile — bilhassa meşe cinsinden — ağaçlar, ormanlarla yemyeşil olduğunu kabul eylemek zarureti var. Çünkü *Karalar* ve civarındaki köylüler aynı tepelere ve «Asarkaya»nın garp şimalindeki «Çamlık Tepe»ye her kış gitmekte ve oraları 40 - 50 santimetre kazarak bol bol meşe kütükleri toplamaktadırlar. O havalinin her yanında bilinen bu hal, buraların vaktile büyük ormanlarla kaplı bulunduğu kanaatini teyit etmektedir. Böylece Galatların ruhanî merkezi (Galatarchie), en mühim tétarchie'lerinden birisinin merkezi olarak *Karaları* kabul etmek hata olmaz.

Karalar hafriyatının san'at ve mimarî tarihi bakımından en orijinal eserini şüphesizdir ki C tumülüsünde bulduğumuz *çifte kümbetler* meydana getirmektedir. Bizim bildiğimize göre bu çifte eser, kubbe sisteminin teşekkülünde Ön-Asyada ele geçen ilk vesikadır.

*
* *

[1] En sonra koyduğumuz kitap cetveline bakınız. Macaristanın Ankara Sefaret Kâtibi Tâtoş Beyin kütüphanesinde gözden geçirdiğim Christophorus Cellarius'ü burada yeniden kaydetmeliyim.

Karalar hafriyatı üç ay sürdü. Çizilen program hemen tamamiyle yapıldı. 1900 de Körte Kardaşların yaptığı Gordion hafriyatındanberi tumülüsler tarihini aydınlatacak bu ikinci Türk hafriyatıdır [1]. Alınan neticeler, bu husustaki ümitleri çok geçmiştir.

Diğer taraftan Kızıl Irmağın hele Ankaranın garbındaki sahalar arkeoloji gözünden metotlu bir taramaya pek az kavuşmuş idi. *Karalar* hafriyatı bu bakımdan da mühim bir adım sayılmalıdır [2].

Umumî bir surette Galatyayı ve Galatları, bazende Karaları mevzu yapan eski ve yeni müellifleri burada kısaca toplamayı faydalı buluyoruz:

Polybe (M. E. 125?) XXII inci kitap (bugün kaybolmuştur).

Tite - Live (M. S. 19?) Polybe'in kaybolan kitabını hemen aynen nakleder.

Cicéron (M. E. 43) — Pro Rege Dejotaro; 17, 21.

Cicéron (M. E. 43) — De Harusp. XIII, 29.

Cicéron (M. E. 43) — De Divinatione.

Cicéron (M. E. 43) — Pro Sestio; 26, 56.

Strabon (M. S. 14 - 37?) XII ve XIV üncü kitapları.

Tacite (M. S. 55 - 120?) Histoires; II, 9

Pline l'Ancien (M. S. 79) His. Nat.; V.

Plutarque (M. S. 125) — De Virt. Mulieb. I—

Diodore de Sicile (M. S. I inci asır?) XXX uncu kitap, 13.

Appien (M. S. II inci asır?) Mithrid., CXIV.

Appien (M. S. II inci asır?) Syriaca.

Appien (M. S. II inci asır?) Oros. VI, 5.

Pausanias (M. S. II inci asır?) X, 23, 9 ve: XXXVIII, 16.

Justin (M. S. II inci asır?) XXV, 2.

Lucien (M. S. II inci asır?) Zeuxis, 8.

Ammien Marcellin (M. S. IV üncü asır?) Itinér. Anton. et Hierocles.

Buraya, Macar sefarethanesi kâtibi Tâtoş Beyin hususî kütüphanesinde bulunup gözden geçirmemi tavsiye ettiği «Chrystoprus Cellarius» ün - bir nevi «répertoire antique» teşkil eden - kitabını da kaydedeyim. Leipzig'de 1706 da basılan ve haritaları çok olan kitabın 2 inci cildinde Diotaros'un iki mühim şehri olan Bloukion ve Pïon'dan açıkça bahsedilmektedir.

[1] Birincisi 1926 da Makridi Beyin Ankara yığmalarında yaptığı hafriyatıdır.

[2] Karalarda teknik yardımından istifade ettiğimiz desinateur Aptullah Bey arkadaşına burada ayrıca teşekkür etmeyi borç bilirim.

Hamilton: Researches in Asia Minor. 1835 (2 cildi 1842 de çıkmıştır).

Ch. Texier: Description de l'Asie Mineure 1833-37.

Ph. Le Bas: Voyages archéologiques 1842 - 44.

Ph. Le Bas: Asie Mineure, Jusqu'à la bataille d'Ancyre 1878.

P. De Tchihatcheff: Asie Mineure 1853 - 56.

Félix Robiou: His. des Galates d'Orient 1862 - 63.

Wincke Fischer, Moltke, Kiepert: Memoire der Karte Asien und Türkisch Arménien 1864.

Th. Momsen: Res Gestae 1865.

Wil. Waddington: Voyage en Asie Mineure au point de vue numismatique 1872.

Wil. Waddington: Recueil générale des monnaies gresques en Asie Mineure, 1925.

Mionnet: Médailles grecques T. IV.

Ott. Müller: Archäolog. der Kunst

G. Perrot: De Galatia (thèse) 1876.

G. Perrot: Explorations en Galatie, etc. 1872.

Franz: Fünf Inschriften und fünf städte in Klein Asien.

Ainsworth: Travels in Asia Minor.

Ritter: Klein Asien.

Dr. Richard Andre: Handatlas, 1886 (Manegordos kaydı vardır).

Humann und Puchstein: Reisen in Kleinasien.

Dr. W. Ruge — E. Friedrich: Archäologische Karte von Kleinasien 1890.

Prf. Dr. Richard Leonhard: Paphlagonia. Reisein und Forschung.) 1915.

W. Von Diest: Von Tilsit nach Angora. Ergaenzungschaft zu Petermanns Geographischen Mitteilungen No. 125, Gotha, 1899. S. 58 (Kaleyi iyice anlatmıştır).

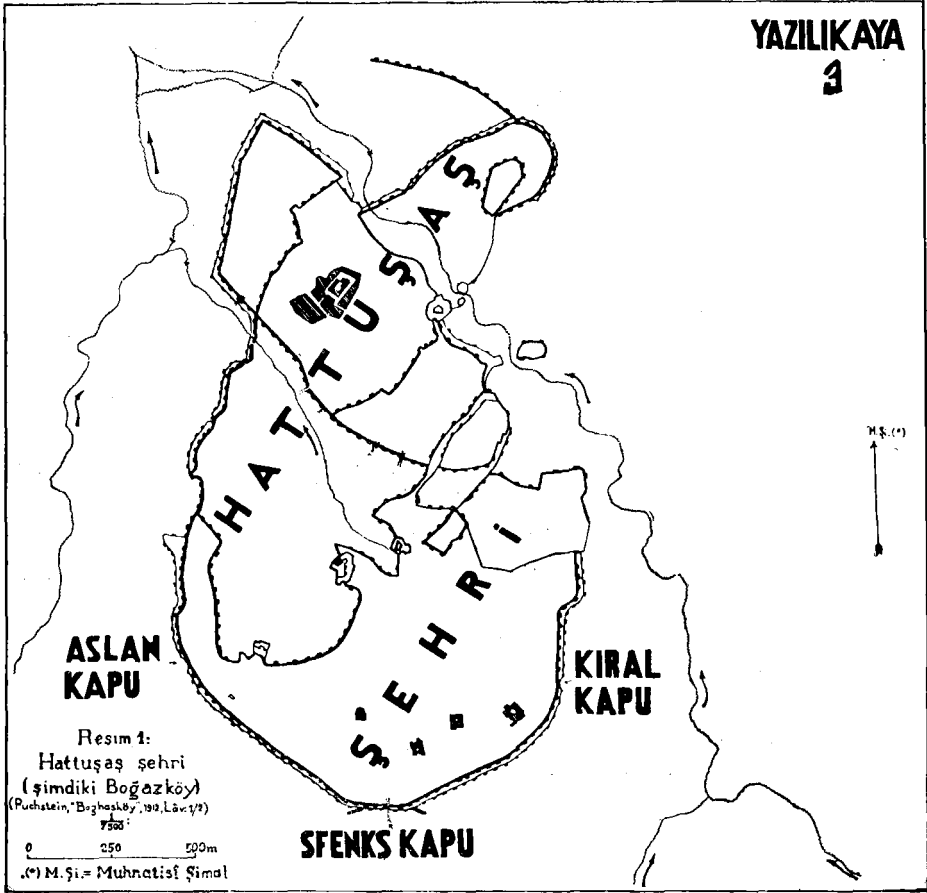
T. G. Andersen: Exploration in Galatia cis Halym. Journal of Hellenic Studies 1899, XIX, 1899 s. 55).

[Bu son iki eseri, İstanbul Alman Asariatika Enstitüsü azasından Dr. K. Bittel haber vermiştir].

YAZILIKAYADAKİ KABARTMALARIN İZAHI

Prof. Dr. Eckhard Unger

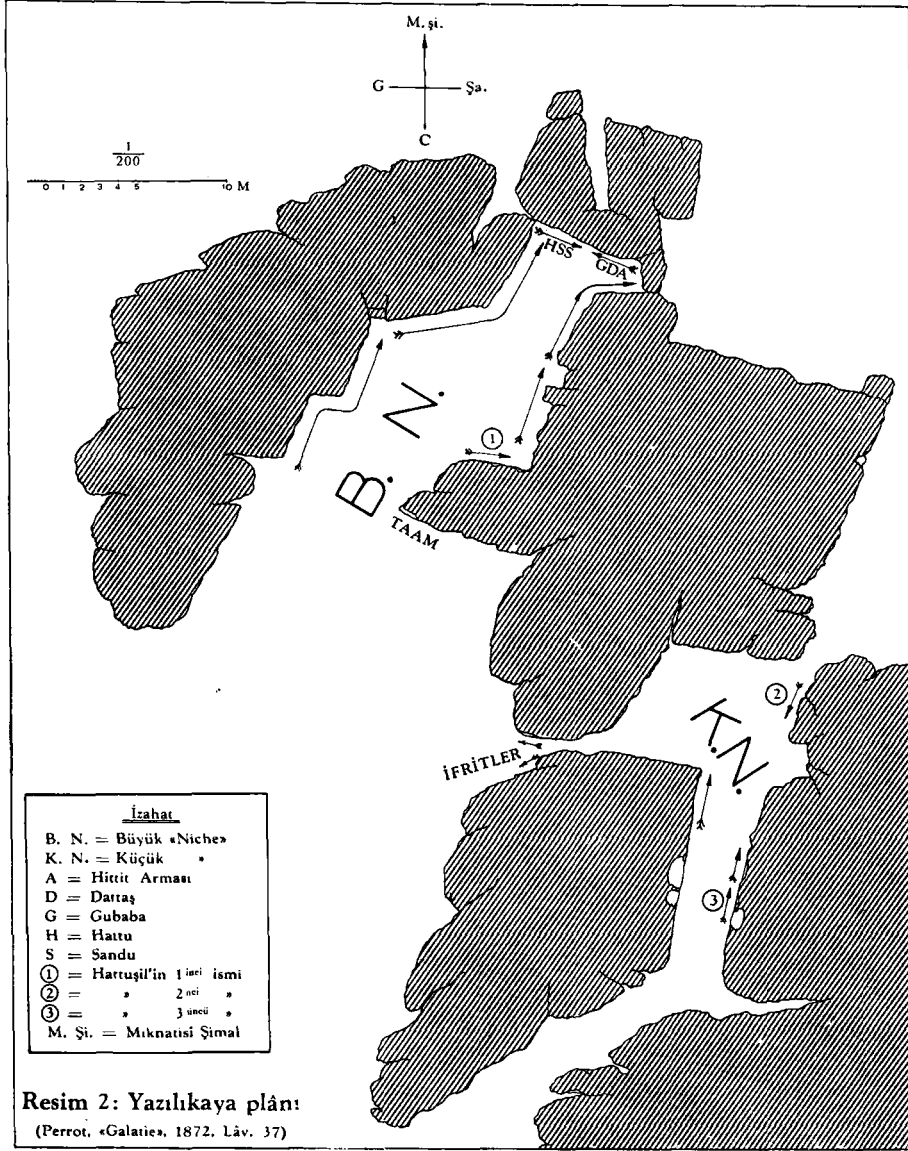
Boğazköyünün şimalişarkisinde Yazılıkaya diye anılan bir (Sanctuaire-Heiligtum) mabet vardır. Şimdi ufak bir köy olan Boğazköy Milâttan takriben 1300 sene evvel büyük (Hitit) Eti devletinin idare merkezi idi (haritaya bakınız). Takriben bir asırdan beri birçok bilginler boğazköyü tetkik etmek için çalışmakta ve burayı görmek için birçok seyyah gelmektedir [1].

Yazılıkaya Boğazköyden iki kilometre ötede ve takriben 180 metre yüksekliğinde bir tepe üzerindedir (Resim: 1). Burası büyük ve uzun bir

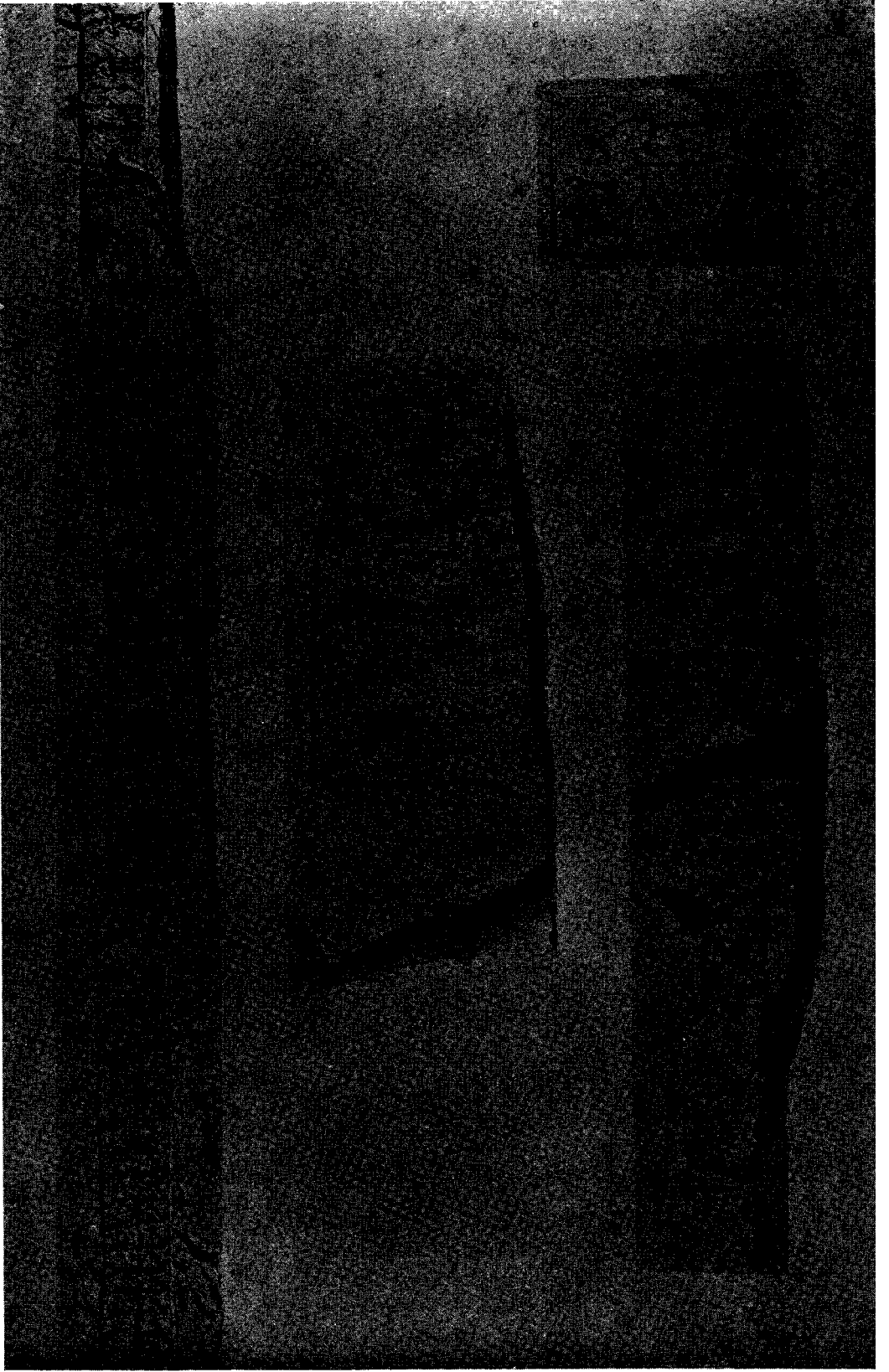
[1] Meselâ burası için: Alfred Boissier, Bossert, Cowley, Forrer, Frank, Garstang, Gelb, Hogarth, Hrozny, Humann, Meriggi, Messerschmidt, Eduard Meyer, Perrot, Puchstein, Ramsay, Sayce, Max Semper, Texier, Thompson, Hugo Winckler, gibi âlimler yazı yazmışlardır. Ayrıca bende burası için tetkik makaleleri yazmıştım. İstanbul Asarâtika Müzeleri Neşriyatı No. IX (1933) s. 14/15; 30/31 e bakınız.

(Niche — oyuk bir höcre) şeklindedir. Bundan başka burada ayrıca kaya içinde oyulmuş oda gibi bir yer vardır. İki dar koridor vasıtasile büyük Niche'den bu yere girilebilir (Resim: 2). İki kayadan yapılmış bu mabette süslü kabartmalar, yazılar vardır. Bu kayalar üzerindeki şekiller

(Resim: 3) sayılacak olursa hepsinin (85) tane olduğu görülür. Bunlardan yalnız büyük (Niche) de (67) küçük Niche üzerinde de (18) şekil vardır. Bundan da anlaşılıyor ki büyük niche'in ehemmiyeti küçükten çok daha fazladır.

Büyük Niche. — Plândan (Resim 2) anlaşıldığı üzere iki ayrı par-

Resim 3: Yazılıkaya kabartmaları

çadan mürekkeptir. Niche'in istikameti şimali şarkıye müteveccihdir. Çünkü güneş 21 Haziranda bu istikametten doğar. Senenin en uzun günü bu gündür (Solstitium [1]).

Niche'in haricindeki birinci kısım büyük bir avluya benzer. Takriben 25 metre uzunluğundadır. Methali cenubu garbî tarafındadır. Bu kısımda kabartmalar yoktur. Şimali şarkî istikametine gidildikçe yer burada biraz daralır.

Niche'in dahilindeki ikinci kısmı yarıya kadar gelen bir kaya kapatmıştır. Okadar ki methali 8 metre darlığında bırakmıştır (Resim:2). Dahilî kısmın ortası takriben 12 metre geniş ve 12 metre uzunluğunda bir odaya benzer. Oradaki odanın şimalişarkî istikametine doğru giden koridor 6 metre sonra nihayet bulur. Bu suretle çok garip olan bu tabîî kayada Hititler harikulâde bir (Sanctuaire - Heiligtum) yapmışlardır.

Bu Niche'in içerisi - hemen her tarafı denecek kadar - kabartmalarla süslüdür (Resim: 3). Bu kabartmalar iki parçaya ayrılmış olup bir kısmı solda bir kısmı da sağdadır (Resim:8). Niche'in en sonunda yani şimalişarkî istikametindeki höcrede bulunan kabartmalar birbirine kavuşmaktadırlar. Çünkü sol taraftaki bir kabartmada erkek Tanrıların dinî merasim yaptıkları, sağ taraftaki bir kabartmada ise birçok kadın Tanrıların anyi dinî merasimi icra ettikleri görülmektedir (Resim 3). Kabartmalarda dinî merasimi yapanların karşı karşıya gelmekte oldukları görülmektedir. Büyük Niche'in içinde bulunan (67) şekilden (43) ü sol tarafta (24) tanesi de sağ taraftadır. Sağ tarafta bulunan kadın Tanrıların yapmakta oldukları dinî merasimde (21) şekil biribiri arkasında görülmektedir. Geriye kalan (3) şekil iki ayrı resimden ibarettirki dinî merasimle alâkaları yoktur.

Bu iki resimden birincisi dahilî kısmı avludan ayıran ve duvar vazifesini gören kayanın avluya bakan dış köşesindedir. Bu resimdeki tasvirler silinmiş olmasına rağmen Mr. Boissier tarafından neşredilmiş bir resimle bu kaya üzerindeki tasvirler bize malûm olmuştur. Bu kaya üzerindeki tasvirlerin bir masa etrafında oturan iki İlaheden ibaret olduğu anlaşılmıştır [2] (Resim: 2 ve 8 "Taam" bakınız).

İlahelerin isimleri Eti Hiyeroğliflerle yazılmıştır. Avluya yani cenubugarbiye bakan ve yemek yiyen İlaheleri gösteren bu kabartma âyin yapılırken buraya gelenlerin yemek yediklerini anlatmaktadır.

İkinci resim merasime ait olmayıp iki dağ üstünde ayakta duran ve sol tarafa bakan bir kıralı göstermektedir (Resim 3, aşağıda, sağda). Bu kabartma yemek yiyen İlahelerin şekilleri bulunan aynı kaya üzerindedir (Resim: 8). Fakat aksi tarafta yani şimalişarkî cihetindedir. Merasimi gösteren diğer iki büyük kabartmaların kavuşma yeri ile (Resim: 3, ortada) tam karşı karşıya bulunmaktadır.

[1] Babil şehrinin tanrısı böyle bir güneş tanrısı idi: Unger: "Forschungen und Fortschritte" cilt VI. 1930, s. 459 bakınız.

[2] Bossier'in Revue d'Assyriologie sayı 1-9, 108-114 deki iki makalesine bakınız 1930 cilt 27.

Dahilî Niche'in solundaki kabartmalardan yalnız bir sıra şekil soldan sağa doğru bu dinî alaya giden adamları göstermektedir (Resim: 3). Ve bu sıra şimalişarkî tarafındaki duvarın ortasında nihayet bulmaktadır. Her mühimce olan şeklin önünde kendi ismini gösteren Hitit Hiyeroğlifleriyle yazılmış yazılar bulunmaktadır. Her ismin birinci harfi beyzî (Oval) dır. Oval'in manası Hitit yazılarında Tanrı olup bu merasim Tanrıların dinî alaylarını göstermektedir.

Bu (43) şekil arasında yalnız bir çift yürüyen İlâhe ve bir çift ay tutan ve ayakta duran boğa şeklinde Tanrı vardır. Diğer (39) şeklin hepsi erkek Tanrıdan ibarettir. Bunlardan (38) inin başında mahrutî şekilde birer şapka vardır. Bu mahrutî şekil Etilerin hakikî İlâhlarının alâmetidir. Bunlardan başka bir tanesinin başı üzerinde kanatlı güneş vardır. Bu şekil, başında yuvarlak bir şapkası ve elinde iyilmiş bir asası (Zepter - Sceptre) ile, Tanrılaştırılmış bir Eti Kıraltını göstermektedir.

Bu dinî alayın manası ve sebeplerini daha iyi anlamak için bu dinî alay teşkilâtının esasını bilmek lâzımdır. Eski şark; san'atını, temsil şeklinde (Perspective) [1] olarak kullanmadı. Vakıta bugünkü gibi eski adamların da Perspective manzara gördüklerini izaha hacet yoktur. Yalnız o zaman Perspective temsilde bulunmak şiddetle yasak idi. Çünkü bu temsil eşyaların şeklini eğri ve müphem olarak gösteriyordu. Meselâ; kabartmalarda insan çehreleri temsil edilirken bunların dörtte üç nisbetinin görünüşü katiyen olmuyordu. Çehreler yalnız ya profil veyahut tam cepheden temsil ediliyordu. Yalnız bu iki temsil ile çehrenin vazih ve karakteristik şekli gösteriliyordu.

Bu iki mühim kaide büsbütün Eski Şark san'ati için kabul edilmiş, Eti-Yazılıkayasında kullanılmış esaslardır (Resim: 3).

Binaenaleyh iki uzun dinî alay bu prensip esası üzerine tasvir edilmiştir. Umumiyetle her alay uzun ve kısa, büyük ve küçük gibi muhtelif anasır-dan teşekkül etmiştir. Çünkü tabiatta bile böyle gruplar, Perspective manzaralar bir intizamsızlık arzeder. Eti san'ati için eşyayı tabiatta olduğu gibi temsil etmek mevzuubahis değildir. Bu kaidelerin açık ve karakteristik prensiplerine göre Eti san'atkârları her alayın gruplarını biribiri sıra ayırmıştır. Şahıslar biribirinin arkasından (Gänsemarsch-kaz yürüyüşü gibi) teker teker yürümektedirler (Resim: 3). Alaylardan ayrılmış grupları tekrar buluşturma için Eti heykeltraşı bize birkaç alâmet göstermektedir:

1) Eti san'atkârı bir şekli aynı şekilde birkaç tane olarak biribiri yanında göstermektedir. Bu şekiller bir grubu terkip etmektedir. Ve bu "grup" bir, iki, üç ve daha fazla şahıslardan ibarettir.

2) Bir aralıkta iki grup biribirinden ayrılmıştır.

[1] Perspective; eşyayı görüldüğü gibi tersim etmek ilmi San'at Kamusu Celâl Esat 1926 s. 216.

3) Burada Eski Şark veya Eti san'atındaki mühim bir noktayı daha tasrih etmek lâzımdır. Malatyada bulunan yeni Eti devrine ait bir kabartma bu nokta için iyi bir misal teşkil eder (Resim: 4). İstanbulda Eski Şark Eserleri Müzesinde bulunan 7787 numaralı kabartmaya ilk bakışta iki İlâhın yılan şeklinde kasırgaya karşı hücum etmekte olduğunu zannederiz. Fakat buna dikkatle bakacak olursak bu kabartmada yalnız bir tek İlâhın bulunduğunu ve bu ilâhın bir sinema filiminde olduğu gibi iki defa temsil edilmiş olduğu neticesine varırız. Solda görülen sakallı İlâh Sandu dağlılar gibi kısa bir elbise giymiş taşlık bir dağa tırmanmaktadır. Başında boynuzlu ve mahrutî şekilde bir külâh vardır. Belindeki kuşak arasında bir kılıç, sağ elinde bir topuz sol elinde büyük bir mızrak tutmakta olduğu görürüz.

Bu İlâh Sandu aynı şekil ve kılıkta İzmir yakınında Kemal Paşa yolundaki meşhur Karabelde bir kaya üzerinde kabartma olarak mevcuttur. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde bunun alçıdan bir kalıbı mevcuttur (No. 8855). Bunun için Reallexikon der Vorgeschichte'de bulunan "Karabel" makaleme bakınız.

Malatya kabartmasında (Resim: 4) Eski Şark Eserleri Müzesi (No. 7787) sağ tarafta görülen ve ikinci bir İlâh olduğu zannedilen şekil, şimdi tarifini yaptığımız İlâh Sandu'nun bizzat kendisinden başkası değildir. Fakat diğer şekiller arasında - ufak bir hareketin yapmış olduğu - bir vaziyet farkı vardır. Dağ başına gelen İlâh Sandu şimdi topuzunu sağ koluna asmış büyük mızrağı ile dağ üstünde oturan kocaman yılanı dürtmeğe başlamıştır. İlluyankaş denilmekte olan bu yılanı öldürmekle Sandu Eti ülkesinin koruyucusu olduğunu bize anlatmaktadır. İlluyankaş şekli nazarı dikkatimizi üzerine çevirecek bir haldedir:

Kabartmanın yukarı kenarındaki buluttan sicim halinde yağın bir yağmur aşağıda damla damla yılanın üzerine düşmektedir. Bulutlara asılı cisimler arasında daha fazla su döken birkaç yağmur İlâhesi görülmektedir. Dikkat edilecek olursa bu damlalar da birer sinema [1] manzarasını gösterir. Bunun içindir ki Yazılıkayadaki alayların temsillerinde bu üçüncü noktayı göz önünde bulundurmamak icap eder.

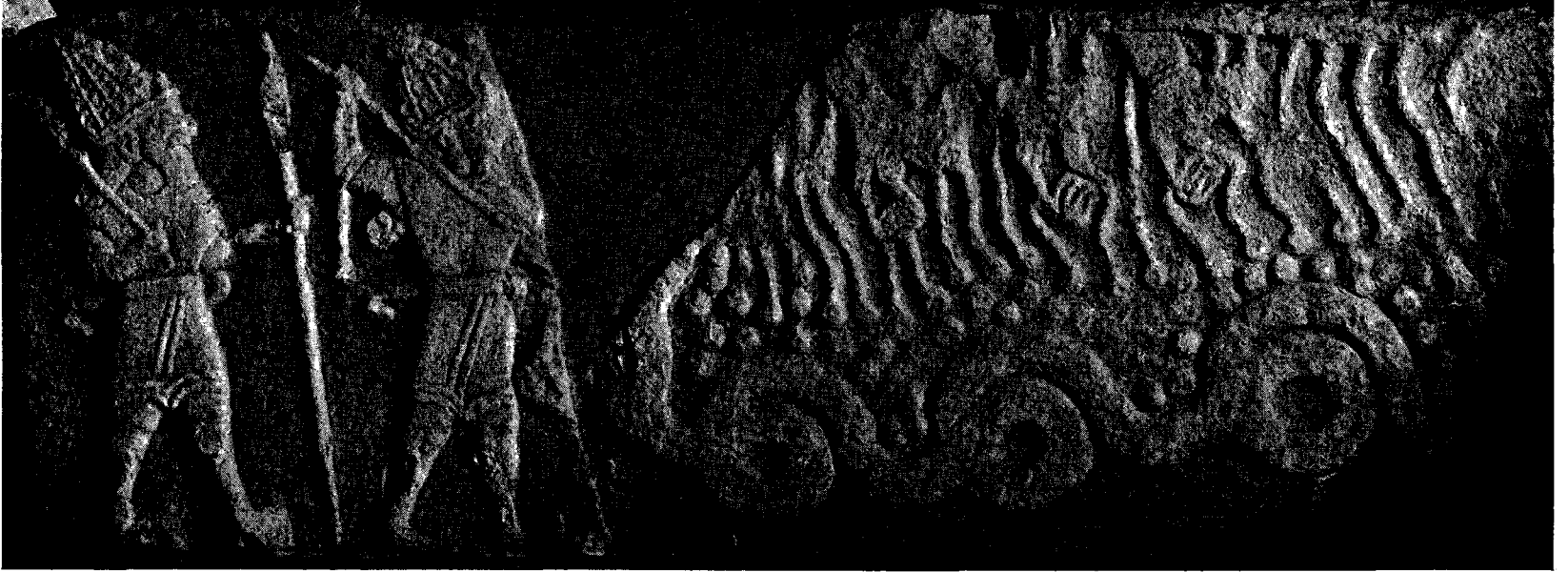
Tanrıların dinî alayını izah: (Resim 8).

Tanrıların dinî merasimi soldan sağa doğru nasıl yaptıklarına bakalım (Resim 3).

1) inci grup: Kısa elbise giymiş on küçük İlâh aynı şekilde ahenktar ve aceleye yakın bir yürüyüşle yan yana yürümektedirler. Bunların önünde aynı şekilde biraz aralıkla büyükçe iki İlâh yürümektedir. Alayın en sonunda bulunan bu on iki İlâh bu dinî merasimi muhafazaya memur bir nevi polis İlâhlarıdır. Bu grubun önünde yavaş giden uzun elbise giymiş evvelkilerden biraz daha büyük Tanrı belki bu gruptaki İlâhların reisidir.

2) inci grup: Uzun elbise giymiş yan yana giden iki İlâhla bunların önünde bulunan kısa elbiseli üçüncü bir İlâh da ikinci grubu teşkil etmektedir.

[1] Unger, Kinematographische Erzählungsform in der Altorientalischem Relief- und Rundplastik: Festschrift für Freiherr von Oppenheim, 1933, s. 127-133 bakınız.

Resim 4: Malatya kabartması

3) üçüncü grup: Uzun elbise giymiş ve başlarında uçları öne doğru eğri mahruflı külâh bulunan ve yan yana giden iki Tanrıdan ibarettir.

4) üçüncü grup: Kısa elbise giymiş hem yan yana hem de arka arkaya giden on küçük İlahdır ki bunlar hakkında daha bir izahatta bulunamayacağız.

5) inci grup: Kabartmada arka arkaya giden fakat hakikatte yanyana gittiği kabul edilmesi lâzımgelen her iki elinde de yukarıya doğru hilâl tutan boğa şeklinde iki ifritten ibarettir (Resim: 3 yukarda).

6) inci grup: Dört Tanrıdan ibarettir. Bunlardan biri ayrı giden bir Tanrı bunun önünde kanatlı bir hava İlahı, bunun da önünde yanyana bulunan iki İlah vardır.

7) inci grup: Bir sakalsız Eti Kıralıdır ki başının biraz üstünde muallakta kanatlı bir güneş İlahı vardır. Bu kırıl tanrılaştırılmış eski Eti Kırallarından birinin atası olup alayla beraber gitmekte olduğu görülmektedir. Çünkü bu kırılın adı Kırıl Hattuşil'den başka Hiyerogliflerle yazılmıştır.

8) inci grup: Alâka verici beş şahıstan müteşekkil bir gruptur. Bunlardan dört kişi yanyana gitmektedir. Sağ ve sol tarafların her birinde birer kanatlı hava İlahı vardır. Bunların ortasında iki kadın Tanrı yürümektedir. Hava İlahları arasında bu iki kadın Tanrı belki yukarda Malatya kabartmasında ismi geçen İliyankaş yılanına yağmur döken bulut İlaheleri gibidir [1]. Bu grubun önünde kılavuzluk yapan bir Tanrı vardır.

Bu sekiz grup sol traftaki cephe üzerindedir. Dinî alayın en esaslı cephede de devam ettiği görülür.

9) uncu grup: Sol tarafta iki tepe üzerinde ayakta duran bir Tanrı vardır (Resim: 3 ortada) Bu Tanrının ismi Bossert'e göre bir ağaçtır. Ortaya doğru ilk gelen ve diğerlerini takip eden İlah sakallıdır. Sağ omuzu üzerinde bir topuz tutmaktadır. Ve yine iki tepe üzerinde ayakta durmakta olduğu görülür. Bu tanrı ve sonra gelen üçüncü Tanrı ayrı ayrı iki Tanrı değil bilâkis sinemada olduğu gibi bir İlahın iki defa gösterilmiş şeklidir. (S. 106 ve 107 deki notlara bakınız).

Bu iki şekil büyük Hitit İlahı Sandu'nun resmini göstermektedir. Sol elinin üzerinde iki şekilde de Sandu yani kendi isminin harfleri vardır.

Sandu (Resim: 8, S.) sol tarafta ilk şekilde olduğu gibi büyük dağ üstünde ayakta duruyor (Resim: 3 orta). Fakat vücudünün öne doğru eğilmiş vaziyetinden Tanrının dağdan aşağı doğru inmekte olduğunu anlıyoruz. İkinci şekilde ise dağdan aşağıya indiği ve ayaklarını iki İlahın üzerine koyduğu görülmektedir. Bu iki İlah dağ Tanrıları olup isimleri Namni ve Hazzi'dir. Sandu'nun yanında bir mukaddes boğa olup karşısında duran bir büyük İlahenin yanında da bu şekilde başka bir mukaddes boğa gelmiş bulunmakta-

[1] İstanbul Asarâtika Müzeleri Neşriyatının sekizinci sayısını teşkil eden Lagas kırılı Gudeanın Nezir Tekkesinin Yeniden Terkibi isimli taraftan yeni neşredilmiş bir kitapta gene böyle yağmur döken bulut İlahelerine tesadüf edilir. Buradaki yağmur İlaheleri M. E. 2600 senesine aittir; bu yağmur döken İlahelere ait en eski bir örnektir.

dır. Bu iki boğanın ismi Şeriş ve Huriş'tir. Bu noktada Yazılıkayanın iki büyük alayı kavuşmaktadır [1].

İkinci alay birincinin aksine olarak yalnız kadın Tanrılardan teşekkül etmiştir. İkinci alayın önünde pars üzerinde ayakta duran büyük İlähe Gubaba [2] Sandu'nun zevcesi zannedilir. (Resim: 8, G). Gubaba'nın arkasında matruş ve pars üzerinde duran Daddaş (Dattaş) isminde yalnız başına kalmış bir fırtına İlähi vardır (Resim: 8, D). Elile sol omuzu üzerinde iki ağızlı bir balta tutmaktadır. Bu grubun sonunda büyük Hitit devletinın arması olan iki başlı kartal ve üzerinde ayakta duran iki İlähe görülmektedir (Resim: 8 A ve Resim: 3, orta).

İläheler alayının sağ tarafta bulunan kaya üzerinde devam ettiği görülür (Resim: 3, aşağıda, solda ve Resim 8). Buradaki ondört İläheyi gösterdiğimiz şekil ile beş gruba ayırdığımız anlaşılır.

İki alayın izahı: Sol taraftan kendi kendini takip ederek gelen büyük Tanrı Sandu ile sağ taraftan gelen büyük İlähe Gubaba iki alayın ortasında birbirine kavuşurlar. Aceba bu iki Tanrı birbirleriyle niçin kavuşmaktadırlar? Şimdiye kadar bu kavuşma Sandu ile Gubab'nın nikâh merasimlerini göstermek için yapılmış olduğu zannedildi. Ve ihtimal dahilinde olan bu nikâh ilkbahar yani tabiatın güzelleşme mevsimile birleştirilmek istenildiği hatıra geldi [3].

Fakat ben bu kabartmalarda ne nikâha, ne de bahara ait kat'iyen bir alâmet bulamadım. Bu yalnız Alelâde bir kavuşmadan ibarettir.

Bu sahnenin izahı şöyle olabilir:

1 — Yazılıkayadaki bu kabartmaların birlikte görülmeleri.

[1] Bossert, Forschungen und Fortschritte IX. S. 180. ve Archiv für Orientforschung VIII. 1933.

Hitit hiyeroğliflerinin çözülmesi için uğraşmalar: Bu uğraşmalar 50 sene önce Prof. Sayce ile başlar. İläh, Kırıl, memleket harflerini tesbit eden bu âlimdir. Sonra bu husustaki buluşlar Messerschmidt ile Frank'ın çalışmaları ile ilerledi. Frank İläh Sandu ile Barga şehri ismini doğru olarak okumağa muvaffak oldu. Bundan sonra Meriggi tarafından mühim olarak oğul harfi bulundu. Bu suretle Généalogie yani geçmiş Kıralların nesep ve şeceresini bulmak kolaylaştı. Gelb tarafından Halba - Halep şehri ile İlähinin ismi ve Amatu - Hamat şehri ismi okundu. Bossert ise ancak evvelce okunmuş olan Sandu ile Gubaba İlählerinin isimlerini birlikte okumağa muvaffak oldu. Yazılıkayaya ait olan Kırıl Hattuşil ile Daddaş ve ufak Tanrıların isimlerini de bulmuştur. Bununla beraber Meriggi, Forrer, Hrozny de diğer mühim isimleri buldular. Binaanaleyh Hitit hiyeroğliflerinin halledilmesi için sarfedilen emeklerin şerefi yalnız bir âlime değil bütün bu saydığımız âlimlere aittir. Bugün miktarı tahminen 200 bulan Hitit hiyeroğliflerinden takriben kırk harf okunabilmiştir ve bunlardanda umumiyetle yalnız ismi haslar anlaşıl- maktadır. Not 1 s. 102 bakınız.

[2] Bossert'in Şandaş ve Kupapa diye okumuş olduğu bu iki büyük Hitit Tanrısının adları tarafımdan Sandu ve Gubaba diye okunmuştur. Çünkü Sandu ismi Assur Kırılı Asurbanipal'ın çivi yazı ile yazılmış kitabelerinde vardır. Ve Gubaba ismi de İstanbul Eski Sark Eserleri müzesinde (No. 6702) bulunan ve Milâttan takriben 1000 sene evveline ait olan Şadikanni şehri kırılı Bel-Ereş'in çivi yazılı üstüvanesinde bu suretle zikredilmiştir. (Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft III. 1/2, 1927, s. 6 No. II).

[3] Eduard Meyer, Reich und Kultur der Chetiter, S. 90 ve müteakıf sayfalar.

2 — Biribirleriyle olan müşterek vaziyetleri.

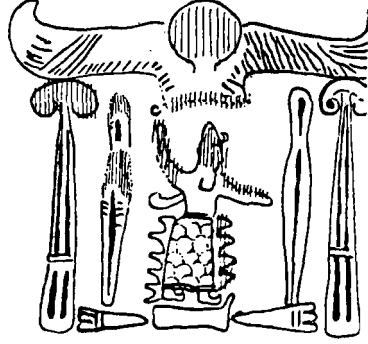
3 — Kabartmaların astronomik vaziyetlerini göz önünde bulundurmaktır. (Plâna bakınız), (Resim: 2).

Sandu ve Gubabanın kavuştukları yerin tam karşısında Kıral Hattuşil III. ün kocaman bir kabartması vardır. Burada Kıral İlâh Sandu ve sonra gelen ağaçlı ilâh (Hattu) gibi iki dağ üstünde ayakta durmaktadır.

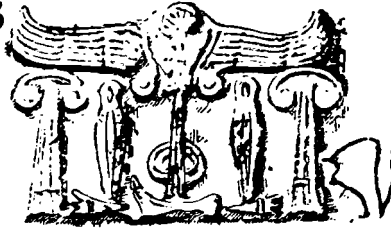
①

Resim 5

②

Resim 6

③

Resim 7

Resim 5,6,7: Hattuşil III'ün ①^{inci},
②^{nci} ve ③^{üncü} isimleri.

(Bossert : F.ü.F. IX, No2, 1933, s.19)

Kıralın ismini taşıyan kitabenin üstünde kanatlı bir güneş, bunun üzerinde de bir yıldız vardır. (Resim: 5). Bundan başka kıralın isminin birinci harfi olan (Hat) harfi alışılmış veçhile yazılmış olmayıp mukaddes ve fevkalâde bir harfle yazılmıştır. Bu harf ağaç gibi elbise giymiş bir tanrıdır. Bu ilâhın İlâh Sandudan sonra gelen ağaç isimli ilâhla aynı olduğuna kaniim. Onun için bu ilâhın Hattu olduğuna inanıyorum (Resim: 8, H).

Bu resimde Hattuşil III. dört defa tanrılaştırılmış bir kıral olarak gösterilmiştir:

1 — Hattu ilâhı gibi iki dağ üzerindedir.

2 — Güneş ilâhı, isminin üzerindedir.

3 — Tanrıların kavuşma yeri olan büyük kabrtmada Sandudan sonra gelen ağaç tanrısının Hattuşil III. ismi içinde görülen ilâh olması muhtemeldir.

4 — Güneş üzerindeki yıldız kıral Hattuşile astronomik bir mahiyet vermektedir.

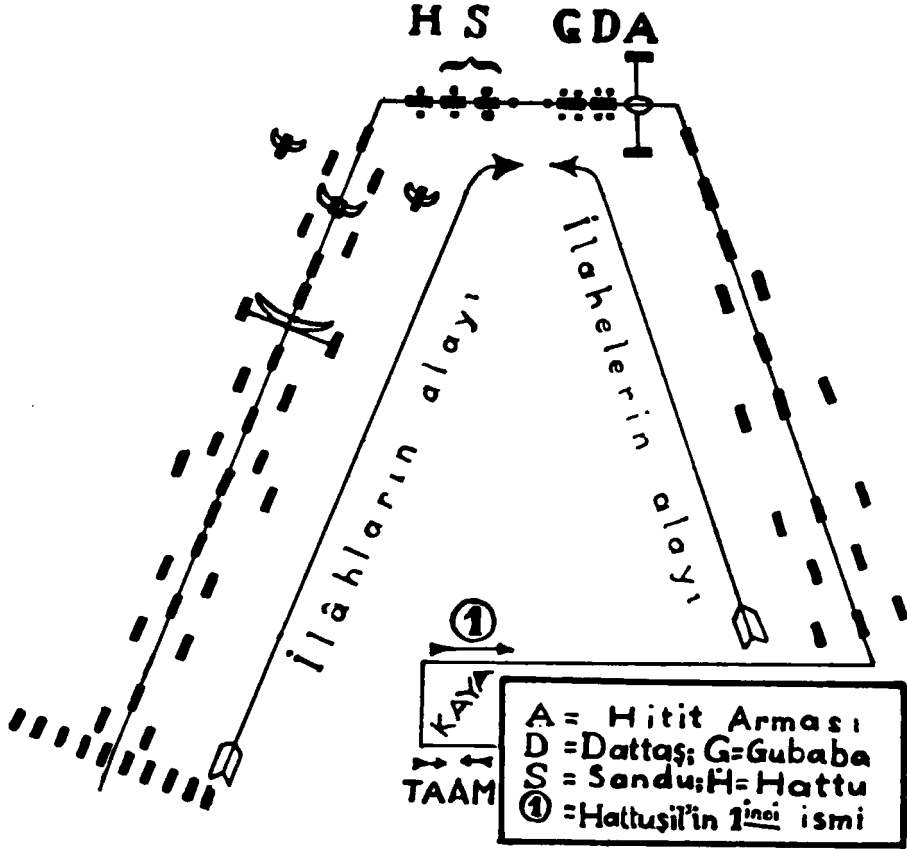
Ancak şimdi anlaşılır ki Sandu ile Gubaba ve bütün Hitit tanrıları bir ülkü etrafında Kıral Hattuşil III. ü tanrılaştırmak için birleşmişlerdir. Yazılıkaya'nın en büyük niche'inde Hattuşil III. bir Tanrı mümessili olarak temsil edilmiştir. Yazılıkaya'nın küçük niche'inde dinî merasim temsil edilmiştir. Bu dinî merasimde Hattuşil III. ü istikbalde Tanrı yapmak için hazırlıklar yapıldığı görülür.

Yazılıkaya'daki büyük ve küçük niche'lerin arasında küçük bir açık yol vardır (Resim 2). Bu yola ait kapının her iki tarafında aslan şeklinde birer ifrit bekçilik yapar. Bu yola doğrudan doğruya bakıldığı zaman Hititiler zamanında arka taraftaki kaya üzerinde Hattuşil III. ün ismi ile bir ikinci kitabesi görünürdü (Resim: 6). Şimdi bu yol düşen kayalarla kapanmıştır.

Büyük niche'de bulunan birinci kitabe ile (Resim: 5) Kıral kabartmasındaki ikinci kitabe birbirinin aynıdır. Yalnız ikinci kitabede ikinci yıldız eksiktir (Resim: 6). Bu yolun astronomik istikameti şimalişarkiye mürevecihtir. Senenin en uzun günü olan 21 haziranda güneş bu noktadan doğar (Resim: 2). Bu ikinci kitabenin vaziyeti sebepsiz değildir. Hattuşil III. ün ismi üzerinde bulunan taç gibi kanatlı güneş gösterir ki Kıral güneş gibi tanrılaştırılmak istenilmiştir. Bu güneş gibi tanrılaştırılmış Kıral aynı istikamette doğan astronomik güneşle birdir. Bununla beraber Hattuşil III. e ait kitabelerden anlıyoruz ki bugün hükümdarlar için kullanılan Haşmetpenah yerine Kıral kendisi için (Güneş Tanrısıyım) ünvanını kullanıyordu. Bu bize gösterir ki güneş Tanrısı ile Kıral Hattuşil III. biribirinin aynıdır.

Dar yola geçilince küçük niche'in sağ tarafında yürüyen on iki ilâh görülür. Bu on iki ilâhın da büyük Tanrılar alayının sonunda görülen on iki koruyucu polis Tanrısı gibi olması muhtemeldir (Resim: 3). Küçük niche'te görülen bu on iki Tanrı da matruş bir haldedir. Bunlar ellerinde orağa benzer kılıç tutmaktadır. O suretle ki bunlar müsaadesiz içeriye girmek isteyenleri menetmek gibi bir vaziyet almışlardır. Bu kabartmanın karşısındaki duvarda Kıralın ismini havi ikinci kitabeden (Resim: 6) maada sol tarafa bakan iki büyük kabartma daha vardır. Kılıcı andıran birinci kabartma matruş bir Tanrı başile dört aslandan müteşekkildir. Bunun neyi ifade etmek istediği henüz anlaşılmamıştır. Fakat ikinci kabartmanın manası sarıhtir. Yani büyük niche'te bulunan sahneyi temsil ettiği anlaşılmak-

tadır. Burada ilâh Daddaş'ın Kiral Hattuşil III. ü kucaklamakta olduğu görülmektedir. Bu ilâh Daddaş büyük kabartmada İlâhe Gubaba'nın arkasında bir pars üzerinde duran ve elinde balta tutan aynı ilâhtır (Resim: 3). Bu Tanrının ismi başsız ve kolsuz ayakta duran bir insan gövdesi olarak iki yerde yazılmıştır. Kiral Hattuşil III. ü gösteren kabartma üzerinde üçüncü bir isim vardır (Resim: 7). Fakat bu ismin birinci harfi olan (Hat) alışılmış veçhile yazılmıştır. Burada ağaç ile gösterilen İlâh Hattu da-

Resim 8: Büyük "niche"; Kabartmaların şeması.
(Eckhard Unger fec., İskender Sami pinx.)

ha yoktur. Burada yalnız Hattuşil III. kanatlı güneş İlâhı gibi addedilmiştir. Bu benzeyişe Hattuşil III. ile Firavun Ramses II. arasında yapılan meşhur dostluk muahednamesindeki gümüş tablet üzerinde de tesadüf edilmiştir [1]. Kiral Hattuşil III. ismi Yazılıkaya'da üç muhtelif vaziyette yazılmıştır (Resim: 5, 6, 7).

[1] Eduard Meyer, Reich und Kultur der Chetiter, S. 97.

1 — İlâh Daddaş ile kucaklaştığı kabartmada güneş İlâhı gibi addedilen Hattuşil III. ün ismi alışılmış veçhile (Hat) şeklinde yazılmıştır. (Resim 7). Burada Hattuşil III. ün dinî merasime hazırlık yaptığı anlaşılır. Hazırlığın yapıldığını gösteren bu kabartma Yazılıkaya'nın küçük niche'inde bulunur.

2 — Aynı yerdeki duvarda Hattuşil III. ün isminin ikinci şekildedeki yazısı bulunur (Resim: 6). Bu işaret üçüncü isminin yazılış tarzının değiştirilmiş şeklidir. Basit (Hat) yerine ağaçlı Tanrıyı gösteren yeni bir harf konmuştur. Bu isim doğrudan doğruya yazın güneşin doğuş istikametini gösterir. Bu isim gökteki güneş gibi yapayalrıdır. Bu yeni ismin alâmeti büyük niche'den dar yola bakan yerde görülür (Resim: 2).

3 — Bu, Hattuşil III. ün ikinci isminin değişmiş bir şekli olup kendi şeklini gösteren kabartmanın yanına konmuştur (Resim: 5). Bu isim birinci dediğimiz şekle bir yıldız daha ilâvesile meydana getirilmiştir. Burada güneş İlâhı addedilen Kıral Hattuşil III. daha fazla Tanrılaştırılmış olarak gösterilmektedir: a - İlâh Sandu veya İlâh Hattu gibi iki dağ üzerinde ayakta durmaktadır (Resim: 3). b - Ağaçlı İlâh Hattu gibi yazılmıştır. c - Hattuşil ismine fazla olarak bir yıldız konulmuştur.

Kabartmalardan edindiğimiz basit malûmata göre aşağıda yazacağımız neticeyi çıkarabiliriz.

Bundan evvel ancak güneş İlâhı addedilmiş olan Kıral Hattuşil III. e İlâh Sandu ve İlâhe Gubaba ve bütün Hitit Tanrılarının reyleriyle yeni bir tanrılık payesi verilmiştir. Kıral Hattuşil III. Millî Hitit Tanrısı olan Hattu gibi mühim telâkki edilmiştir. Bu ilâh Hattu'nun Hattusaş şehritanrısı olması muhtemeldir. Hattuşil III. Hitit Devletini en yüksek bir dereceye çıkarttığı içindir ki kendisine mükâfat olarak bu tanrılık payesi bütün Hitit Tanrıları tarafından müttefikan verilmiştir [1] [*].

[1] Bu makalenin hulâsasile Yazılıkayadaki ismihaslar hakkında 1931 senesi yazında Berlin Üniversitesinde konferanslar vermiştim.

[*] Bu makaleyi tercüme eden İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi memurlarından meslektaşım Dağlı Oğlu Hikmet Turhan Beye bilhassa teşekkür ederim.